

K 196

610009018

COBISS ©

ID 13758215

K 196

НАЗАРЕНИ

РОМАН

НА П И С А О

ЈАША ТОМИЋ.

ДРУГО ИЗДАЊЕ.

ЦЕНА 2 КРУНЕ (2 ДИНАРА).

У НОВОМ САДУ

СРПСКА ШТАМПАРИЈА ДРА СВЕТОЗОРА МИЛЕТИЋА

1896.

Парница око јерусалимске иконе.

Има у Бачкој два велика и прилично богата села. Та су села наблизу и у њима се по највише догађа оно, што ћу да испричам. Најбоље је да прећутим права имена тих сѐла, јер бих иначе морао можда чак и после десет година да се исправљам с онима, који би осетили, да сам их — погодио. Ја та два села назваћу *Боривојевац* и *Лазаревац*, јер се у првом родио Боривоје, а у другом Лазар, назаренски прваци ове приповетке. Дао сам и људима друга имена, јер је читаоцима све једно: Звали се они Пера или Паја, Анка или Јованка.

* * *

У Боривојевцу смо, а по подне је. Баш је време жетви. Кад гледаш с улице, село дошло пусто, изумрло; нема ни пса да залане. Понеко дете, старац или редуша, ако и нису у пољу, притајили се у кућама.

У један мах се подиже с друма прашина нагла, као да је гони вихор. Да ко има соколове очи, запазио би кроз ту прашну маглу коњаника, који је добра коња ознојио и у белу пену обукао, као оно Владета војвода, кад се враћаше с Поља Косова.

Тај је коњаник узбунио псе, те се подигао лавез, необичан за оно доба. И већ се појављује на прозорима или огради жена или дете, да виде: Ко ли то руши досадашњу тишину?

У тај мах стојала је на бунару и Марта Иванова, млада, једра и лепа жена. Ведро је држала у руци, али се не мицаше; гледала је у ону прашину

на друму, која се ваљала све ближе и ближе. За мало, и та прашина заигра пред њени врати, заигра и заустави се. Шта је? Шта се то скрива иза те прашне, тамне магле? ... Марта је слутила несрећу, јер кажу, да добро не жури тако нагло, као зло. И није се преварила.

Коњаник скочи са знојавна коња и поведе га за собом унутра. Марта га је на мах познала. То је њен рођак из оближњег села, младић око својих двадесет година, једва му удариле науснице.

„Шта је Миливоје?“ — пита га Марта уплашено и изиђе му на сусрет.

„Није добро, сешо. Умрла тетка Босиљка, па ме послали по тебе“.

Миливоје је испоручио ову непријатну поруку без околишења и завијања, те је тиме учинио од зла горе. Марту је та порука погодила као камен; за часак је збуни, а кад је после дошла к себи, осети јаки бол у грудима и вреле сузе ударише јој на очи. Она је искрено жалила тетку, јер ју је тетка одржала и отхранила, па ју је сад жалила као рођену матер.

Момче беше ознојено и запурено од брза јахања, па и не примећаваше, колико су његове речи утецале на њу.

„Боловала је“, рече он, „неколико дана, а није никоме казивала, да је опасно. Јутрос није могла да устане с постеље, а око подне — умрла. Кад ћеш ићи, сешо? Треба ли да чекам?“

Марта се полако прибрала, те упутила момка у кућу. Најпре јој дошло на памет, да потражи у селу какво дете и да га пошаље мужу на њиву, а после опет, да би требало да се спрема за пут. Била је збуњена и кад се доцније успузала на таван, да скине нешто рува, очи јој беху још увек мутне од суза, није пазила где стаје, нога јој поклизну с лествица и она се стропошта доле. Кад јој се муж вратио из поља, затекао ју је обнезнањену. Но срећом се показало, да је ствар добро прошла, јер је и то срећа,

кад неко падне с тавана и угане само ногу. Марта је и после двадетет година спомињала тај случај и говорила: „Камо среће, да сам онда врат скрхала.“

Марти је у оно време било осамнаест година, а њен Влада волео је као комад хлеба, и то — мекана. Он је бар тако говорио, и није лагао. Узео ју је сироту, без ичега, а у њега било домазлука за троје.

Кад је Марта уганула ногу, Влада је заборавио на све пољске послове и оставио, да млађи раде шта хоће, јер му је изгледало, да Марту неће нико тако гледати и пазити као он. Та сад тек, кад ју је видео овако немоћну и болесну, увиде, како је силно воли.

Марти се пореметио зглавак и она је одлежала три недеље на постељи. За то јој је време поручио брат — једини, кога је имала — да дође и подели с њим оно мало, што је остало иза тетке Босиљке.

Марта није могла ићи, њен муж није хтео, те је поручила брату, нек подели сам што има делити, и њој нек пошље њено.

Тако је и било. Таман се Марта подигла из постеље, кад стигоше пред кућу велика, расточена кола, у којима јој брат шаље ствари. Није било баш много, па и оно мало је старо, окрзано и раздрусано. То је видеала и Марта, но опет за то не рече ни речи; али је тим више говорила њена сусеткиња, која се случајно десила онде.

„Шта ће ти рећи човек?“ — питала је Марту.

„Ништа.“

„Може бити, да баш и неће ништа рећи, али ће тим више мислити. Није ти доста друге несреће, скрхала си, тако рећи, ногу, па сад још и рођени брат да ти крха врат?! Зар ја нисам бивала код покојнице и видеала, да је у ње било баш лепих и врских ствари?! Где је онај политирано долап? Па где су она два кревета, па она широка клупа с наслоном?!“

„Та оно видим и ја, да није подељено баш братски, али шта ћу. Брату је потребније но мени.“

„Све то може бити, али ниси ни ти свој госпо-

дар. Што је год твога мужа, то је и твоје, а што теби припада, на то има и он права; па ако ти брату одбијаш толико на братство, не мора он.“

Ове се речи ипак прилепиле за Марту. Дуго је лежала, на што не беше навикнута, па то лежање и болест пробудише у њој неку раздраженост, које се није могла олако да отресе. И кад јој је муж дошао из поља, показала му је ствари.

Он само климну главом.

„Све је раздрускано“, каже она.

„Ништа, оправихемо.“

„Све, што је било боље, задржао је брат.“

„Задржао је оно, што му је требало; нами је једно као друго, тек спомена ради.“

„Ама за што га браниш толико, кад није заслужио? — пита Марта раздражено. „Ако му је баш и требало што од мога дела, за што није искао, него је задржао. Али наравно, знао је, да сам добра, па мисли: Ђутафу. Па кад ми је већ послао баш све само избушене и поломљене ствари, за што ми није послао бар јерусалимску икону?! Зна он врло добро, колико сам волела ту икону, лепила је и чистила; без мене би давно пропала.“

„Па њу ти је баш могао послати“ — рече јој Влада, само да је умири.

„Па кад је могао, за што није?“

„Ако ти је баш толико до ње стало, ишти и добићеш је.“

Овим се свршио разговор о наследству, али Марта није заборавила тог разговора. По првој прилици поручила је Марта брату, да јој пошље јерусалимску икону. Но та прва прилика била је по несрећи баба Језекиља, жена, о којој се по селу говорило, да јој је језик још гори и од имена јој. Није ни Марта искала икону без икаква заједања, а тек баба Језекиља!

Она је испоручила, да ће сви судови, сви министри (пештајски и бечки), па на послетку и сам цар имати посла, ако Марта не добије иконе. Уз то је додала,

да је лако преварити жену, још лакше болесну жену, а најлакше преварити болесну жену, која је далеко оданде; али нека њу, баба Језекиљу, покуша ко преварити, томе не би требало ни суда ни целата, но би му она судила.

Мартин брат поштовао је јерусалимску икону. Та се икона чувала у њиховој породици преко стотине година, а донео ју је неки њихов рођак из Јерусалима. Говори се, да је на тој икони било исписано дванаест глава еванђеља, а испод сваке главе насликано све, што се односило на тај одељак. Био је дакле на тој икони не само Бог отац, син и дух свети, него и цео свет, небо и земља, све што видимо и „не видимо“. Ту је био понтиски Пилат, пророци, ускрснуће мртвих, па на послетку и „живот вечни“, пакао и рај. Кажу, кад је човек гледао ту икону, све су га мрави подилазили од ужаса и милоте. Но све је то: Некад било, сад се приповеда. Пред јерусалимском иконом горело је кандило, те је икону надимило, оцрнило и замазало на њој натписе и слике. После су покушавали, да очисте икону — врућом водом праи су је и рибали, са чега се утрла боја још већма. За тим се икона и опет гарила, прала се, а кад се стала цепати, онда су је крпили и лепили, тако, да данас беше комад надимљене и упрљане крпе. Но у породици су је опет за то већма поштовали, него ма коју другу икону и још су увек палили пред њом кандило.

Мартин брат је дакле ценио ту икону, али би је без сумње уступио сестри, само да ју је искала лепшим начином. Но сад се огорчио. Баба Језекиља не само што му је дошла прегњом у кућу, но је још пре тога протелалила селом свакојаке сплетке. Он ју је дакле очепео за раме, довикнуо јој нешто ружно, обећао, да ће јој поломити све кости, ако му још једном дође у кућу и бацио је на улици.

Баба Језекиља није му судила, но је пре Мартом још похвалила. Каже: „Красан

брат и ја баш не знам, за што се тако окомио на тебе. Ружи те свакојако и поручује, да ти сама дођеш по икону, па ће ти поломити кости, а ако му шиљеш поруке и девере, даће те на фишкала.“

Марта је била још једнако раздражена, као што је то обично у болести и после болести, а баба Језекиља је свем селу испричала оно исто, што и Марти, па су сад многе и многе „друге“ и „прије“ долазиле, да је „сажаљују“. То је Марту управо разбесило, и кад се већ са свим опоравила, а муж јој пошао у варош адвокату због преписа неке ливаде, отишла је и она с њим, те кренула ствар око јерусалимске иконе. У опште, сад је већ напала на целу поделу. Влада је стишавао и умиривао жену, али није помогло. На послетку је молио адвоката, нека покуша лепим, а ако му се изда икона, он ће и доплатити нешто. Тај човек је доиста мислио, да је његовој жени стало до иконе, а овамо је њојзи било стало до ината.

Та се ствар вукла и отезала, али није заспала. Адвокат је покушао измиру, али узаман. После се догодило оно, што се у таквим приликама обично догађа. Парница је донела што и вино. Узбурка крв у човеку, и као што у цијанци постаје човек жешћи и учини и оно, што иначе никад не би учинио, тако је и при парничењу. Кад су Марта и њен брат по други пут били позвани пред судију, добацили су онде у ходнику једно другом тако крупних, гадних речи, да у мало не дође и до пљувања. Онда су се, по српском обичају, заверили у себи, да неће попустити, но терати до краја, па ма их стало главе или бар крова с главе.

Влада је умиривао жену, али благо; није хтео да је дражи; та, она у последње време и онако беше скоро увек раздражена, узбуђена, пакосна. Та, и где би он љутио њу баш сад, кад је дознао, да ће скоро да га усрећи — дететом. И док се парница код суда једва кретала, донде су сплетке и оговарања

између брата и сестре бивале све жешће, те није чудо, што је Марта живела у непрекидној трзавици.

Баш некако у зиму поручи Марти њезин бранилац, да дође што пре до њега, хоће да се обавести о нечем, што је врло важно по парницу. Марта је била у последњим недељама пред порођајем, време хладно, пут рђав и Влада је узалуд покушавао, да је одговори од пута. Та, за Бога, кад је ствар већ толико чекала, може се стрпити још мало. Но где би Марта слушала! Она је доказивала, да баш мора ићи, она познаје најбоље ствар, а и адвокат не би је звао, да није врло потребно.

Влада је и опет попустио и одвезао жену у варош. Но већ на половини пута увидела је и Марта, е би била боље чинила, да је остала код куће; но доцне. Приспела је полумртва до адвоката, а кад тамо, рекоше јој, да је он отпутовао некуда и да се пре неколико дана неће вратити. То је болесну жену срушило још већма, и Влада се озбиљно поплашио.

На послетку се покупи и одведе је лекару. Био је то старији човек, родом из Боривојевца и познавао је њихову кућу. Лекар је прегледао жену и нашао, да њено болесно стање излази из њеног душевног немира, па кад чу, да се парнични, с ким се и око чега се парнични, он јој озбиљно рече: „Да сте ту јерусалимску икону и ви и ваш брат бацили на ватру и изгорели је, већма би угодили Богу, но што се око ње инатите, парничите и сатирете“. За тим јој је говорио, да ће у скорим данима да постане мати, и да има светијих дужности од парничења. „Маните се свега, рече јој, и брините се једино за дете“.

— „Све је готово и приправљено“, изустила она обореном главом.

— „Све је готово“, рече јој лекар строго, „зар баш све? Верујем, да сте скројили пелене и побринули се за колевку, а зар је то све? Но како стоји са оном крвљу и нарави, које ће то дете да донесе на свет? Зар мислите, да се о томе не треба бар исто

толико бринути као и о пеленама? Знате ли ви, снахо, кад у вама успамти крв од раздражења, да то откуцне и у крви онога, кога носите у утроби? Зар хоћете да донесете дете на свет са успаљеном крвљу, раздраженим живцима, болесном нарављу. Подајте мира ономе, који је у вашој утроби, а мира ћете му дати онда, кад се и сами смирите“.

Лекарове су речи необично одјекнуле у души младе жене. Она није потпуно схватила онај важни физиолошки процес, о ком јој је лекар говорио, али је осетила, да у ономе, што говори тај човек, има истине, па се заплака. Дуго је једала, док се није умирива, а кад се прибрала, покајнички је спустила главу и рекла Влади: „Тм си свему крив, јер си мојој глави пустио на вољу. Поручи брату, нека му је просто од мене, и нека и он мени опрости. Мени треба мира, те и од моје стране нека је свакоме мира.“

Влада је био тронут, једва се уздржао а да пред лекаром не ижљуби жену.

Марти је у онај пар одлануло; нешто јој паде са срца; у души јој беше као да је са грдне странпутице изишла на чистину. А Влада је још оног дана поручио шуру, да су они заборавили све што је било, и на част му икона. Био би и сам отишао до њега, али је хтео у оним данима да остане уз жену.

Тих дана није било много. Марта је родила здравог, једрог сина, коме се и она и човек јој обрадовали више свега и кога су они доцније крстили: — Боривоје.

Одмах дан по томе стиже им нова радост. Дошао им завађени брат односно шуре у посету, много их молио, да му опросте и донео је новорођеноме на дар: Јерусалимску икону.

Све се дакле свршило најлепше. Управо све би се свршило најлепше, да овде прекинемо причање, али смо сад тек дошли до колевке, а то је до почетка.

Наш народ прича, да неке „виле милоснице“ обдаре дете разним дарима и да му те дарове подметну,

док је још у колевци. То је у другом облику она велика научна истина, коју су лекари и педагози тек у новије доба изrekli и која гласи: Да се васпитање детета почиње још у утроби мајчиној и наставља се док је још у пеленама, а не почиње онда, кад дете пође у школу.

Парница око јерусалимске иконе била је прва школа Боривојева. Он је из те школе изнео на свет необичну крв, а ни она јерусалимска икона, коју му је ујак метнуо у колевку, није остала без утиска.

Кад је Боривоју било осам година, јерусалимске иконе није више било, распала се, али је та чађава икона, пред којом је вазда горело кандило и пред којом му је мајка тако често клечала, оставила нека тајанствена трага. — Но да идемо по реду.

ИЗНИКЛО ЈЕ, ШТО ЈЕ ПОСЕЈАНО.

Прошла је година дана од рођења Боривојева. До сада је у кући Владе Иванова било све на миру, али сада ће та кућа да изгуби главу. Влада се опасно поболоо. Испрва су га лечиле бабе, после су дошли и лекари, али он не здрави. Марта се није помицала од постеље његове и чинила је све могуће, да му олакша, али праву опасност није слутила.

Једног дана, када је Влади још јаче позлило, испрати кола по варошког лекара, оног истог, код кога је била пре годину дана с мужем. Лекар је дуго прегледао болесника, преписао му лек и тешио је жену, колико је могао. Онда му поглед паде на малог Боривоја, те се распита и за њега.

„Да га не уречем“, вели Марта, „здрав је као дрен, него је друго нешто код њега, што ми задаје крупне бриге.“

„Да чујем!“

„Да Бог сачува, што је то дете пакосно. Ако што зажели, а не дамо му одмах, или му ма што не учинимо по вољи, поцрвени, за тим помодри, жиле му

одскоче на челу, као оно Јови Платином, кад хоће да се бије; дречи, а баш сам јуче приметила, да бије песницом о сто... Од куда му то? Мој Влада никад тога не чини, па да бих могла казати: Видео је... Ја сам за мог девовања неговала два снахина детета; виђала сам и другу децу, али ово још је видех.“

Лекар је пришао Боривоју и загледао га. Боривоје испрва гледаше весело унаоколо, па кад спази светао ланац на лекарову прслуку, маши се за њ.

„Остави то“, каже му мати, али Боривоје не остављаше и за мало дође у тако необичну јарост, да се чак и лекар зачудио. Сваки час је изгледало, е ће малиша да се зграни или да добије дечју болест — фрасове.

„Шта да радим, кукавица?“ јадала се Марта. „Кад га видим таког, долази ми тешко, претешко. Ако тако остане, не може изићи на добро. Пре некако видео га је таког наш бележник, па вели: „Само му не попуштајте; проћи ће.“ Каже: „Ко хоће да добије масла, тај мора млеко да — бије.“ Али ко ће да бије тако мало дете?! Не могу, тешко ми је.“ И жена се заплака.

„Не може се ништа учинити с бојем“, каже лекар. „Нарочито код мала детета је то грехота. Оно не може ни да схвати, за што га човек злоставља. Кад буде разумније, мора се покушати леним начином. За сад пазите, да му не дајете јела, која су одвише снажна. Но збиља, да покушам нешто.“

Лекар дохвати огледало, које је висило о зиду и поднесе га Боривоју. Кад се дете огледа и виде себе онако запурена, плачна, ружна, хоће кад год да се утиша. У први мах је изгледало, е ће се и Боривоје смирити, али већ у другом тренутку цикао је још горе и удари песницом по огледалу што год је већма могао.

Лекар је ћутао и пажљиво посматрао невинашце, које се управо рећи разбесило.

Марта и опет прва проговори.

„Кажите ми, молим вас, јесам ли заиста ја крива? Сећате ли се, кад сам оно била с Владом код вас? Може ли то бити, да је ондашња моја успаљеност прешла и на дете?“

Лекар је погледа.

„Шта је било, било је; сад не вреди, да се гризете око тога; али други пут узмите се на ум. Видите ли ово округло лице у детета, ове јабучице на образима, ове велике, лепе, црне очи? То је дете од вас наследило. Па зар може бити, да није наследило нешто и од ваше нарави? . . . Оно је дисало с вама исти каздух, оно је крв ваше крви. Па зар то да не остави трага у њему?! Ви се не разумете у тим стварима, али добро знате, како је са оним зрном жита, које баците у земљу. Зар је по то зрно све једно, хоће ли земљу сажећи сунце или ће је оросити блага киша? Ви добро знате, да често само од тог зависи, каква ће бити летина. Зрно још није ни изишло из земље, а већ му је судбина донекле решена. Ако му у упаљеној земљи учмане клица, ако му онде црв подгризао жилице, бадава ћете доцније плевити и неговати.“

Док је лекар ово говорио, жена је све дубље и дубље сагибала главу, а на крају закука очајним гласом:

„Ја сам крива, несретница!“

Лекар ју је тешио. Он јој је говорио, да се опет за то и на усеву може много што-шта поправити, кад већ никне; та, чак и матору воћку можеш калемити и облагородити, па како да не би могао облагородити — човека. Но само се у то мора уложити велики труд и велика брига, мора се тражити начина, а бој најмање помаже. Сила ће дете само још горе подивљати.

Овај је разговор оставио дубока трага у души Мартиној, и она би се око тога још много више гризла, да је не обузе бол с друге стране. Њеном Влади позлило је све јаче и јаче, и он за неколико недеља

сврши сасвим. Последњи поглед паде му на жену, коју је толико волео, за тим на Боривоја... на коме се и — укочио.

Марта је дубоко жалила свога друга и дуго јој је требало, док се прибрала. Али онда јој беше јасно, шта ће и како ће. Заверила се у себи, да ће живети само за дете и уложиће сву снагу своју, да начини од њега човека. О удаји нема ни помена, а шта значи то за жену ратарку, лако је схватити. Жени из господског реда далеко је лакше да се не удаје, али је ратарски домазлук и сувише теретан за женска плећа. Марта је издржала и тај терет, и може се рећи, да је помало чак и напредовала. Али у оном, што је њојзи било главно и око чега се највише напрезала, није успела. Кукољ на њиви могла је које сама, које туђом помоћи поплевити, али Боривоја не мога исправити. Стотину и стотину пута клечала је пред оном чађавом јерусалимском иконом и са пуно очаја се молила: „Боже мој, Боже, научи ме, како ћу овом детету да изменим крв!...“

Боривоје није био у свему лош. Напротив, био је послушан до крајности, волео је матер више свега, а био је и необично биестар. Што једном чује, не заборави; што једном види, запамти, а кад му је било 6 година, знао је из Боривојевца име сваког човека, сваке жене и сваког детета у прсте. Уз то је био леп као писан. У њему није било злобе; сваки залогаш делио је с децом, с којом се играо, али кад му узаври крв, хоће да их побије.

Једном му је мати зановедила, да утера свињче у авлију, које је дошло из поља. Боривоје с места остави игру и највећом вољом пође да послуша матер. Но брав никако да уђе у свињац. Боривоје се вијао с њим, док се вијао, а после се разбеси, јарост га обузе, дохвати цигљу и удари брава таком снагом, да га је на месту убио. Само успаљена, побеснела крв, могла је да улије онолико снаге у онако мало дете.

Марта је чинила све, али јој не поможе. Једном, али само једном, покуша да га бије, али се уверила, да је то било још понајгоре. А и на што да га бије, кад Боривоје и сам плаче, гризе се и очајава, чим се умири, а осети, да није добро радио.

Што је Боривоје бивао старији, његова напраситост постајала је све ређа, али се не мења, јер кад се побеси, он је онај исти, који је био и пре. Кад дође време, да иде у школу, мати му је унапред стрепила, и није се убојала. Већ трећи дан га истерали из училишта, јер је читаву скамију својих другова изубадао бритвом. Колика срамота по сироту Марту и каква је туга обузе, кад јој донесоше ту вест. Онемила, скоро окамењена; не рече Боривоју ни речи. Некако бесвесно пружи му доцније комад хлеба и мало смока, па тумараше по кући. Боривоје није ни дирнуо јела; с уздрхталом душом чекао је, да му мати почне пребацивати и корети га. Па у том леже и заспа. У сред ноћи пробуди га нешто. Отвори у пола очи и опази своју мајку, где клечи пред иконом и горко јеца. Па колико већ траје та молитва! Боривоју се учинило, да нема краја; бедна жена се не мицаше; а доцније изумрло чак и јецање, те прешло у тихо, али грозно стењање... „Умреће, Боже мој, умреће“ помисли Боривоје, и дође му тако тешко, као да хоће да свисне. У неки мах хтеде већ да се дигне, али га беше страх; ухватила га нека немоћ. Једва се једном подигла несретна жена с пода и пође право постељи, на којој је лежао Боривоје.

„Сад ће ме убити“, мислио је он у себи; срце му уздрхта још јаче и затвори очи. Осети, како се мајка му належе на њ; образе му већ дирну њен врео дах и он само очекиваше удар. Но шта би? На место удара осети дуг, врео пољубац и тај пољубац, који он у својој детињској души није могао да разуме, дође му тежи и од удара. Онда осети, како му мајка седе чело главе... чује тихо јецање њено, вреле јој сузе котрљају се по образима њего-

вим, а из груди јој се отимају час по час речи: „Еј, мој несретни сине, свему сам крива ја!..“

Све ово било је одвише страшно по Боривоја. Груды му се слегле, е је мислио, удавиће се, па онда осети, где га као нека снага подиже из постеље. И паде као оболело птиче на мајчино крило, а уздрхтали глас му вапије: „Мајко, слатка моја мајко, уби ме, али не плачи више!“

Већ је почело да се развијава, а он још једнако лежи на рукама мајчиним, у пола обнезнањен. Кад се пробудио, страхљиво погледаше на матер, па се горко заплака. Мајка му утре сузе, пољуби га и даде му неки мали посао. Скоро 14 дана после тога не дође између њега и ње до правог разговора, као да беше читава ограда између њих.

Онда се жени одрешео језик. „Сине“, рече му, „видео си... Још само једаред учини што не треба, и ја ћу умрети... мене ће изнети на гробље, уз твога оца“.

Од ото доба наста обрт код Боривоја. Безазленост ишчезну са лица његова, детињска веселост изгуби се, он поста сетан и тужан и не заигра се више. Марта је дозвољала и опет лекара у помоћ и молила га, да је саветује.

Лекар јој је саветовао, да га пошље у поље, код оваца. Каже: „Боривоје се сад каје, гризе се, стиди се и вас и људи. На пољу, у природи долазиће по лако к себи, а уз питоме овце и јагњад припитомиће се и он. Само га обилазите чешће и пазите му на друштво“.

Марта није имала својих оваца, али их с места купила и узела нов терет на своја плећа. Нашла је и доброг чобана, чича Симу, који је био негда ваљан домаћин, али га доцније упропастише зетови.

Боривоје се приљубио уз чича-Симу и његова унука Стевана (који је често био уз свог деду), али његова детињска веселост и безазленост није се повратила. Срећом се не враћаше ни она негдашња узбуђеност.

Тако је то ишло неких 10 година и од Боривоја поста читав момчић. Што је год било оваца у оном крају, сваку је познавао по имену; за сваку је знао рећи: Када се ојагњила, од које је мајке, па и прамајке. Кад се измешају овце, он их дели и прибира, и његов суд вреди у томе највише.

Тада се догоди несрећа. С рана пролећа истераше овце у поље, а гладни вуци нападоше Мартино стадо. Чича Сима се десио у селу, његов унук, Стеван и Боривоје беху сами. Стеван се није више вратио, а и Боривоје једва остаде жив. Кад је донео мртва вука у село, био је сав изуједан и једва је могао да исприча, како је текла борба. Но за то време, док је он победио једнога, одвукао је онај други вук Стевана далеко у рит, да му никад више не нађу трага. Бадава је све село ишло у потеру и тражило; ништа не нађоше.

Боривоје је лежао неколико дана од рана, које је задобио, а кад се придигао, мати га преклињаше, да се од сада мане чобанлука. Боривоје је пристао. „Теби је тешко, мајко“, рече јој, „да се бринеш око толике земље; ја ћу ти помоћи; доста ми је година“.

Тако је и било. Боривоје је и од јако био вредан, послушан, ваљан у сваком погледу. Његова стара напаст оставила га, само је био још мирнији и веселији но пре. Село је тумачило, да он жали свог јединог друга Стевана, само је Марта друкчије схватала ствар. „Сиромах“, мислила је она, „тешко се бори са својом крвљу... он је ту крв заћуткао, али, га та борба стаје радости. Но и то се могло како тако поднети и Марта је хвалила Бога, што се и тако свршило. Управо она је мислила, да се свршило, а ствар беше тек у почетку развоја, јер је на прагу стојала Боривојева женидба.

Велики пост.

Било на крају села у сирота човека женско подвојче — Нада. Човек, који ју је одхранио, не само

што је био пука сирота, но уз то лен, зао и пијаница. Нада је радила код њега као црв, била ваљана у сваком погледу, а опет је за то добијала више боја но хлеба. Није била Бог зна како лепа, али се још мање могло рећи, да је ружна.

Нада је била једина од сеоских девојака, с којом је Боривоје говорио кад што на бунару или на улици. Од осталих се девојака туђио, ма да су оне и одвише ватрено погледале на њега, јер по лепоти му не беше равна у целом Боривојевцу.

Марти је врло годило, што се њен Боривој лепо Наде. Често је говорила у себи: Та је девојка вредна, ваљана, а скромна. Целог свог века није познала никаква добра; сваки час беше јој горак, те ће бити и задовољна и захвална, ако уђе у кућу, као што је њена. Она ће се привити уз Боривоја, а Боривоја неће ништа већма одржати у питомости до жена.

Марта је доста лако успела у својој намери. Како и не би, кад су и Нада и Боривоје желели оно исто што и она, само је Надин поочим отежавао ствар. Тај човек није могао да Наде пусти из куће, јер му је она више привређивала, но она његова два богаљаста коња. Но њему је дала Марта десет нових дуката на јабуку, (он је мислио, да то неће никад моћи да потроши) а после са своје стране није морао ништа дати уз девојку, чак ни опреме.

Сватови су били без велика шума и параде, а Марта оног дана најсретнија. Па како се тек радовала, кад виде, да се Нада привија уз њих и да је Боривоје ако не баш сретан, а оно бар све мирнији и мирнији. Буде, па се некада чак и насмеши, а то већ од толико година није чинио.

Марта је пре овог догађаја често говорила у себи: „Само да их видим једаред удружене, па ма трећи дан умрла“. Била је већ врло слаба, јер је много препатила, и снага јој дотраја таман дотле, да изведе, што је намерила. И ако не баш трећи дан,

а оно трећег месеца после женидбе свога јединца заклопи очи за навек.

Боривоје је много тужио за матером, и срећа његова, што се у оно доба нађе уз њега жена, која није дала, да му бол пређе у очајање. После неког времена се умири и живео је с Надом још пуне две године без икаквих потреса. Само се Нади учинило, да су у последње време све чешћи и чешћи они облаци, који прелећу чело Боривојево. Али то је бивало само тренутно. Највећма је упадало Нади у очи, што Боривоје као да постајаше тамнији баш онда, кад му се роди син, а за тим, кад му се роди опет ћерка. Но то јој се на послетку ваљда само тако учинило.

Тада се догоди нешто, што ће да обрне целу ствар.

Било је некако у очи Божића, а Боривоје се одвезе у гувна, да донесе мало сламе. Кад се враћаше одунд, почео је већ да се хвата мрак. Била је јака зима, а пут покривен дебелим снегом. Боривоје таман да утера кола у село, а коњи му застадоше као укупани. Погледа унапред и опази на средини пута људску прилику. Та је прилика лежала као укочена, и учини му се у први мах, да је женско. Сиђе брзо с кола, саже се и кад боље разгледа, опази у снегу калуђера. Глава му лежи на камилавци а руке су скривене у џеповима. Боривоје се још већма наже и учини му се, да још има живота у путника. Напругне све силе, подигне га на кола и одјури кући.

Тамо су полусмрзнутог калуђера доста тешко повратили у живот, јер нису умели, да га тару снегом и да га најпре унесу у мало хладнију собу, но га метнуше право на банак, да се „што пре“ открави. Но ипак некако оживи и сутра дан проговори.

Био је то калуђер из Свете Горе, отац Мелентије, родом Србин, који је обилазио наше крајеве и просио милостињу за свету обитељ. Боривоје је у опште врло мало говорио и избегавао је стране љу-

де, али се за чудо дао у разговор с оцем Мелентијем. А отац Мелентије говори са заносом о Св. Гори, Јерусалиму и оним чудима, која бивају на гробу Христову. Приповедао је, како небројени свет одлази онамо, да олакша души и прими опроштаја за своје грехове. Али Боривоју све то беше мало. Стрпао је оца Мелентија у постељу, хранио га што но реч: медом и шећером, а запиткивао га је дан ноћ о томе: Колико треба да пости онај, који хоће да се причести на гробу Христову; којим се путем иде у Јерусалим? — и чега ту није било. Нада је зачуђено гледала, што се њен човек дао у такав разговор; та, тај запиткује, као да ће сутра не само у хаџије, него и у калуђере.

Кад је отац Мелентије показао Боривоју нову молитву, која је нађена на плочи гроба Христова и која се зове: „Молитва Грешника“, а сваки прави хришћанин треба да чита ту молитву, он је претрнуо. Та је молитва веома дуга, а почиње речима: „Ја знам Госпoде, какав ће ме ужас обузети, кад ме почнеш судити пред лицем ангела, архангела и свега света за сва моја грешна дела, која сам у животу своје починио, а не смем Госпoде да те молим, да ми са свим опростиш . . .“

Онда иде пуно страшних ствари, а свршује се: „Страх ме је савладао! Пшенични клас на њиви мојој већ је сазрео и готов за жетву, и гле, ту је већ и жетелац; ето, подигао је срп, да покоси клас! Ох, Боже мој, хоће ли бити на њему рода?! Зајмодавац долази и тражи од мене дуг свој, јер је рок истекао, а ја немам чим да платим! Гле, и судија долази да изрекe пресуду; имам много тужитеља, а ни једног заштитника! Не знам шта да радим! Да ли да молим, да ми се продужи време живота на земљи, да бих се поправио? Али ме је страх, да још више не сагрешим и да ме још у горе време и још неприправнијег суд не нађе . . .“

Молитва завршује такле речима највећег очајња и Боривоју би страх оне ноћи. Он је ту моли-

тву запамтио од почетка до краја, чим ју је први пут чуо, и изговарао ју је читаву ноћ.

По себи се разуме, да је цело село, мушко и женско, старо и младо долазило, да види оца Мелентија, па дошао је и свештеник. По најчешће је долазио Сима пекар, који сад већ и не избиваше из куће Боривојева.

Пет дана је лежао отац Мелентије у постељи, а после га Боривоје никојим начином није могао задржати. Он мора даље; он се заветовао, да неуморно пешачи и купи прилоге за свету обитељ, па ма и опет пао на путу од умора и зиме, као оно пре неколико дана.

Боривоје је богато обдарио свету обитељ, целивао руку оцу Мелентију, па га још испратио са Симом пекаром чак до оближњег села. И од оног дана могао си ћутљивог Боривоја видети скоро увек заједно са Симом; завуку се гдегод или оду сред циче зиме изван села у шетњу, а све нешто шушкају и договарају се.

Прошле тако месојеђе и дође ускршњи пост. Тада постаде оно, што до сад беше тајно, јавно. И Боривоје и Сима изјављују свем селу на видик, да хоће да олакшају души својој; отићи ће у Јерусалим и причестиће се над гробом Христовим. Но пре свега хоће достојно да се спреме за то причешће, постиће највећи хаџиски пост, три године дана.

Кад Нада чу ту вест, стеже јој се око срца, и суза заблиста у оку. Није знала за што, али јој дошло као да слуша глас грдне, нечувене несреће. Јула, Симинова жена, грохотом се насмеја. Њен звонки кикот дуго се разлегао по соби, а њени правилни, бели зубићи никако да замагну за усне. Тек се кад год смири, па ће рећи: „Иш, не праши Симо; неће од тога бити ништа.“

Но није се дуго смејала, јер Сима баш пости, пости цео ускршњи пост, а што је најглавније, пости онако, како је то забележено у књигама Василија

Великог. На послетку јој догрдило; покупи своје сукње и кошуље, те хоће кући, матери. Сима је одвраћа сваким начином.

„Шта ћу ти?“ вели му она. „Теби не треба жена.“

„Треба ми, Бога ми, треба ми“, куне се Сима, само сад постим велики пост. А Василије Велики каже . . .“

„Море, какав Василије Велики? Та он је такав нечовечни пост прописао за калуђере, а не за ожењене људе.“

„Аја, баш за ожењене људе“, вели Сима, „распитивао сам се ја то врло потанко. Код калуђера се такав пост по себи разуме.“

Јулка се на ове речи умирила и метнула своје сукње и кошуље опет у долап. Та, кад се Сима баш толико распитивао, онда није ни њему све једно какав пост пости, а кад му није све једно, онда је он још увек воли, као и пре. А на послетку: „Хајде, хајде Симе, видећемо.“

Пости и Боривоје, па и он пости строго, по пропису св. Василија. По некад мора да покупи сву снагу, да издржи тај пост, јер на што да вам тајим: У грдном је искушењу.

Одавна је изишао из собе и спава у кошари, при затворени врати. Али која вајда и то, кад нема ноћи, а да га ђаво не искушава.

Да кажем, да је све то само сан, не може бити, јер би био врло жив сан. Боривој се бар куне, да је то чиста чистацка јава. Испрва му дође ђаво, те се лепо разговара с њим. Каже: „Хеј, мој Боривоје, куд си наумио?! У Турској је сад рат, у Азији колера, на мору бура, а у пустињи дивље звери и безводност. Можеш ли ти, кукавче, свуда туда проћи, а да останеш жив? Та, нећеш море ни допостити; већ си ослабио као добар хрт, а далеко су три године.“

Но Боривоје је слушао од оца Мелентија, како је ђаво кушао и Христа, те је сталан. Запушава уши, одмањује руком и вели: „Иди сотоно!“

Кад виде Ђаво, да не може лепим, почне претити. Док моли, он је мали; једва је толики, колико дете од 6 година, али доцније расте све више и више; на послетку је велики као торањ, те га бречи о земљу, бије га и ломи му кости. Али све то не помаже. И онда се Ђаво поново скупи, утањи, смања и почне из нова молити; каже му и по десет пута: „Море, мани се ти Симе пекара, оставиће те. Идем ја сваке ноћи и њему, па видим, да није сталан...“ И кад све ништа не помаже, онда Ђаво одлази, али се опет враћа у виду лепе жене. Та, да знате само, како је та жена необично лепа. „Страшна је као читава војска са заставама“, што рекао премудри Соломон.

Она му говори, какав је будала био Василије Велики, па се тако бајно смеје, нежно гуче и поверљиво умиљава, а њен врео дах опија, као мирис од нарда и шафрана, од иђирота и цимета, од смирне и алоја...

Боривоје, кукавни Боривоје, једва може да окрене главу, да је не гледа.

Можете мислити, како је тешко било то издржати, а понављало се скоро сваку ноћ. Кад сване дан, онда опет Нада, његова венчана жена, искушава Боривоја. Дође му са свим близу, близу, очима гледа му у очи, руку му метне на раме и пита гласом који потреса до дна душе: „Боривоје, снаго моја, шта је теби? Ти си болестан, пронашћеш.“

Прошло је тако пуних шест месеци. Онда се Симица Јулка поче и опет смејати по кући, главу је подигла високо и не иде улицом онако снуждена као пре. Сима се одрекао хаџилука, поста, Јерусалима, па на послетку и вечна блаженства. Изео је за ручак целог целцатог печеног Ђурка и сад не виче више на жену, чим му се приближи: „Остави ме, мани ме; не иди ближе, можемо ми и из даље разговарати.“

Сима се испрва стидео своје слабости, али шта

ће. Брани се пред људма, како није могао да издржи искушавања сотонина, који му је долазио сваку ноћ. Запиткују га људи: Какав је на изгледу тај сотона, и како га је мучио, а Сима им прича. Страшна је била та приповест; само се многи зачудише, кад чуше, да је сотона био бео.

Кад је тај глас дошао до Наде, она само јаукну. „То није био сотона“, рече, „то је била Јулка! А ја мог Боривоја не могу да одвратим од луда посла; он мене не воли.“

И сад се побеси и она. Не кука и не плаче више, но говори као увређена жена. Каже му: „Ако си се хтео посвећивати, што си се онда женио?! И ако хоћеш да те у таквој пустињи поједу курјаци, који су тамо велики као телад, за што си онда помишљао на децу?“

Но Боривоје не попушта. У очима му је нешто, што сведочи, да он није као Сима пекар, но да ће допостити до краја.

Жао је многима Надиних суза, те се муче и они, да окрену Боривоја. Нарочито Ваја Спасин. Био то најстарији човек у селу, те неког дана узе Боривоја преда се: „Кажи ми, синко, какви су греси, који те толико притискују, да баш мораш у Јерусалим?“

„Ја ћу се о томе већ исповедити св. патријарху на гробу Христову“, вели му Боривоје.

„Та но, но; не тражим ја, да се мешам у поповске ствари, само к'о велим: Млад си, неук си, па не знаш, због каквих се грехова иде у Јерусалим. Кажи ми право: Јеси ли појео кадгод црног, печеног мачка?“

Боривоје, у мал' се не насмеши. „Бог с вами деда, како би то било?!“

„Е видиш, одмах сам мислио. Али кад ниси, шта ћеш онда у Јерусалиму? Слушај ти мене, како иду те ствари. Још за мога детињства био у нашем селу човек богат, али тврд, једва је смео да се наједде. Звали га Гавран. Он је са женом стојао у малој комори, а предње собе издао неком Талијану, који је

правио златне и сребрне наувице, гривне, бушио девојкама дукате и тако... Талијан био вешт, ишао по вапшарима и зарађивао много новаца. Жена му знала кувати боље и од попине куварице, те се хранио господски. Мал', мал', те закољу ћурку, јагње, зеца. А Гавран је увек умео удесити, да и он буде код свог укућана, кад се једе печење. Талијан шта ће, но нуди, а Гавран не чека дваред, но једе за тројицу. Досади се то Талијанци, а Талијанке су врашке да Бог сачува, те баш на Божић истури пред Гаврана велику чинију, а на чинији није да су делови, него све таки. Кад се Гавран добро најео, брише уста и говори: „Овако слатка печења нисам још никад јео.“ А Талијанка онда истури пред њега кожу некаквог црног мачка. „Кад ти је баш тако пријало“, каже му, „ево ти бар да знаш, шта си јео“.

„Гаврану позли, поремети му се здравље и почне венути. У сну му се показује онај црни мачак, тужно мијауче и вели: „Све су ти лекарије забадава, Гавране. Од свију грехова највећи је грех, појести мачка. За тебе сад нема лека ни опроштаја све дотле, док не одеш у Јерусалим и тамо се не покајеш.“ Онда је, видиш, Гавран ишао у Јерусалим. Кад је пошао, испратило га је цело село до хатара, а кад се вратио, дочекали су га попови с литијом. Но, наравно, оно је била друга ствар. А шта ћеш ти? Што си за свога детињства овом разбио главу, а оног мало искрвавио бритвом, па зар и за то да трчиш у Јерусалим. Ко још те ситнице рачуна у нешто? Кад није био мачак, спавај мирно и ништа се не брини; не треба теби Јерусалим. За то ти ја кажем, а ако мени не верујеш, можеш питати и патријара, ни он ти неће казати друкчије.“

Бадава је деда Ваја тумачио тако темељно науку о греховима, није му помогло. Па није помогло ни то, што свештеник узе Боривоја преда се.

„Не приличи се мени као свештенику“, рече, „да одвраћам некога од гроба Христова. Али те морам

ипак посаветовати, да се још једном добро размислиш. Неук си, те можеш лако пропасти на путу. Богу тим нећеш ухаснити. Имаш жену и ситну децу, па није ни то богоугодно, тако рећи, заборавити на њих. Ти постиш, слабиш, а другим се мучиш и око другог бавиш, а овамо ти пропада кућа... Не велим, да се не бринеш и за душу, но само за земно. Али не можемо сви у Јерусалим. Бог ће тако исто опростити грехе, па макар се молио или у Боривојевцу код оног зеленог крста на раскршћу или у Јерусалиму на плочи гроба Христова. Али кад већ хоћеш да учиниш што преко обичаја, онда ти саветујем, да се подигнеш сад о Госпојини у Карловце; ја ћу ти дати писмо, те ће те сам св. патријарх исповедити и причестити.“

Боривоје само махну главом. „Опростите ми“, каже, „ја нисам учен, да вам могу на све одговорити, али сам био у Сремским Карловцима, па знам, да Карловци не могу никад бити оно, што Јерусалим; карловачко „Магареће Брдо“ никад оно, што је Голгота, нити се наш патријар може мерити с јерусалимским. У Карловце иде свет, да купи добра вина, а не да лечи душу.“

Свештеник на ове речи само саже главу и рече: „Нек је по твојој, синко; како те Бог учи... само ми кажи још ово: Пристаје ли и Нада на тај твој велики пост?“

Боривоје уздахну: „Та оно, знате, како ћу да кажем, она мисли, да највише треба постити шест недеља“.

Свештеник приђе столу и отвори св. писмо... „Дужност ми је“, каже, „да ти прочитам, шта пише о тој ствари свети апостол Павле“. И прочита ово:

„Не забрањујте се једно од другог, већ ако у договору и за време, да постите и молите се Богу; и опет да се састанете, да вас сотона не искуша вашим неиздржањем“...*) „Промисли се дакле, синко, и о овоме. Твој пост није у договору...“

*) Св. писмо. Кор. посл. I. глава 7. стих 5.

Боривоје се доиста промисли, али се не предомисли. „Ако нисам хтео свршавати, нисам требао ни почињати“, рече.

Тако прође година дана и Боривоје дошао од силног поста као сува грана. И хајд, што пости строг пост, али има и других брига. Не уме читати ни писати; не зна стазе ни путеве, а Јерусалим је далеко. Чим пређе Дунав и изађе иза Карловаца, не зна даљег пута, а бадава ће питати жену на бунару или свињарче на друму: „Каж ми, молим те, који пут води у Јерусалим?“ Но опет за то има учених људи у селу, који му тумаче сва краљевства, пустиње, вароши и мора, преко којих му ваља путовати, а он то лако памти и туви, да га у сред ноћи пробудиш и питаш, изговорио би сва та тешка имена као оченаш.

Нарочито му је у томе на помоћи трговац Соломон Чивутин. Чита из неке велике књиге и говори му све потанко, као да је тамо био. Па не само то, него му даје и друге савете.

„Шта ћеш ти радити“, пита он Боривоја, „кад залуташ у пустињи, па изгубиш рачун о данима? Нећеш знати кад ти је недеља, а недељу тек мораш светити и одмарати се“.

Боривоје се дао у крупне мисли.

„Не лупај главе“, теши га Соломон, „све су то већ измудрили наши јеврејски мудраци. У талмуду пише: Ко у пустињи изгуби рачун о данима, чим осети да се помео, нек почне бројати из почетка. Али наш свештеник раби Рав измудрио је друкчије. Промислио се, па је казао: „Адам није створен први дан недеље, па да је најпре 6 дана радио а седми дан светковао, него је створен шести дан у вече, и његов живот почиње недељом, и то светковањем и одмарањем. Дакле и путник чим залута и осети, да је изгубио рачун, нек почне светковањем, недељом, и онда нек броји дане по реду“.

Боривоје слуша ова талмудска мудровања и пам-

ти их. Међутим пролази време, а док је он светио, жена му је изгубила душу. Кад се искупе жене на рогљу, те поведу реч о Боривоју и његову далеком путовању, Нади не ударају више сузе из очију, као некада, нити мора да бежи из друштва, да не завришти на сред улице. Сад је мирна, по некад се чак и насмеши и враголасто рекне: „Маните ми већ једаред мога пустињака на миру“.

Боривоје као да је већ у Јерусалиму. Пости, моли се Богу и све се већма отуђује од светских ствари. Ако се Нада не сети, да треба поорати њиве или посејати детелину, он богме не. Не види, не чује и не зна, шта се око њега догађа.

Тако су мислили сви, тако је мислила и Нада, па тако је и било. Само што — ђаво не спава.

Иде Боривоје неког вечера иза села, да промишља о своме путовању, кад од једном искрсну пред њега ђаво. До душе, ко не зна, рекао би, да је то Маца Сувачарова, али би се преварио. Њен је само лик и њено одело, али у том лику и оделу је — еотона.

„Стани, пустињаче“, говори му подсмешљиво.

Он у место да стане, пожури; али ко је још утекао од ђавола?

Сустиже га. „Шта бежиш од мене?“ пита.

Он ћути.

„Шта се ту цифраш као млада невеста. Кажи ми, колико је времена, како ниси стао на путу или на улици, да разговараш са женом или девојком, као и други људи? Зар смо ми жене погане?!“

„Мани ме“, молио се он.

Но она га није манула, него је хтела да зна, за што он избегава жене. И кад се није могао отрести беде, он јој онда рече, за што то чини, а рече јој по талмуду, како је научио од Соломона. „Мојсије пророк је три ствари учинио преко божје воље, а Бог му је доцније све те три ствари одобрио . . . Једна

ствар била је овако: Пре но што ће Мојсије изићи пред лице божје, да на Гори Синајској прими 10 заповеди, наложио му је Бог, да се три дана пре тога уздржи од сваког додира и разговора са женама. Мојсије није избегавао само три дана жене, но много дуже и Бог му је доцније рекао: „Добро си радио, синко.“ „Па и ја“, вели Боривоје, „кад се спремам, да у Јерусалиму изидем пред лице божје, мислим, да му нећу омрзнати, ако што мање пристајем у разговор са женама“.

Сувачарка га гледа погледом, као да хоће да га сажали.

„Не радиш добро“, каже му. „Ти се све бринеш за онај свет; све нешто удешаваш, да ти онда буде мекано, али пази, да се не превариш. Оданде још нико није дошао, да каже, како је. Боље би ти било, да се угледаш на твоју Наду. Она се дала на уживања овога св та, а право и има. Теби се руга свет, а не њој.“

Боривоје види јасно, да из ове женске прилике говори ђаво, али не рече: „Иди од мене, сотоно!“ него се упустио да брани Наду. Каже: „Остави сиротицу с миром, доста је њојзи брига свакојаких“.

Но тада се тек показа вражја копита. Маца Сувачарова каже: „Где су ти деца, пустињаче? Нада их је мало пре одвела твојој тетки, нек буду мало и тамо — до сутра. А чим она води децу у госте, долази и њојзи гост... Али да богме, ти нит што знаш, нит видиш. А ког ћеш беса и видети, кад се не мичеш из кошаре, но завезујеш још за собом врата — конопцем.“

Боривоју смрче пред очима, па се онда побеси, као да није никад постоио. На мах је заборавио Јерусалим, Христов гроб и сва уживања онога света. Шчепав је Сувачарову својим сувим прстима за гушу и би је за извесно удавио, само да не беше тако малаксао од поста. Но Маца се оте некако и безобзирце побеже у село.

Кад је Боривоје дошао кући, дочекала га је Нада још на прагу. Нуди га вечером, но он промрља само толико: „Сит сам“, па оде у кошару. Нада му није погледала дубље у очи, (одавна не сме више то да чини) а да је погледала, видела би, да су му очи закрвављене, како то не доликује испоснику.

Око пола ноћи устао је Боривоје, и ма колико да му беху очи закрвављене, видео је, како је Нада пропустила некога кроз вратнице. Онда је напунио стару зарђалу пушку шрафовима, ексерима, кључићима, једном речи свакојаком старом гвожђушином, па је — обе цеви сасуо Нади у прса.

Кад је доцније судски лекар прегледао раздрускану лешину несретне жене, он само рече: „Да кажем, да је ово учинио топ, није, а да кажем, да је ово учинила пушка, и то не може бити.“

Кад је Боривоје онако учинио с Надом, уђе и опет у кошару, те закла коње и краву, за тим вашку и мачку, гуске и пилиће, једном речи, све живо по кући. Срећа, што му онде не беху деца; ко зна, шта би несретник још све починио. Или би га можда дечји поглед уздржао од свега покора — не зна се.

Једини је петао утекао из оног покоља, јер беше на највишем врху дуда. И кад је закукурекао зору, Боривоје је упалио кућу... За мало, па зазвоне звона, купе се људи, а Боривоје излази из куће и полази на далеки пут. Али не у Јерусалим, нити ови људи долазе, да га испрате, нити она звона звоне у његову част; он иде на пут још даљи и од Јерусалима, а опет тако близак; — иде да се преда жандарима. На место Јерусалима, долази — робија.

Назаренски „Владика“.

Кад су Боривоја увели у затвор и забравили за њим врата, било је у ћелији још два сужња, и то ратара. Један је био крупан, висока чела, бистра погледа и мирна лика. Наслонио се на сто, у руци му

св. писмо, те као да мало час, читаше нешто одонуд. Онај други био је кржљав, неразвијен, по лицу му урезане страсти, из очију му вири лукавост.

Кад уђе Боривоје, обоје занемеше и посматраху га, а Боривоје њих није ни опазио. Одвукао се на даске, које тамо замењују кревет и остао непомичан.

„Да манемо за данас, Лазаре“ — прошапута онај кржљави.

Лазар климну главом и затвори св. писмо. За тим поче лагано ходати по соби.

Треба да вас упознам с тим човеком још сад, бар овлаш, а доцније ћете га често сретати у овој приповеци, — он је тај, кога су прозвали „назаренски владика“.

Срдан Ненадов био је најимућнији ратар у селу Лазаревцу, а овај Лазар му је онај старији син. Срдан је хтео да даде Лазара на школе и да начини од њега свештеника, али се ствар смете. Јер кад је Лазар отишао у Нови Сад у гимназију, на свршетку друге године, поболи му се отац. Послаше кола по Лазара и довели га кући. Доцније се показало, да је и без тог могло проћи, јер се Срдан пре-дигао, али сад није хтео да даје дете од себе.

„Нисам требао“ вели, „тако крупну ствар запо-чињати с најстаријим сином. Нека ја умрем, а оста-ла деца остану мала, ко ће да прихвати кућу? Нек Лазар само оре и сеје, а кад му дорасте млађи брат Светозар до књиге и науке, не марим, ако ће учити и за проту“.

Домаћица Срданова, Јелена, друкчије је мислила; она је хтела да се сврши, што се започело, јер каже: „Сви хвале Лазареву главу и науку, а ко зна, хоће ли и Светозару ићи тако књига од руке“.

Но мушка је старија: „Ти би хтела, жено, да што пре имаш сина попу, па да те љубе у руку“, рече јој чича Срдан опором и она од то доба, није више спомињала ту ствар.

Но ако Лазар и није постао свештеник, он је

бар појао у цркви, (то је бар у Новом Саду научио) а појао је као анђеол.

Кад се почео момчити, онда је већ ређе појао, али је тим више певао; испрва по рођеви а после и у крчми. Где се покаже, купи се око њега друштво. Па хајд, што га се лепе цуре и другови му, него се радо разговарају с њиме: бележнички писар, па чак и горчило. Да богме, не на улици, где пече сунце и гуши прашина, него у крчми, под дудом, где се тако пријатно ћерета уз чашу-две пива.

Мал', мал', па се Лазар баш упутио. Кад запева:

„Дуни ветре отуд од Горњака“ —

све те мрави подилазе од милоте, а чује се по целом селу.

Сутра на ноћ, да ко слуша, начуо би где тихо шкрипи брава на амбару Срданову. Нестало Лази новаца, те носи крадом Чивутину мало хране на продају.

Тај „ветар отуд од Горњака“, никако више није годио чича-Срдану. Пре, све ужива, кад га ноћу пробуди песма његова сина, к'о вели: „Ако се момак и провесели мало, није зло“, а сад и нехотице погледа на полу празне амбарове, кад чује, где дува тај ветар.

Дошло је и крупније. Лазар се почео по мало картати, за тим по много, па ту су Цигани, па мур, те се скоро окануо рада.

Да кажем право, било је не само молбе и саветовања, него и боја. Али ништа не помаже. Тада покуша Срдан онај опште познати лек против пијанке и банчења. Рецепт тог лека гласи: Узми проводацију, нали га добро вином, помешај га с његовим рођацима; остави нек тако постоји ствар две три недеље дана, па направи одатле сватове. Момку подај од те гужваре најслађи комад, девојку, и пијанке ће код њега нестати, као да си је руком однео“.

Заиста, ово је лек, који скоро увек помаже. Ја бар свега знам само двојицу, који су на дан венчања

оставили жену и отишли у крчму. Они остали су мирно остали код куће и место да су се опијали из чаше, они су се опијали са њезиних усана. Само штета, што тај лек код закорела пијанице помаже највише 6 недеља, па онда наступа душевна борба између бокала и жене, у којој борби обично жена подлегне. Онда би требало и опет узети проводацију и обновити лек, али то не иде, јер хвала Богу нисмо Турци.

Код Лазара је помогао наведени лек месец дана, па онда је испрва ишло по старом, а за тим пође на горе. Сад и по две ноћи не долази кући, јер кад мало забразди, онда: Шта је ту је. Каже: „Кад дођем кући, биће тако и тако вриске и клетве, а то је боље чути доцније, него раније“.

Његови другови давали су му са свим за право. Тако је то, кад жена не уме да буде паметна те увек гради од зла горе. Но дође на скоро време, те Лазару умре жена, а он је сад још више по крчмама. Кућа му је празна, пушта. Бадава је све, научио се на жену, а ње нема... Другови му и опет дају за право; та да: „Човеку није добро да буде сам“, то пише већ и на првој страни св. писма.

Док је Лазар по крчми тужио и оплакивао своју жену, дотле чича-Срдан већ није знао шта ће. Ако тако устраје, мораће цела кућа у просјаке.

Он дакле завеза кесу, затвори добро амбарове и озбиљно се поразговори с Лазаром. Или нек се поправи или — широк је свет, па куд га очи воде.

Лазар је обећао, да ће се уљудити, и као да се уљудио. Његов сусед и друг Милан, с ким је он сваке ноћи банчио, одрекао се рђава живота; оде у Назарене. „Хвала Богу“ рече Срдан, кад му допаде тај глас, „сад су и Лазару одсечена крила“.

Са свим је изгледало тако. Лазар читаве јесени дан у дан иде са слугом на њиву и сеје. Све је лепо средио и Срдану се мили Бог зна како кад види, да је браном повлачио земљу, јер што јесте, јесте; Лазар је радин, да му пара нема. Но Лазарева вредноћа

понусти, чим је сејање довршио; али то би још које-како било, јер сад и нема тако много посла, него је зло, што је опет ударио у банчење, пијанку и неприлидан живот.

Дође пролеће и сада се догоди нешто, што не памте ни најстарији људи. Свуд никло жито за приповест, само на чича-Срдановим њивама избила тек по где-где — трава.

„Ваљда се зрно мало закаснило“, мисли чича-Срдан, но кад прође још неколико дава, још никако нема ни трага од зрна. Чуло све село, те претресају шта то може бити. Неки кажу: Буба је, неки: Црв је, но највише их је, који веле, да су њиве уврачане, за то треба чекати младу среду и попрскати усев гаврановом крвљу, па ће онда жито нићи. Но ако жито и није никло, никла је ипак — тајна, и ова нечувена ствар поста свакоме врло проста и врло природна. Лазар је у договору са слугом носио Чивутину жито, које је требао посејати, а њиве је повлачио дрљачом и браном, као да су засејане.

Ово је брука, какве не памти жив човек. Бивало је увек неваљале деце, која су поткрадала очеве, али овако што ратарски син још не учини. Па да се ствар бар мало могла улепшати или претрпати. Голе њиве чича-Срданове, које беху до пре најбоље сређене, сада су вапиле на небо. Ратар од свега највише поштује хлебац. Тешко га добија; у њему види божји благослов, а кад хлеба нема, онда му живота нема. И да је Лазар, у зао час, убио човека, мање би га клели и ружили, но што овако учини.

Из Срданове куће не сме нико живи на улицу. Свакоме поцрвенеле очи од силнога плача, али опет за то нико не преговара Лазару. Обилазе на прсти-ма око њега и пазе, да не учини што од себе, јер му је мати с тешком муком истргла револвер из руке... У Лазару је остало још увек толико поноса и савести, да се згрозио од свог дела. Он увиде, колико је грдно увредио родитеље; виде, како је отерао же-

ну у гроб; осети, колико је пао у очима света, па се згади на себе, а обузе га очајање. „Све је свршено“, мислио је, „најбоље ће бити да се убијем“. И би учинио што је наумио, да брижно мајчино око не спази, шта у њему бива и да му не осујети намере.

Лазар је неколико недеља био као смрвљен — но за тим се некако подиже, не мари шта говори свет о њему, но иде на њиву и ради од ране зоре до мркла мрака. Не грди као до сад, не пије скоро никако, а парасио је и лулу. Недељом се завуче гдегод, па чита, што одавна није радио. „Боже мој, Боже“, молио се чича - Срдан, „да хоће подржати овако, па бих за три - четир године био опет онде, где сам био и пре.“

Но наскоро допаде чича - Срдану глас, који га пољуља већма, но сви досадашњи удари. Чуо је, да Лазар иде у назаренску скупштину и да га је Милан, друг његов одмамио тамо.

Била баш недеља. Чича Срдан једва домили до куће, кад чу ту вест. Одсекле му се ноге.

Одмах зове Лазара. „Лазаре синко“, каже, а глас му дрхће, „хајдемо данас у цркву“.

Лазар се одговара. „Остави ме, бабо, молим те.“

„Али молим и ја тебе; молим те као старији, да ми учиниш“, вели му чича Срдан. „Хајде синко!“

„Зар да сви пиље у мене, шушкају и оговарају ме. Нека их бабо, бар ће се мирније молити Богу.“

„А зар Назарени не пиље у тебе, не шушкају и не оговарају те?“ плану чича - Срдан. „Казуј, несретниче, је ли истина, да си већ дваред одлазио у назаренску скупштину?“

Лазар под претњом свога оца обори за часак очи, али се за тим усправи и рече тихим, али одлучним гласом: „Био сам... Био сам и мислим опет ићи.“

„Па онда?“ пита разјарен отац и само што није очепео сина за прса.

„Онда и у свему другом мислим наставити овако, како сам почео“, вели Лазар, а што год даље

говори, глас му је све мирнији. „Хоћу да се оканем блуда и пијанке, хоћу да живим као што приличи Хришћану и човеку; хоћу да будем вредан и умерен; хоћу, ако још може бити, да спасем душу и измолим опроштаја у Бога и људи за она моја недела.“

„И зар због тога мораш одмах у Назарене? Зар не можеш да се уљудиш и поправиш као и твоја остала браћа, ето рецимо као Спаса Ненин, Јова Симин и други, па да ми не срамотиш куће и не одричеш се наше српске вере?“

Лазар је вртио главом. „Не могу бабо. Шаљеш ме и опет онамо, где сам већ био и одакле сам изишао упрљан, па бих се и опет упрљао. И Спаса и Јова, које ми показујеш као пример, и данас се не грозје цсовке и поруге, песме ни крчме, а то је пут, који води право у огањ вечни.“

„Та овога ти и онога ти“, продера се чича-Срдан, „зар су те већ толико залудиле оне негдашње коњокрадице. Скрећи оданде, кажем ти, јер ти никад нећеш бити њихов.“

„Молим те, бабо, промисли мало.“

„Хоћеш ли још да идеш у назаренску скупштину, питам те?“

„Мислим данас.“

Тек пређоше ове речи преко Лазарових усана, а чича-Срданова песница паде по челу његову. Удар је био силан, Лазар се заљуља, но брзо се прикупи. У један мах је изгледало, као да ће побећи, али само у један мах, јер за тим обори главу, опружи руке нуз бедра и рече само толико: „Види Бог.“

Ова назаренска узречица још већма ражљути чича-Срдана. Бивало је и до сад, да он замане по Лазару, али онда је Лазар увек гледао врата и измицао му. Сад стоји мирно као јагње и пружа образ, као да чека пољубац а не песницу. И паде и други, па и трећи удар.

„Види Бог.“

„Умукни, несретниче!“ виче чича Срдан. „Зар то

твоје: „Види Бог“ није псовка? Зар то не значи, да види Бог, како ја тебе ударам, па ће и он ударити мене? Хоћеш Бог да ме убије, је ли?“

Лазар је ћутао и сад је то његово ћутање мало ублажило чича-Срдана. „Сине“, каже му, „слеме моје куће и надо моја, не остављај ме, не срамоти ме, не уби ме.“

„Бабо, не разумем те. Баш оно, што те је срамотило и убијало, хоћу сад да оставим. Хоћу да радим и зарадим оно, што сам ти распудио, хоћу...“

Чича-Срдан не даде сину даље. „Шта да ми зарадиш? Ниси ти мене хвала Богу убио, имам ја и данас више но и један у селу... Поткрадај ме колико ти је воља, не браним. Ево ти кључева, па узми колико год хоћеш; ја ти дајем. Лолај се колико ти се мили; млад си још, па ти приличи. Туци се, уби, исплатићу те, само се остави Назарена, јер ја то не могу преживети.“

Није помогло. Лазар је и на даље био вредан; радио је у кући као црв, не дира никога, не псује, али сваког дана у вече па и недељом иде у скупштину. Ван тога, чим доспе од посла, чита св. писмо.

Кад га виде деца, да иде улицом, трче за њим и вичу: „Бугер, бугер“, а старије жене га куну: „Врат скр'о да Бог да, на томе путу“. Он се на децу и не осврће, а женама ће одговорити или не одговорити: „Види Бог“.

Чича-Срдан не зна већ шта ће, час је бесан као сеоски бик, све би да погази, што му год дође на очи, час је опет снужден као да су му сви помрли по кући. И зар баш нема никаква лека?! Ишао је чак жупану и тражио од њега цедуљу, право, да може убити оног несретног сина, па није добио. Жупан је казао: „Па кад је вредан и поштен, а не дира те, не дирај ни ти у њега“. — „Јест да! Жупан је Калвин, шта ли, има на цркви петла, па шта тај мари за нашу православну веру.“

Па ишао је Срдан и свештенику. Свештеник је

призивао Лазара и два и три пута, али га не мога упутити. На послетку рече: „Чича-Срдане, овај је ђавољи; не може њега упутити ни св. патријар, а не ја.“

Ух, па бар да је млађи син чича-Срданов, Светозар, довршио науке. Брат би још по најбоље освојио брата. Али Светозар тек од јесени пошао у богословију. Најмлађе дете чича-Срданово, његова мезимица Милева, тако се опет приљубила уз Лазара, да већ не зна шта ће. Брани га. Каже у својој девојачкој безазлености: „Чико“, тако је звала оца, „шта радиш с брацом? До сад си га грдио, што је пио и није хтео да ради, сад га опет ружиш, што неће да пије а ради“. Но шта зна тако млада девојка — шипарица. Чича-Срданова домаћица је једина, која се све нешто нада. Њено материнско срце говори јој, да ће се њен син поправити, сам ће се од себе повратити.

Тако дође и Божић. Освануо Бадњи-дан; све се село ужурбало, па су се ужурбали и код чича-Срдана. Није никоме у кући до славе, али се опет за то пече печеница, а Светозар дошао из школе преко светаца кући, те меће из пушака. У један мах дође Милева.

„Не пуцај Свето, бата Лаза је болестан.“

„Болестан?!“

„Јесте, легао је.“

Сви се згленуше, а старији се и разумели. „Болестан је.“ Дошао благ дан, дошао им Светозар дома, па би сад сви скупа требали у весељу да проведу празнике, и баш сад Лазар болестан, легао је. Тако се нешто морало излећи, јер њему не треба божићне сламе; не треба бадњака, не треба иконе ни св. Николе. По његову закону он би требао на Божић да ради... да преже коње и да иде у рит по трску, али ако то учини, чича-Срдан ће га убити из пушке као врапца. Сад је да богме легао, болестан је.

Кад дође вече и би време, да се уноси слама,

бича-Срдану се стеже око срца; дође му тешко, претешко и само викну: „Не унесите је... него дај да је запалим, па да изгори и кућа и сви, који смо у кући; нека нам не остане ни трага у селу.“

Па опет попустио је. Посула се слама; испрекштала соба орасима; запалио се бадњак; запојаше већ и звездари: „Слава во вишњих Богу“.

Лазар је болестан, у истини болестан. Он лежи у другој соби на постељи; грозница га тресе; окрепуо се дувару, само да не види ништа, али опет за то чује и све слуги. Не види очима телесним, али види душом, види све онако, како је запамтио у детињству...

Мора да одоше звездари, јер је за часак све занемило. Али не... Крај своје постеље чује загушљиво јецање, потмуло, горко. То долази право из рањена материна срца и продире до срца... Боже, та и она птица у гори и онај вук у јазбини, па чак и она риба у дубини мора зна, какав је данас дан; њезин син не зна. Сутра ће се за столом наздравити и путнику на мору, и трави под земљом, само њеном Лазару не; он не признаје тог дана. — Али шта је то?

Лазар тихо промуца: „Мајко“.

„Шта је, сине?“

„Немој нано плакати, нисам ја баш тако одвише болестан.“

Мајчина рука пређе нежно преко његових образа. „Да си болестан, врло болестан сине, болело би ме и онда, али опет не тако, као сад“.

„Па шта да радим нано?“ пита Лазар пољуљан, а глас му дрхће.

„Устани!“ И у радосној слутњи подметну бедна мајка сину руку под главу и поче да га диже... Но дизало га је још нешто. Из друге собе почео је Светозар да поје оним меким, пола још дечјим гласом: „Рождество твоје...“

Да питаш Лазара: Шта се то деси с њим, не би умео казати. Доцније се никад није могао сетити, ни

кад је устао, ни како се обукао. Успомене из његова детињства и она свечана песма вукла га је, као оно месец месечара. Од једном се нађе за столом, у кругу породице, а и преко његових се усана прели „Песма рождества“.

Нема никога, који би био вредан да опише: Каква је радост овладала у кући чича-Срдана. Као да је ушао у средину њихову мир, те разгонио ону црну слутњу, која беше по њима попала. Домаћица је јецала од радости, а чича Срдан искочи у један мах на авлију, јер му у соби беше и загушно и тесно.

„Боже, за што није само мало дебљи снег по крововима, да пламен не ухвати суседе, а ја бих данас упалио бадњак, каква још није палио ни један српски син.“

И заиста, у мал', у мал' што чича Срдан у радости није упалио — кућу...

Сутра дан су сви поранили, само се Лазар необично успавао. „Нека га“, вели домаћица, обилази око њега на прстима и утишава сваки метеж. Но Лазар није спавао, само се бојао да отвори очи. Оно, што је јуче учинио, урадио је у неком тренутном осећају, урадио је по срцу, а не по уверењу. Тог осећаја ако и није са свим нестало, али је јако, врло јако малаксао. Кад је устао, усне му се смешиле, али му у души беше немир и незадовољство. Шта ли ће свет рећи? Шта ли Назарени? Било би му најмилије, да не мисли ни на што, али мора.

Некако се извукао и не оде на јутрење, али је отишао на службу. Оборио је главу као покајник, не сме никоме да погледа у очи и само се крстио. Да је ко добро пазио, могао је приметити баш из тог честог крштења, да Лазареве мисли нису у цркви и да не мисли на Бога.

Али ко је на то пазио? По најмање чича Срдан, који је подигао главу, као да је његова црква, баца петице у тас и жали, што воскари не праве свеће од

педесет форинти, а он би већ показао, какав је по њега овај данашњи дан.

Но за мало, па је и он, бар до некле, назрео, како је у души Лазаровој. Послао је по његове старе другове, напунио му џепове новцима, метнуо му цигару у уста и послао га у крчму. Та да! Толико су му Назарени сина били залудили, да он и сам не памти, кад му се дете провело.

И наста весеље. Управо не весеље, него пијанка. Свира гајдаш, носе се бурад пива, пева се: „Дуни ветре отуд од горњака“, — али Лазар није весео. Има нешто у њему, што хоће да удави у пиву, али не може. Уста, да игра коло, ситно, из колена, оно исто, које је играо Паво Бранковић на Лебном Пољу — не иде. Дохвата гајде, ломи их на троје, па довикује гајдашу: „Дувај у песницу, кад ниси вешт гајдама!“ Гајдаш Јова дува у песницу, друштво кличе од радости — али Лазар није весео. Хајд нека, сутра ће. Но не може да се расположи ни сутра дан, ни прексутра, ма да је дао изнети и банак на улицу, да му не смета. Тек четврти дан зажарило му се лице — весео је.

Но весео је и Панта Кулпинац — не само весео, но и обесан, па у своме бесу добаци Лазару ружну реч. Каже му: „Шта се разбацујеш толико, као да си се прославио. А овамо си нешто почео, па упустио. Назарени те, море, прозвали Јудом, од како си их изневерио.“

У Лазаровој руци била је у онај мах пуна боца соде и он је ударио том тешком боцом подсмевача посред лица. Панту је облила крв, те га на колима однели кући, а Лазар као да се после тога на мах отрезнио, јер без речи и без опроштаја одјури из крчме.

Кад је чича Срдан чуо, шта се збило, уђе у синовљеву собу. Види Лазара, где седи на клупи и не диже главе.

„Лазаре“, каже му, а глас му дрхће, „сине, не

бој се, још сам ја жив. Ма отишло и два и три фр-таља земље, ја ћу те исплатити.“

Лазар само махну главом.

„Нека, исплатићу се ја сам.“

За тим изиђе у авлију, па се упутио пешке у варош. Таман је свануло, кад стиже тамо, па се пријавио суду. Исакао је све, признао је своју кривицу и исакао, да га казне.

Но чича Срдан је обиграо адвокате целе жупаније и узео најскупљег, јер као што рече, тај ће за цело бити и најбољи. Ма да се Лазар није молио, да га пусте на слободну ногу, ипак је то чича Срдан израдио. Панта се предигао и истражни судија је пустио Лазара на слободу, да буде код куће, док му не стигне суд.

Лазар се вратио у село, али не у очеву кућу, но оде негде под кирију. Назарени му набавили кола и коње, те се он ранио од кирије, а уз то поста рвносни члан њихов.

Био је учен и даровит мимо све њих, појао је као анђеол, а говорио је као апостол. Он поста најпре назаренски „пријатељ“, за тим „верни“, и кад му изиђе суд, да одседи шест месеци затвора, Назарени га испратеше као свог најврснијег члана . . .

Ето, тако је доспео у затвор Лазар Ненадов, кога су бабе његова села подругљиво прозвале „назаренски владика“, па му је тај назив и остао.

Онај други, о коме сам споменуо на почетку овога одељка, већ је по четврти пут затворен. Као што му је тело кржљаво, тако му је кржљава и душа. Као оно биљка, која никне под каквим опалим зидом, где је не негује ничија рука и где не допире скоро никада сунце, тако је никао и Петар Крњин у кући, у којој не беху опали само зидови, но и поштење. Кад му је било осам година, отац га је већ водио у крађу. Син је терао коње путем, а отац је са обе стране пута брао туђе кукурузе и трпао их у кола. То дете је онда замењивало човека. За тим

је малиша виђао, где ноћу долазе у њихову кућу неки људи, који нису из њихова села и које он на дану никад не виђа; опазио је, где код њих освану неки свињи, који нису замркли, а њему се налаже, што види — да не види, што чује, — да не чује. А имао је шта и чути и видети. Он је из прва само видео и чуо, доцније је схватио, а на послетку је и научио.

Ето, такав је био Пера Крња. Он није јединствена слика у нашем друштву; има их, на жалост, доста, и ако нису сви затворени.

Назаренство у затвору.

Прошла је скоро недеља дана, како Боривоје лежи у истражном затвору. Да га питате, од кад је ту, мал' те не би рекао: од јуче. Њега последњи догађаји нису заболели тако, да се после њих осећао бедан и несрећан, него је удар био тако снажан да га је, управо рећи, обнесвестио. Био је као онај камен; радило се с њиме ма шта, метнуо га овде а онде, све једно му је.

Једва се поче полако свестити. Сад тек осети, да му је у души страшно, необично, његова унутрашњост изгледа му као поље, преко кога је прешла бура... Сећа се као иза неког магловитог сна, да је више пута стојао пред неким господином, који га је испитивао и писао, окреће се по соби и види на сламњачама још два несретника као и он што је; долазе му познати, врло познати, а не зна, је ли их пре тога виђао овде или може бити где год на пољу. И сад тек поче мучити праву муку. Сећа се неког покора, који је починио, сећа се страшне и многе крви, а јасно му је само толико, да је убио жену. Чија је она друга крв? Гроза га ухвати, кад помисли на децу...

Кад дође кључар, он му приђе и каже:

„Хоћу да видим децу. Може ли то бити?“

„Може“, вели му кључар. „Кад дође твој бранилац, казаћу му. Него добро је, што си се окануо претварања. Лепо би то било, да се направиш луд, па да те пусте кући; али су господа у суду учила на школама те ствари, па их не можеш преварити.“

Боривоје је из овог одговора видео, да су му деца жива и да су га држали за претваралицу.

Потраја тако неколико дана. Помало разговара с она два друга; разбира се код њих о овом и оном, па излази и у авлију да шета, кад дође томе време, а до сад га нико не мога кренути на то. Само кад дође ноћ, сузе му теку немилице, у души му је страшно, а усне му изговарају и нехотице „Молитву грешника“: „Ја знам, Госпode, какав ће ме страх обузети, кад ми почнеш судити пред лицем анђела, арханђела...“

У пола молитве груну стражар кундаком о врата:

„Не разговарајте се, него спавајте. Мир!“

Боривоје се трже и заћута. А кад мало после тога горко уздахну, осети, где га један од његових другова, Лазар, ухвати за руку и својски је пристиште:

„Умири се, брате“, шану му, „уздај се у Бога; он те неће оставити.“

Кад би сутра дан, чак и у оном полумрачном затвору допире глас великих звона. То у вароши звоне на службу — недеља је.

Од како је овде Боривоје, први пут чује глас звона, те се смерно завукао у угао и моли се Богу. Мало доцније осети на своме рамену руку.

Крај њега стао Лазар с великом црном књигом.

„Брате“, рече му, „хоћеш ли да прочиташ коју главу из светог писма?“

Боривоје се снужди.

„Не умам читати“, промуца.

„Па хоћеш ли слушати? Ја ћу ти читати“ — нуди га Лазар.

Боривоје климну главом у повлад.

Сва тројица повукоше се у угао, који је најудаље- нији од врата и Лазар поче да чита лагано, загу- шеним гласом, јер није слободно, да звуци допру до ходника.

Али шта то би с Боривојем!? Он је тек неколико дана ишао у школу, у цркву врло ретко, а од ма- тере је научио тек две-три молитве. Чак и онда, кад се спремао у хаџилук, није ни из близу сазнао језгро вере Христове. Он је Бога сматрао као строгог оца, који ће нам једаред страшно и немилостиво судити. За то га се бојао, молио му се и хтео чак у Јеруса- лим. Њега је занела и застрашила „Молитва греш- ника“; он је из оне јерусалимске иконе још у детињ- ству очувао неки неодређени, тајанствени осећај, а оно, што је у последње време слушао о вери, тицало се испосништва, хаџилука и сотонина кушања.

Сад први пут чу нешто о језгру, о начелима вере Христове; чу на српском језику, у лепом Ка- раџићеву преводу. Лазар је у оном углу и полу- тами читао скоро шапућући 5. и 6. главу Матејева еванђеља. То што он чита, говори Исус народу, онај Исус, кога су људи распели као *опасног бунџију*:

„Чули сте, да је казано: Око за око, зуб за зуб. А ја вам кажем, да се не браните од зла, него ако те ко удари по десном твом образу, обрни му и други.

„И ко хоће да се суди с тобом и кошуљу твоју да узме, подај му и хаљину.

„И ако те ко потера један сахат, иди с њиме два.

„Чули сте, како је казано: Љуби ближњег свог, а мрзи непријатеља својег.

„А ја вам кажем: Љубите и непријатеље своје, бла- госиљајте оне, који вас куну, чините добро онима, који вас мрзе и молите се Богу за оне, који вас гоне...

„Пазите на правду своју и не чините пред љу- дима, да вас они виде.

„Кад дакле дајеш милостињу, не труби пред со- бом, као што чине лицемери по зборницама и по улицама, да их хвале људи.

„А кад постите, не будите жалосни као лицемери, јер они начине бледа лица своја, да их виде људи где посте.

„А ти кад постиш, намажи главу своју и лице своје уми, да те не виде људи да постиш, а отац твој, који види тајно, платиће теби јавно.“

Ове узвишене речи и друге које стоје с овима у свези, начиниле су голем утисак на душу Боровојеву. Он се испрва занесе, па онда клону под утиском тих речи... Кад се доцније прибра, ухвати се за прса и рече као у себи: „Мало ми је лакше“.

Лазар му приђе: „Хоћеш ли, да ти никад више не буде тешко? Хоћеш ли, да умилостивиш Бога?“

„За мене је све доцне“, зајечи Боровоје, „ја сам превршио меру. Мени нема лека“.

„Онај свети лек, који је прописао Христос, прописао је баш за такве, као што си ти. Свето писмо каже: „Здрави не требају лекара, него болесни.“

И Лазар поново отвори св. писмо и прочита му Христове речи: „Ако ти сагреси брат твој, накарај га, па ако се покаје, опрости му. И ако ти седам пута на дан згреши, и седам пута на дан дође к теби и рече: Кајем се, — опрости му.“ „Па мислиш ли ти“, вели Лазар, „да је Бог мањи од људи? Зар он од тебе слаба тражи, да седам пута на дан опростиш грешнику, а он да то неће моћи? Та ето у истом еванђељу вели Христос: Није могуће, да не дођу саблазни, али тешко онима, са којих долазе.“ И Лазар сад нападе свом жестином на свештенике. Они су, са којих долазе саблазни и они ће се казнити.

И узе да чита оне господње речи, које дођоше пророку Језекији: „Тешко пастирима израиљевим, који пасу сами себе. Претилину једете, вуном се одевате, кољете товно, стада не пасете. Слабе не крепите, болесне не лечите, рањене не завијате, одагнане не доводите натраг, изгубљене не тражите, него силом и жестином господарите над њима. Мало вам је, што пасете на доброј паши, но остатак наше своје газите

ногама својим, и што пијете бистру воду, а остатак мутите ногама својим . . .“

„Ето, такви су нам и данас пастири, брате мој“, тумачи Лазар, „па је ли чудо, што стадо страда? И каква је то вера, где нема дела? Проповеда се: Не кради, а краде се, придикује се не чини прељубе, а гради се прељуба, проповеда се помози ближњему, а сатиру се браћа рођена, и то све под видом Хришћанства. Они, који се зову Хришћани, у једној цркви се моле Богу, а онај сити не мари гладнога, но ће га, ако само може, одмах после службе преварити. Нити живе у братству и љубави, но се туже и парниче као душмани. Не обзиру се на речи апостола Павла, који каже: „Врло је срамно за вас, да имате тужбе међу собом. За што радије не претрпите штете. За што радије не трпите неправде?“

Лазар је при читању и тумачењу долазио све јаче и јаче у ватру и сад је говорио скоро са свим гласно: „Ми, ми“, вели, „ако икако можемо, не тужимо чак ни странага; ако је ко од нас сиромах, те не може прегорети штете, попунимо му је, а ако се поквари, искључимо га из круга нашег, јер од мало квасца ускисне све тесто.“

Боривоје подскочи с места. „Зар има“, пита, „људи, који тако живе? Како се зове та вера, у којој се тако правило одржава?“

„Та се вера зове назарећанска, а чланови те вере зову се Назарећани“, каже му Лазар неким достојанственим нагласком. „Но, зар ти до сад ниси о томе чуо?!“

„Нисам чуо“, вели Боривоје обореном главом, јер се стиди свога незнања.

У том се умеша у разговор и трећи заточеник, Пера Крњин: „Е где сад; није чуо! Кад ти њему китиш по књишки: Назарећани, онда верујем, да не зна, али питај ти њега на просто српски: Зна ли он ко су то „Бугери“, и одмах ће ти казати.“

„Зар Бугери?“ пита Боривоје чисто уплашено.

„Тако нам се ругају наши противници“, вели Лазар, „али види Бог, ми се због тога не срдимо на њих. Нас грде, а не питају какви смо; суде нас, а не познају нас. Бог види срца наша и дела наша, и нами је то доста.“

Кад чу Боривоје, да је оно „бугерска вера“, која му се почела допадати, мало је охладнио. Истина, он о „Бугерима“ није знао више, до ли то, да их цео свет грди и осуђује, али је и то доста непријатно. Но ово Боривојево нерасположење беше само тренутно. Лазар је опазио, како је Боривоја немило дирнула та реч „Бугери“, и он је врло вешто знао да утре немио утисак те речи.

А није му било Бог зна како тешко. Јер као што је лако одвести младу девојку на игру, а пијана човека у крчму, тако је лако одвести и заточеника у Назарене. Све троје је једнако природно.

Осуђеник затрепти од милине, кад помисли на дан своје слободе. Али га у исти мах подилази и неки ужас. Њега је осудио суд и кад издржи затвор, суд ће му опростити. Али су га осудили и људи, а они му неће опростити. Он ће у њихову друштву бити последњи; њега ће се туђити, презираће га, он ће бити нераван другима.

Отворите сад таком човеку назаренску књигу. Покажите му, да има вере хришћанске, назаренске, која му отвара не само врата цркве, но му даје и уверење, да ће он од сваког члана те цркве бити признат за брата, и где му се његов грех неће ни најмање уписати у зло. Зар такав изглед не мами осуђеника у Назарене?

Па онда још нешто. Назарени нападају нашу данашњу цркву и веру веома жестоко. По њихову учењу: Човек мора грешити, мора губити душу и мора отићи у огањ вечни, ако је члан друге какве вероисповести, до ли назаренске. И сад је по заточеника ова дилема: Ако он остаје при својој старој вери и каже: „Добра је та вера“, онда је он лично

крив, он је био неваљао. То је тешко признати. Но ако осуђеник стане уз назаренско учење, те се бади каменом на своју стару веру, осуди ту веру као такву, у којој се мора грешити, онда је вера била крива, а он чист. А то је по осуђеника врло пријатна ствар,

Ово су главни разлози, са којих Назарени освајају тако лако земљишта по тамницама. Па је с тога и Лазару било лако, да придобије Боривоја. Читао му је св. писмо и тумачио му га по назаренском схватању. Уз то му је говорио о оном братству, које постоји међу Назаренима, о узајмном испомагању њиховом, о добрим делима, која се тамо траже и без којих човек не може бити Назарен. А ко је прави Назарен, тај се покајао, живи по божјем закону, сигуран му је опроштај и неизбежно — царство божје.

Боривоју је с те стране одлагнуло. Изгледало му је, као да је кроз ону црну ноћ (која до пре обузимаше његову душу) опазио светао пут, који води к спасењу. Шта више, учинило му се, да већ ходи тим путем. Довели су му децу, те је и њих видео здраве.

Његова тетка Стана узела их је к себи; суд им је поставио стараоца, а и издржавање им је осигурано: Јер ако је кућа и изгорела, опет је за то остало толико земље, да ће залећи и судске трошкове и покрити све потребе дечје.

Умирен чекао је Боривоје суд; радо и весело ће издржавати, што му се досуди, само га је мучила мисао, шта ли ће он, кад се ослободи Лазар? Губи учитеља, а губи уједно и извор назаренске науке, губи св. писмо. Та да! Шта му вреди мртва слова, кад их он не уме читати. Иде му по глави све то, и он уздахну гласно: „Еј, кад бих само познавао слова . . .“

„Зар никад ниси ишао у школу?“ пита га Лазар.

„Врло мало времена. Врло сам био нагао. За најмању ствар трзао сам нож, па ме истерали.“

„Па хоћеш ли, да те ја научим читати и писати?“ пита га Лазар.

„Кад би ме томе научио, учинио би са мном оно исто, што је Христос Спаситељ учинио с многим болесницима. Дао би ми вид и ја бих прогледао“.

Лазар је још онога дана отворио школу. У заворима до душе не дају пера и хартије, али поред свега тога стотинама њих науче тамо писати. У свакој соби има пљувоница, напуњена песком. Проспу песак по столу, разреде га, и комадом дрвета шаррају по том песку слова. Ако нема друге књиге, молитвеник дају свакоме, па је одатле лако научити зрела човека словима. Боривоје је већ за месец дана читао и писао као ђак из четвртог разреда основне школе, прво, што је био необично даровит а друго, што је учио с највећом вољом и одушевљењем. Рачунати није хтео на писмено, бар у прво време не. Он је код оваца научио да рачуна из главе, и то добро, па му не треба писмена рачуна. Но кад удари у пробу с Лазаром, увиде, да нема право. Лазар увек пре готов, никад не погреша, а иде лепо, лако, не напреже се. Научио је дакле и рачунати можда више, но што му је и требало.

Зашто Пера Крџин није постао Назарен?

И њихов трећи друг, Пера, покуша да се учи књизи, али се већ првог дана окане. Каже: „Да се ја манем тога, Лазаре, не морамо баш сви бити учени.“

Лазар га је корео, што није истрајао.

„Ајак, није то, него је тешко за мене. Пре би у моју главу утурио читава расточена кола сена, но и једно од ових малених писмена. Како Боривоје сазна, кад треба наврнути овим држаљем горе, а кад доле, Бог би га знао, А да читам, баш не уумем. Како ћу погодити, које је писме „а“ а које „и“, кад су налик један на друго као рођена браћа“.

Но Перу је мучила друга мисао. Често сужанство убило му је снагу, подрило му здравље, и он

је осећао, да ако још једном западне, неће више изићи жив. За неку недељу дана пустиће га кући, па ако ће да се поправља, крајње је време. Ноћу се буди и тешко уздише.

„Лазаре“, пита, „мислиш ли ти, да ја могу издржати међу Назаренима?“

„А као за што не би могао?“

„Одмах ћу ти казати. Ето, да почнем код најмање ситнице, луле. Не могу је оставити. Али шта то смета вама, кад бих ја пушио? Не крадем, не варам, не убијам. Нисам чуо, да је Бог забранио лулу.“

„Пророк Исаија каже, да ће се безбожност разгорети и отићи ће у дим високо. И пушење је дакле безбожност, хасне нема од тога дима ни за тело ни за душу, а човек треба да победи страсти“.

„Па хајде нека“, вели Пера. „Кад овде могу без луле, јер не дају, ваљда ћу моћи и на пољу. Али како ћу са исповешћу? Пре но што постанем Назарен, морам се исповедити вашим старешинама и то на длаку“.

„Мораш. Док одлазиш међу њих као гост, као пријатељ, не мораш, али чим ступиш у ред „браће“, те постајеш „веран“, онда мораш.“

„Е, видиш! А како ћу се ја исповедити, кад се не могу сетити ни на сваку десету. Понда, можда се ни за годину дана не би свршила моја исповест. Од детинства се то ради, брате мој, од детинства. И онда треба свакога да молим за опроштај, је ли, и да му вратим и штету, је ли?“

„Треба!“

„Ето видиш! Како ћу ја да нађем све оне непознате људе, којима сам на вашарима турао руку у џеп или им из кола извукао какву ствар. Од куд се ја могу сетити, кога сам све у крчми са бирташем Симом опио и преварио на картама?“

Лазар није одма одговорио.

„Па хајде рецимо, да ће тим људма Бог платити, кад их ја не познајем. Али ако макар само они-

ма станем враћати штету, на које се сећам, требао би мало дубљи џеп од мога. Та не оно мало куће, но све село да продам, не би залегло“.

„Кад немаш, немаш. Подај онолико колико можеш, друго ћеш вратити други пут. Главно је, да признаш људма штету и да их молиш, да ти опросте“.

Мисли Пера и мисли, па ће се сутра дан умешати, баш кад су Лазар и Боривоје при рачуну. „Израчунајте ми“, каже, „колико је све ово уједно, што ћу вам сад изговорити. Да изведемо на чисто бар оно, што је најкрупније... Кад ми је Јова Скандал казао у крчми, да сам му украо ждребе (а Бог ме убио, ако сам га и видео), онда сам му с јесени упалио кућу. Изгореле су и стаје и камаре, све до тамана, чак и марва. Пет до шест хиљада форинти можемо рачунати. Пиши 5000 фор. Даље: 16 глава волова одвели футошком спахији. Вреди во, брат брату 200 фор. Пронађите, колико је...“

И тако је то ишло у бесконачност. Било је: Свиња, коња, крава, кола, амова, новаца, перина, једном речи свега, што се могло украсти, понети или отерати. Лазар је писао од јутра до подне, а кад би подне, он само хукну и пита: „Је л' већ готово?“

„Ех, јест“, вели Пера „није него. То је све било пре моје женидбе, а оно што је било за последњих 8 година, од како сам се оженио, оставио сам за после подне“.

Лазар је вртио главом. „То ти не можеш исплатити“.

„Ја и не лупам главу, да платим све на једаред и одмах. Ти си казао, да има времена, може се по мало, лагано. Него се о томе промишљам: би ли ја могао све то исплатити макар за 10, 20, 30 година?“

Лазар је ћутао.

„Та да, видиш и сам, да не иде. Не треба да сам учен, могу и без тог држаља и песка прорачунати, да је премного. Да ми Бог даде и онолико да-

на, колико је дао оном матором Чивутину, о коме си прекјуче читао у св. писму, та како се зове само... живео је преко 900 година, опет не бих исплатио.“

„Слушај Перо“, вели му Лазар, „не може се човек новцем искупити, нити може исплатити свако зло. Доста је, да се поправиш и покајеш, а вратити не можеш више, него што имаш“.

„Хм, ако је тако, онда ће и од мене бити неки Назарен.“ Но таман продужише Лазар и Боривоје рачунање, а Петар се и опет умеша. „А шта ће бити онда Лазаре, ако ја одем коме од оних људи, па му кажем: „Упалио сам те брате“, или „покрао сам те, опрости; — вратићу ти сад колико могу, а оно друго доцније“. Хајд, што ће неко од њих да ме млатне, нек му је Богом просто, заслужио сам... Али шта ћемо, ако оде жандарима, па ме прокаже. Зар опет да ми ломе кости и затворе ме? Сви би ми, рекао бих, још које како опростили, али да би Чивут Клајн одмах шиљао свог Нацику по жандаре, то је извесно, као да је написано.“

„Ако ћеш искрено да се покајеш“, вели му Лазар, „не смеш се бојати тога. Да те они људи, којима си учинио зло, баш и задржавају од суда, ти се сам од своје воље мораш јавити власти, да примиш плату за своја недела. Није доста рећи: „Кајем се, жао ме је“, него мораш и делом показати твоје кајање“.

Пера је вртио главом. Каже: „Ја се мучим да уђем у Назарене највише за то, да се мало поправим, па да не западам опет у затвор. А ти ми показујеш, да ћу тек онда робовати, ако постанем Назарен. Па шта мислиш: Колико би ми дао суд, да му прокажем све, што сам до сад нарадио?! Ево сам добио због једног јединог телета годину дана, а шта би тек било за оне чопорове волова, крава, оваца, коња, свиња, за све оне живе и мртве ствари, које сам до сад покрао?... Видим ја, да мени нема лека; не одем

ли у Назарене, биће старо зло; одем ли, долази ново и још веће зло“.

„Али ћеш бар спасти душу, а ако остане по старом, губиш и тело и душу“.

Пера није ништа одговорио, јер се и он и Лазар у овај мах окренуше вратима. Тамо је стојао Бори-воје, сав зажарен и лупао ногом у даске, што је могао већма. Допао је кључар и пита: „Шта је опет?“

„Молим, да ме одведете истражном судији и то одмах“, вели Боривоје. „Хоћу да му покажем врло важну ствар“.

Одведоше га и он се после два сата вратио. У лицу светли, као да се мало час посветио. Руком показује груди, као да ће се на мах растопити од милине.

„Шта ти је?“ пита га Петар.

„Мало час ми је показао брат Лазар и ону последњу рану, која је јела моју душу. Било ми је лакше за ово последње време, али нисам био са свим чист. Сад знам, шта ми је фалило. Показао сам истражном судцу, да нису вуци растргли Стевана, с којим сам био код оваца и кога је нестало, него сам га убио ја... Кад су вуци напали стадо, ми их растерасмо и једног убисмо. После смо се позавадили око тога, ко је најпре навалио на оног убијеног вука. Ја сам био омиришао крв, био сам успламтео од борбе, па пробуразим и свог друга, који је хтео да буде заслужнији од мене. Затрпао сам га у рит, а селу казао, да су га вуци однели... Од оног дана сам изгубио мир. Хтео сам да идем у Јерусалим, мислио сам: Тамо ће ми одмахнути, но Бог је наредио друкчије. Доспео сам овамо, да сазнам прави лек и да се излечим.“

Лазар је загрлио Боривоја, а Петар стао у страну и дао се у крупне мисли. Шта ли ће он? Читаву ноћ није могао да заспи, но све једнако уздише. Кад је запазио, да је Лазар будан, приђе му ближе: „Знаш ли, шта ме највише мучи?“ пита га. „Кад

одем кући, не могу тражити бољих и поштенијих људи; ти ће ме избегавати као кугу, а ако се помешам у моје старо друштво, не могу се поправити. Хтео сам ја и пре да се оканем рђава живота, али не иде. Стари другови лепе ме се као чичак... запијемо се негде, и онда: хајд... Знаш ли ти Лазаре, шта је то „лоповски кетуш“.

„Не знам“.

„Та да, откуд би и знао. То је песма, што личи на онај глас: „И погоди Јова, да говеда чува... чува, чува, чува...“ Кад свирац надува гајде, удеси рог, па кад дође на оно место: „чува, чува, чува“, рог као да ти говори: „Хајд, хајд, хајд!“ Ух, да ти знаш, како је лопову, кад чује ту песму. Све га нешто диже из кревета. Зна да су му другови негде пили, сад ће ићи негде у крађу, па зову и њега. Бруји рог на гајдама: Хајд, хајд, хајд, а он иде, па ма се не вратио“.

„Види Бог, да сам ти ја показао пут к спасенију“, вели му Лазар.

„Хвала ти и ја ћу радо поћи тим путем. Све што год имам радо ћу дати, само ми поклоните то, да се не јављам суду. Доста сам ја, брате, тамновао свога века, па је лепо од мене и то, ако се од сад поправим и не дирам у туђе“.

„Хеј, мој брајко“, вели му Лазар, „с Богом се не може погађати“.

Кад је дошао дан, да се Петар ослободи, отишао је кући доста неутврђен, но то је обећао, да ће се клонити својих старих другова и да ће полазити назаренску скупштину; можда ће се тамо још боље утврдити, па како Бог да. У његову селу има два-три Назарена, а тамо је и тетка Стана, код које су Боривојева деца, те је обећао, да ће сваких 14 дана доносити Боривоју његову децу. Биће дакле свезе међу њима, а и подвоз му неће бити бадава.

И Петар је доиста пошао онамо, камо је намислио. Вредно иде у назаренску скупштину, а избе-

гава своје старо друштво. Чују то Лазар и Боривоје, па им Бог зна како мило. Кад прође неко време, ето ти њега, довео Боривоју децу.

„Како си ти“, пита га Боривоје, кад се већ наљубио деце.

„Све је лепо и красно; пријатељи Назарени светују ме и помажу ме, дају ми посла и заслуге, али ми жена не да живети..... Дај Боже, да се добро сврши“.

Боривоје га је тешио у две-три речи, јер није било слободно, да разговарају много. Но ни доцније се не наразговараше, јер се ствар рђаво свршила.

Боривоје је тек касније чуо, за што Петар није постао Назарен, а ја ћу вам то још сад исприповедати у две-три речи.

Пера је био у сваку руку рђав човек. Кад се оженио, одмах је другог дана истукао своју Кресту, ни криву ни дужну. Каже, у његовој породици се од памтивека затекао обичај, да муж избије жену, још док је у првој кошуљи. Та да, треба је с прва почетка збунити.

Вришти Кресту, до неба се чује и пита: „Зашто ме груваш, кад ти нисам скривила?“

„Шта велиш, ниси скривила? Зар да ја чекам да скривиш, па тек онда да те бијем. Море, за то те бијем, што још ниси скривила, а кад скривиш — убићу те“.

И Пера затегао Кресту уздице; све мрви пред њим. Кад дође пијан из крчме, а то је врло често бивало, она још с врата клекне пред њега и вришти: „Молим те као Бога, не ударај ме!“

Кад се он утиша, онда се она умиљава као грлица, али јој не помаже. Он с њоме говори само оно, што баш мора бити, „званично“. Сто пута га моли: „Бар мало, мало само попусти, ја овако не могу издржати, морам побећи“.

„Куда ћеш бегати?“

„Оцу“.

„Немаш ти оца, немаш матере, немаш браће, него ту гледај, овде, видиш, у моје чело. Ја сам ти отац, ја мати, ја брат.“ И тако је Пера држао своју Крису, како он то каже: редовно. Кад је хтео да се ослободи затвора, она је већ купила своје сукње и кошуље, да оде где год у свет. Пукле биле неке сплетке; завадила се с јетрвом, те је стрепила, да дочека мужа. Кад је Пера ушао у собу, била је више мртва но жива од страха. Но испало је друкчије, него што се бојала.

„Криси“, каже јој он, „што је до сад било, било је, опрости. Сад ћемо братски, у слози и љубави.“

И било је сложено од петка до недеље, а то ће рећи, док Криси није дознала, да је њен Пера био у назаренској скупштини. Сад јој постаде јасно, с које стране ветар дува, и на мах подиже главу. То је било око подне, а већ с вечера проба га.

„Перо“, каже му, „грде те комшије свакојако.“

Пера не тражи нож и не пита: Ко? као што би до сад у такој прилици радио, но само вели: „Нека их, види Бог“.

Од овог часа се промени жена; није ни налик више на ону од пре. Бадава хоће Пера братски, неће она. До сад се не чу ни жива, сад зипара, као да нема никог над њом.

Иде Пера назаренском старешини, те му се јада. Каже: „Ако ја не окренем други крај, хоће ме Криси за месец-два дана вијати око куће.“

„Та ваљда неће, пријатељу?“

„Шта неће? Хоће, Бога ми хоће, и која жена неће тући мужа, само ако може. Жене су, кико сам слушао од наших старих, имале у старо време право, да сваке суботе туку мужеве. Но ни једна од њих није могла да сачека суботе, него удри још у понедељник. Онда је Бог узео то право од њих и дао га мушкима.“

„Поганичка је то прича, пријатељу Перо, него гледај ти с њоме лепо, посаветуј је и обавести је.“

Пера је вртио главом. И кад би прва недеља, ето ти га опет у скупштини. У лицу је црвен као рак, а кад Назарени хтедоше да започну молитву, он се диже. „Браћо и пријатељи моји“, каже, а глас му дрхће, „опростите ми, али не могу више с вама.“

Не казује даље ни за што не може, ни крошто не може, но оде. Кад дође кући, оде у кошару, узе троструко уже, покваси га у воду и стаде вијати кукавну Криту. Право је потера три пут око куће, па онда шпором кроз село и натера је на Дунавац. Крита је прегазила Дунавац, умало се није удавила, па онда запраши даље и никад се више не врати у село.

Перу су затворили у сеоску кућу на два-три дана, па га пустише.

Сад је он онај стари Пера, сваки час се прати пијан с гајдашем дуж села и пева:

„Побегла је, ту жалости нема,
 Ја ћу мени довести из Срема,
 Ситна, мала, носи се к'о фрајла:
 Беле сукње, шлинговане скуте,
 А кад иде, гази на минуте.“

Ето, за што Пера Крња није постао Назарен.

Како се граби девојка?

Кад се Пера ослободио затвора, били су Лазар и Боривоје сами у Ђелији. Лазар се трудио дан ноћ, да напуни Боривоја духом назаренским, и пошло му је за руком боље, но што се и надао.

Но на кратко за тим допаде Лазару глас, да су му сестру Милеву — уграбили. Да л' је било силом или је девојка одобрила, није могао разабрати на сигурно. Лазару беше жао сестре, коју је врло волео, и док је он гледао да дозна што више о тој ствари, прошло је десетак дана.

Неког вечера се таман спремају Лазар и Бори-

воје да отпочину, кад се отворише врата и неког угураше у собу.

Нови сужник је био млад, висок човек, у ратарском оделу, тек му пробиле науснице. Може се рећи, да је био леп, а по оделу се видело, да је Србин.

У први мах је стао на средини собе, непомично, доцније се упутио лагано у кут; седе на даске од постеље и покри лице рукама. С поља на прозору горео је жижак и светлост тог жишка беше толико јака, да је Лазар упознао дошљака. Био му је сељак, Обрен Тодоровић, син сиротог али поштеног ратара.

Лазар га није хтео бунити, али кад Обрен стаде јечати, истина тихо, али тако тужно, ужасно, као онај, који хоће већ да издахне, он му приђе. „Обрене, брате, шта ти је?“

Обрен подиже лагано главу, па кад упозна Лазара, претрну. Но за тим, као да се прикупи. Упр'о очи у Лазара, метнуо руку на срце и вели: „Бог нек ми суди, ако сам ишао на силу... Мене су изломили и ја ћу умрети. Моја стара мајка вришти данас без потпоре и помоћи, али ће Бог платити и Милеви, што тако учини са мном. То ти отворено кажем, ма да ти је Милева сестра.“

Лазар је из ових речи на мах увидео, у чему је ствар. Обрен је одвукао Милеву. Дође му тешко, претешко, али је хтео да се уздржи од сваке ружне речи. Одступио је од Обрена и седе у други кут.

Но то није дуго трајало. И њега и Обрена пекло је нешто, обоје су осетили, да је ово ћутање најгоре и да ће најбоље бити, да се обавесте. Сутра дан је и дошло до тога.

Обрен је први пришао Лазару и хтео, да му се исповеди баш, кад га одведоше до истражног судије.

Истражни судија је још доста млад, али мргодаст човек. Дуго гледа у Обрена, за тим презриво напући усне и каже: „Баш си магарац! Девојака је бар доста; у свакој улици има их и по десет, које једва чекају, да се обесе човеку о врат, и ти нашао

од тог еспапа да крадеш . . . Али да богме, није теби требала девојка, него њени новци, је ли?“

Обрен ћути. За тим се истражни судач дохвати пера и хартије, те поче редован испит.

„Од кад ти знаш Милеву Срданову?“

„Знам је још, кад је била ево оволишна.“

„А како је било онда, кад је порасла? Како си јој се доближио?“

„Доближио сам јој се лане, у Станићеви сватови. Она је играчица, да јој пара нема, а нисам ни ја у томе постидан. Истина, ја сам њојзи први казао: „Ала, Милева, баш играш као вила“, а она је после казала мени: „И ти играш као вила“.

„И ти си из тог пронашао, да треба да је уграбиш, а?“

„Не из тога, било је међу нами и више. Оног дана нисмо говорили даље, али кад смо други пут играли, повија се она за мном као да смо срашћени и каже: „Ама смо нас двоје баш прилика у колу.“

„А зар ми не би и иначе приличили једно с другим?“ Она ме само гурну, па тек доцније каже: „Иди к врагу“. То ми је непрестано ишло по глави, допала ми се. Други пут нађем је на рогљу и питам је: „Кажи ми право, Милева, шта би ти рекла, да те запросим у твог бабе?“ „Рекла бих“, каже она, „да се оканеш луда посла, он ме не би дао за тебе.“ „Али кад би ти хтела, ја не би питао, хоће ли он, но би те уграбио.“ „Е, где сад“, каже она, „баш си ти момак да ме уграбиш; иш не праши!“ „А к’о за што мислиш, да ја не бих био кадар, да те одвучем?“, питам ја. „Зар сам ја најгори? Та, уграбио бих те, да си сред цареве војске, само кажи: Хоћу.“ „Ко хоће да граби девојку“, каже она, „не пита је, да ли хоће, него види то и сам. Леп си ми ти момак, кад не знаш ни то, а хоћеш да ме уграбиш.“ Ту смо се растали и нисмо се дуго састајали, јер уз божићни пост не игра коло . . . Баш у очи самих Материца враћам се ја с мојим малим братом Иваном с орања, хвата се

већ сумрак, а опазим је, где стоји пред кућом. Дошло ми је, да се разговарам с њом; зауставим кола на друму пред Тасиним дућаном и кажем Ивану: „Иди купи ми дувана, па ме причекај ту, сад ћу ја доћи“.

„То је било онога дана, кад си је уграбио, шта?“

„Јесте... Зађем за друм, и дођем до њене куће.

„Шта ћеш ти ту сад?“ пита ме. „Хоћу да се разговарам с тобом“. „Је л' важно?“ каже. „Важно је, хоћу да те питам: Шта је с оним, што смо говорили?“ „Ја не знам, да смо ми што говорили“, каже.

„Е, где сад, како си заборавна. Та говорили смо: Како би то било, да ја тебе уграбим“. Па јој онда кажем, како би ја њу волео и пазио је. Она се само смеје и каже: „Иди ти с Богом, ја сам ти већ казала, да ти ниси кадар мене уграбити.“ „Хоћеш ли ти мене чекати овде само два минута?“ питам је. „Чекаћу те“, каже она, „и три минута, али шта ћемо јуначе, ако и онда ништа не буде!“ Ја нисам ништа више казао, одем до друма, скочим на кола и викнем брату: „Терај овамо.“ Дођем до чича-Срданове куће, гледам по улици, нема никога, а Милева још једнако стоји пред врати, гледа у небо, које баш поче да се осипа звездама. Скочим доле, огрнем је дороцем и бацитим је у кола...“

„Је л' се бранила, отимала?“ пита истражни судија.

„Није, нисам опазио ништа“.

„Лажеш. Мара Шљиварева стојала је онда у авлији и каже, да је чула чак онде, како је Милева цикнула. Видела није никога, али је чула Милевину вриску“.

„Ја нисам чуо, Бог нека ме убије, ако слажем и једне речи“.

„Дед, само даље. Шта је радила Милева, кад си је одвео својој кући?“

„Што је истина, истина; тамо се срдила, плакала је и искала се натраг. Каже ми: „Гром те убио, ти си луд, не знаш за шалу“. Али сам је молио и

ја и мати моја, да нас не срамоти, кад је већ тако учињено и она се предала. Само је казала: „Кад је већ морало тако бити, бар да си ми казао раније, те да сам послала напред сукње, овако сам гола, а баба ми неће ништа дати“. „И не треба“, кажем ја, „само кад си ти ту“.

„Е видиш, то си врло лепо измислио. Само ми кажи, како ја могу веровати у то, кад знам, да је Милева од тебе побегла?“

„Видим и ја, да је она мене с тим убила и знам, да ће и њу због тога убити Бог“.

„Па за што је побегла од тебе? Јесте ли се по свађали?“

„Нисмо. Првих дана смо лепо живели, све до Божића. Кривем ја њу од свакога, а и она тражи, да нико не дозна, где је. Кад дође Божић, ми се спре-мисмо сиромашки, јер је код нас сиротиња. Она се онда заплаче и неће да руча. Каже ми: „Сад је код мог бабе прасе, па свакојаке ђаконије, мушкацоне, па бермет“. Ја је љубим и тепањ јој: „Ти си моје прасе, ти моја мушкацона, ти мој бермет, ти мени сва сласт овог света“. Она се мало умири и ручала је с нама... Кад дође мали Божић, Нова Година, она опет плаче. Каже: „Данас код мог бабе има још увек прасећа печења од Божића, затекла се бар глава ако ништа друго, па чак и гаров једе шунке и сарме на данашњи дан“. И опет ја њојзи говорим, да је не дам ни за све прасеће главе овога света, али је више нисам могао умирити. Поче да ме куње, што сам је уграбио, и кад би вече, побеже. Ја сам то опазио још док је била с ове стране врата и могао сам је стићи. Но нисам хтео на силу. Мислио сам: „Нека јој Бог плати“.

„Онај, који те је научио, да тако говориш, добро те је научио“, вели му истражни судија. „Али се теби не верује. Ето, Милева каже, да она никад није говорила с тобом о ускакању“.

„Бог ће њу убити за то.“

„А за што си ти хтео бегати, кад су те жандари носили овамо? За што си скакао с кола, кад си невин?“

„И то није истина. Него су ме три дана мучили, да кажем и оно, што није. Везали ме за пећ и ложили, док се није усијала. Ако онда нисам полудео од муке, никад нећу. Кад су ми оковали руке, да ме носе овамо на суд, не могах сам да се попнем на кола, па узела двојица, да ме дигну. Двапут ме дизали, и двапут упустили на камен. Угрувао сам се као нико, али стегнем срце и ћутим, па још они грде, што сам тежак. Њихов старешина, стражмештар, шта ли је, каже им: „Мрцине, шта радите с човеком? Сложно, јуначки, па у кола.“ Узеше ме и трећи пут, подигоше, замахнуше са мном и — пребацише ме преко кола. Пао сам и по трећи пут на земљу, глава ми удари о точак и обли ме крв. За тим ме унели у собу, па ме онако крвава испитују. Кажу ми: „Или ћеш казати истину, да си уграбио девојку без њене воље, на силу, или ћеш умрети.“ Ја нисам хтео да лажем и једва ме махнуше. Донели ме крвавог и модрога овамо, па су јавили оном господину, који ме је примио, да сам путем искакао из кола, те се угрувао. Чуо сам ја то, али сам ћутао. Доста ми је.“

Истражни судија је дозвољавао судског лечника, да прегледа Обрена. Лечник се жалио, што га нису јуче дозвољавали, волео би, вели, да је видео Обрена крвава, у његовим хаљинама, онаква, каквог га донеше жандари. Но опет га је прегледао и забележио сваку модрицу и чворугу на телу му.

„Угрувао си се“, каже, „врло си се угрувао, али ће проћи.“

„Никада!“

Легар и опет пипа ребра и вели: „Читава су“.

„Јесте“, каже Обрен, „може бити да су ребра читава, али ја осећам, да се нешто прекинуло у мени и да никад више нећу бити човек...“

Обрен тешко уздахну, суза му заблиста у оку, али не рече ни речи.

Кад су га одвели у затвор, постоји мало, па се онда исповеди Лазару. Све му је казао онако, као истражном судији, па заврши: „Ја ћу скоро, што но кажу, Богу на истину, али ме није жао живота. Нека је просто и оним нељудма, који онако учинише са мном. Њих ваљда царевина плаћа за то, да тако чине, али Милеви не могу опростити.“

Лазар је мирно слушао Обрена, па је после тога дуго ћутао. На послетку не осуди ни сестре, ни Обрена, но је изговорио дугу придику против светске сујете и разврата. Каже: „Томе је сав зачетак у вашим навикама. Код вас нит момци, нит девојке мисле на душу, но само на земно ништавило. Девојка удри на себе пантљике и шаренило, па трч у коло. Скаче као махнита и допушта момку, да је хвата преко среде. Онда није чудо, ако отуда изиђе свако зло. Ако се дете кад год и заигра, може му се опростити. Али да и зрели људи, па чак и старци и бабе скачу уз онај ђавољи рог, то за цело није од Бога, но од сотоне. Коло је сотонина мрежа; ко уђе у ту мрежу — пропао је.

Два суђења.

Обрен је добро осетио, да се у њему пореметило нешто. Једнако је поболевао и очигледно је венуо. Наскоро је добио суд. Мати му продала тако рећи и сукњу, те узела браниоца.

Бранилац је на суду изговорио лепу беседу о ускакању код Срба. Каже, да је код Срба у старије време било женско без сваког права. Девојку нису питали, но је морала поћи за оног, ког јој наменуше старији. То је било насиље на срце девојачко, а свако насиље изазива отпор, револуцију. Девојка се опирала родитељском насиљу тиме, што је одбегла за драгана, да не мора поћи за недрагог. Но то је давно било, сад се приповеда. Данас је доба ве-

тропирства и лаконости. Данас одбегне девојка из моде, из непромишљености, из каприца, па кад се покаје, онда се изговара, да је била сила. Бива до душе, да девојка не каже одлучно: „Хоћу, дођи, узми ме, метни ме на кола невенчану и однеси ме у мрак“. И која ће девојка рећи то? Она у смеју и шали каже: „Нећу“, а то је девојачко хоћу. Која девојка тако поступи, а тако је поступила Милева Срданова, те нема права да каже: „Нисам хтела.“ Девојка трезвена треба да зна, да има ствари, с којима се она не сме шалити, ако се баш момак и нашали.

Обренов бранилац говорио је још дуго о том питању, па онда пређе чак и на Адама и Еву. Каже: „Има у свакој библији, како је било с првим човеком. Он се кукавак није још ни пробудио био из оног тврдог сна, у који га је уљуљао Господ, кад се Ева већ упознала са змијом и шетала под оном јабуком, пред којом је писано с крупни слови: „*Ово је забрањено*“. Али само да је у рају било судија, Ева би после три дана сигурно отрчала к њима, да се тужи, како ју је Адам бадио на кола и силом одвукао до забрањене јабуке. „Но као што је познато“, рече Обренов бранилац, „Бог у својој великој премудрости није нашао за целисходно, да у рају ствара још и судије“.

Овакав говор није отрпео председник суда без приговора. Обренов бранилац му није остао дужан и ствар се свршила с тим, што је бранилац био осуђен на 50 ф.р. глобе.

Но није ни Обрен добро прошао. Мара Шљиварева је сведочила, како је чула Милевину цику оног вечера, а и Милева је говорила, да није хтела. Суд је према томе осудио Обрена на 4 године тешке тамнице. Бранилац је уложио призив на виши суд, али док је призив био на путу, Обрен је умр'о.

Чак ни последњих дана није легао у кревет, по се вукао од зида до зида. Није јео, није говорио, само је кашљуцао. Последњи дан у јутру, покуша

да шета. Али није могао више ићи, но се наслонио на зид. Дигла се била бура, завитла мећава и сви се склонеше у ходник. Тада он изиђе у ону мећаву, клече на сред авлије, подиже руке к небу и поче најужасније кleti *Милеву*. Више није устао. Подигоше га и однеше у болницу, где је те ноћи и умр'о.

И Лазар и Боривоје били су потресени до дна душе. Сад су били и опет сами, но и то за мало, јер је Лазар скоро издржао своју казну.

Дође и дан растанка. Лазар полази кући, а Боривоју је оставио свето писмо, увијено у црне корице, а оставио му га је и у срцу, увијено у назаренска тумачења. Још му обриче, да га неће заборавити; доводиће му децу, а доносиће му и књига назаренских. Има: „Харфа Сиона“ а има и више придика неког енглеског Назарена, преведених на српски језик.

Боривоју је тешко, претешко, али је већ помало научио да влада собом. — „Страсти треба угушити. За љубав светских ствари немој ни да запеваш, ни да заплачеш, ни да се развеселиш, ни да се растужиш“, вели назаренско учење.

Но таман Боривоје остао сам, а већ му јављају, да ће скорим добити суд. Зову га пред судског старешину, председника?

„Имаш ли браниоца?“ пита га председник.

„Немам господине, а и не треба ми“.

„Ако теби не треба, суду треба. У крупнијим стварима мора бити бранилац, а код тебе се не тиче месец два дана, него ту игра глава. Ти ниси убио само вашку и мачку, него и жену, разумеш ли?“

„Разумем.“

Дан, два доцније, зову Боривоја пред великог фишкала, (државног тужиоца). Тамо му је и бранилац, кога је поставио суд, па хоће да се разговара с њим. Висок, крупан човек, а кад говори, све грми.

„Драги мој“, каже, „ја ћу те бранити на суду; не бој се, не може ти бити ништа“.

„Како ми не може бити ништа“, пита га Боровоје, „кад сам крив? Ти може бити и не знаш, господине, каква је са мном ствар? Ја ништа не тајим; све сам казао господину испитнику.“

„Шта си ти казао господину испитнику, дедаче? Зар оно, да нису курјаци изели оног твог друга, који је нестао? Па што га ниси нашао? Та ишао си и ти и г. испитник и г. велики фишкал читав дан по трци и шевару, прекопали сте рит, па ништа. Господин велики фишкал је у оним баруштинама назебао и нашао је грозницу, а лешине нисте нашли. Ниси ти, голубе мој, никог ни убио, него си ти болестан у мозгу, знаш. Иначе је та ствар застарила; баш и да си учинио, одавна је било, па те не могу казнити. Ако добијеш због тога макар пола сата, ја ћу робовати за тебе.“

Боровоје слуша, па чисто не верује. Каже: „Истину ја говорим, господине. Волијем и умрети, него да слажем.“

„Па баш и да умреш, опет ти се не верује. Казао сам ти већ, да ти због тога неће бити ништа. Ако ти се не допада — апелирај.“

„А оно друго?“ пита Боровоје.

„Какво друго? Зар што си потукао ону живину по кући?! Ни бриге те није, за то нема суда, а за жену ћемо се већ разговарати. Ти си, братко мој, био луд, још си и сад луд и ја бих те на чисто могао извадити за луду, па да те и не суде. Али и без тога ћу те опростити беде. Ти си се у својој лудој глави начинио испосник, хтео си у Јерусалим, па да те на хатару дочекује литија и да те свет назове: Хаци-Боровоје. Од оног силног пасуља и киселих краставаца већ си био премијаукао, ниси био читав човек, не може ти се дакле ни урачунати.“

Боровоје не зна, шта да мисли. Окренуо се великом фишкалу, а онај сео на канабе, опружио ноге, те угушује смеј.

„За што си убио жену?“ пита бранилац.

„Нечастиви“, поче Боривоје да муца.

„Та какав нечастиви? Шта ми се ту назарениш, шмоклане? Говори ти мени српски. Убио си је за то, што те је погазила, имаш на то и сведока. Кад је твоја жена видела, којим си путем ударио, требала је да покупи децу и да каже конзисторији: „Кидајте ме, растављајте ме, нећу да живим с лудим човеком.“ Да је тако учинила, евала јој, али овако не иде, бра-ле. Твоје име носи, твој лебац једе, а другом отвара врата своје собе... ајак, не може то тако бити. Спа-вај ти, брате мој, мирно, моја ће бити брига, да покажем суду ствар. А ти говори што год хоћеш про-тив себе. Што више, то боље. Јер што год се ти више увлачиш у зло, тим ће све боље и суд видети, да си луд. А луди нема суда. Е сад иди братко — збогом.“ Па лепо изгура Боривоја на поље и затвори за њим врата. Боривоје се убезекнуо, а с оне стране браве чуо је гласан кикот великог фишкала.

Дође дан суђења и Боривојев бранилац доби мал' те не у свему право. Прва ствар недоказана и застарела, за другу добио Боривоје три године ро-бије. Он не апелира, не тражи мање, али апелира његов бранилац, а апелира и велики фишкал. Кажу, да је велики фишкал казао у ходнику Боривојеву браниоцу: „Хо, хо, драги мој, не може то тако оста-ти. Јер ако може бити, да човек добије за жену само три године дана робије, онда ћу ја сутра убити и моју.“

Дође и други па и трећи суд, а све три, па три године. Боривоју изгледа то до душе мало, али кад сви судови веле, да је доста, право је и њему.

А н ђ е л и и р о б .

Док је Боривоју изишао суд до краја, прошла је читава година. Остале му дакле још две, па га на тако кратко време неће ни носити у коју велику казнионицу, но га задржали, да у окружном суду издржи казну.

Упознаше га брзо. Опазише, да нити мисли о бегашу, нити је лако на дуван, те су га испрва пуштали да чисти ходнике, носи судијама воде, послужује их, а доцније му поверише још већма.

Судац Јелачић стојао одмах трећа кућа од затвора, те је стражар сваки дан отпратио Боривоја тамо, да ради у башти, а кад што и друге послове. Тамо је он бивао по читаве сате без надзора и чувар је долазио по њега само онда, кад је знао, да је посао готов. По строгом закону ово не би могло бити, али се такав обичај затекао од старина.

Боривоју је у сваком погледу било добро, већином је на свежем зраку, а и с храном му је боље, јер је гђа Јелачићка добра душа. Увек га се сећа по ручку, па му кад што пружи и чашу вина. Боривоје је опет скроман, вредан, захвалан. „Види Бог“.

У Јелачића била и јединица ћерка, Јованка. Девојка није баш необично лепа, али је необично мила. Из њених граорастих очију вири нешто голубије, а при том тако паметно. Онда, кад је Боривоје дошао у њихову кућу, било јој је скоро шеснаест година.

Јованка је у прво време носила Боривоју тањир јела, чашу вина или какав налог, како јој је кад мати наредила, али му се није приближивала иначе. Некако је зебла од тог роба, који је тако необично покоран.

Но за мало се окренула ствар. На место зебње дошла је радозналост. Какав је човек тај роб? Роб треба да је рђав човек, а овај овде је тако миран, добар. Требало би и да је затворен, а овај није ни то. Могао би утећи сваки дан, а неће.

У Јованке биле две другарице: Славна и Јулка. Славна је Јованчиних година, а Јулка јој је сестричина, скоро две године млађа од ње.

Кад су се три другарице искупиле у врту Јованчину, Јулка је омах учила Боривоја. „Ово није ваш кочијаш“ — каже.

„Није“ вели Јованка. „То је роб. Он ће увек радити код нас, кад год буде посла“.

Јулка је и зачуђено и застрашено гледала у Боривоја. То је прави роб, кога је видеала у животу. „Неће нас убити?“ питала је.

„Не дира тај никога. Врло је миран, а и отац каже, да га се не бојимо“.

„А неће ли побећи? Шта ћете онда, ако прескочи ограду и јурне у свет? Ко ће онда робити место њега?“

„Неће ни бегати, не бој се. Да је хтео бегати, одавна би до сад побегао“.

Јулка није рекла ништа више и другарице одоше у снај крај врта, који беше најудаљенији од Боривоја. Но бадава су отишле тако далеко. Јулка је непрестано гледала онамо.

„Како се зове он?“ пита мало доцније Јованку.

„Боривоје“.

„Лепо име... А да ли видиш, да је он и врло леп чавек?“

„Леп је“, кажу обадве.

„А за што су га затворили?“ пита Славна.

„То бих и ја волела знати“, каже Јованка. „Али ми отац није говорио о том“.

„Боже мој“, срди се Јулка, „та то је најглавније. То си се требала најпре распитати. Шта ти мислиш Славна, за што су га затворили? Да није убио човека...?“

„Шта ти пада на ум“, вели Славна. „Да је убио човека, не би га овако пуштали. Него је може бити крао“.

Но томе се опет опирала Јованка. „Није лопов, не дира ни у шта“.

Девојке заћуташе за часак. Сигурно се промишљале о томе: Да ли може суд затворити и таког човека, који нити краде нити убија?

На послетку ће рећи Јулка скоро шапатам: „Знате ли шта? Хајде, да га питамо“.

„Мислиш ли, да ће казати?“ вели Славна. „Слагаће нам ма шта.“

Девојке су се још подуже разговарале о том: да ли да га питају, како да га питају, која ће ићи напред и прва га ословити, па на послетку утаничише. Напред ће ићи Јованка, јер га она већ познаје, за њом ће Јулка, а на послетку Славна.

„Добар дан“, забрујаше све три у један глас, кад стигоше до Боривоја.

Он се задубио у посао, па није ни опазио, каква му испитна комисија иде у посету. Па да је и приметио, опет не би ни слутио: Шта значи то, кад узму човека на испит оваке три швигарице.

„Добар дан“, каже он, па се и опет дао за мотиком.

„Хоћете ли још дуго радити код нас?“ пита га Јованка по уговореном реду.

„Докле ми заповедају“, одговара Боривоје.

„Отац је казао, да ћете радити код нас, докле вам год не изиђе време. Па, овај, хтела сам да вас питам: Кад ћете кући?“

„Имам још скоро две године.“

„А колико сте имали свега?“ уплете се у разговор Јулка, јер јој ствар иде врло лагано.

„Три године.“

„А би ли нам казали“, испитује га млади испитник даље, „за што су вас затворили на три године?“

Боривоје подиже главу, те сагледа три полу децја, полу анђелска лика. Шест невиних очију упрто је у њега. Господи у суду је рекао, шта је учинио, сад не може да му пређе та реч преко усана. Па је опет оборио главу на груди, са свим на груди и проговори скоро нечујно: „Убио сам жену...“

Зачуо се цик; један само, али су све три девојке цикнуле у један мах. Јулка већ хтеде да бега, али кад виде, да стоје њене другарице, остаде и она.

„А за што сте је убили?“ пита га Јованка скоро исто тако нечујно.

Боривоје је у последње време, увек кривио себе и то безобзирно; сад није могао. Дође му од једном воља, да се брани. Изгледало му је грозно, да га осуде и презру ова невина створења.

„Скривила ми је, много ми је скривила“, рече.

„О, Боже мој“, поче Јулка, а крши мале прстиће, да све пуцкају, „зар је нисте могли истући, но сте је одмах убили?“ Ту застаде за часак, на продужи: „А шта вам је скривила тако страшно?“ Кад је изустила последње речи, поплаши их се, не зна ни сама за што, али је већ доцкан.

„Погазила ме је“, каже Боривоје. „Изневерила ме је — с другим.“

Тако је отприлике било, као да пуче пушком по сред девојака. Прснеше голубице, а на месту где су стојале, остаде — перје. Јованка испустила мараму, а Славни испале ружа из косе . . .

Боривоје се нађе у чуду. Овако још није страдао . . . наже се да копа, али му не иде умље за мотиком, но крадом погледа на девојке. Ено их тамо, у најдаљем крају врта, одакле су и изишле, сабиле се у гомили, наслониле скоро главу на главу, па шапућу. Боже мој, шта могу говорити деца, о тако крвавој породичној несрећи?! Како ће схватити ту ствар и како ће пресудити на послетку? Боривоје је стрепио од тог суда.

Ево их иду . . . Долазе све три, оним истим редом као и пре, лагано, бојажљиво. Сад ће да му изреку пресуду. Стале су преда њ, али занемеше. Јованка му је најближа; она треба да га пита, али дуго не може.

На послетку проговори: „Кажите нам истину, је ли ваша жена од своје воље пошла за вас или су је натерали?“

Боривоју као да одахну. Из овог питања прочитао је пресуду. „Нису је натерали“, каже, „она није имала ни оца ни матере; могла је чинити што воли; она је од добре воље пошла за мене.“

Боривоје је сад очекивао, да чује из анђеоских

уста реч, која га не осуђује одвише, али је изостала та реч. Голубице покупише оно своје расуто перје, мараму и ружу, па одоше и опет у најдаљи крај, лагано, истим редом, као што су и дошле. И опет се сабиле у гомилу, наслониле главу на главу, те шапућу.

Већ хоће да се ухвати мрак, већ дође и стражар, да води Боривоја у затвор, а оне су још једнако тамо. У оној полутами дошле су Боривоју као три анђела, која су сишла на земљу, па се окаменила.

А да је ко могао зауставити ветар, те отргнути од њега речи, које су на оном месту пале, тај би познао оно, што до сад још нико није познао; познао би душу девојачку.

Сутра дан је била недеља и Боривоја не одведоше на посао. За тим удари киша, те је радио час-два по комори, али нити је одлазио у врт, нит виде девојака. То му је годило донекле, а донекле и не. Није још никако био на чисто: како су пресудиле његову ствар она три окамењена — анђела.

И разведри се небо и отворише се руже и девојке и опет дођоше у врт. Ишле су свима стазама, гледале цвеће, смејале се, али Боривоја као да и не виде. Њему то дође тешко, кад у један мах осети, да није сам. Подиже главу и виде, где полускривена, међу лишћем, стоји Јулка.

„Боривоје, Боривоје“, вели гласом као да му поверава највећу тајну. „Ево сам вам донела мало дувана“. И туткаше му у руке мали завежљај.

„Хвала вама, који ме се сећате, али не могу примити,“ бранио се Боривоје.

„Та узмите, но. Не бојте се ништа, знамо ми, да ви не смете пушити. Али нећемо ми вас ваљда одати“. Боривоје се не маша завежљаја.

„Зар нисте дуванџија?“

„Био сам“, каже он, „али ми моја вера забрањује пушити“.

Гле сад, мисли у себи Јулка. Каква је то вера,

која забрањује пушити. Зна она, да пуши свакојака вера, па чак и Турци.

„А зар ви нисте наше вере?“ пита га.

„Нисам“.

„Него?“

„Ја сам Назарећанин“, вели Боривоје некако свечано, па опет поче копати.

Јулка га само погледа, па оде својим другарицама. Оне су добро виделе, да Боривоје неће да прими дувана.

„За што не прима?“

„Каже, забрањује му његова вера. Он је Назарећанин“.

„Ето ти га, сад опет Назарећанин!“ И опет одоше девојке у најудаљенији крај и опет се сабише у гомилу, те шушкају. Ко су ти Назарећани? Каква им је вера? У школи нису училе о томе; само се Јованка сећа, да је њен отац једном о томе дуго разговарао са свештеником. Али она није онда пазила на то.

„Кога ћемо да питамо?“ вели Славна.

Јулка је брзо смислила. „Боже мој“, каже, „па њега ћемо питати. Кад му је то вера, ваљда ће је познавати. Ето видиш, казао нам је већ, да не сме пушити“.

За мало се и опет упутиле девојке Боривоју. Он је добро опазио, где иду, али није ни из близу сањао, шта га чека.

Јулка га је прва почела испитивати: „Јелте, Боривоје, молим вас, кажите нам: Има ли у вашој вароши Назарена?“

„Има“.

„Па где им је црква? Мора да је врло мала, јер се ни откуд не види“.

„Ми“, каже Боривоје, „немамо црква са иконама, олтаром и крстовима. То и није Бог заповедио, него су то попови измислили, да им буде већи приход. Цркве су поповске воденице, ништа друго. А у св.

писму пише: „Кад се молиш Богу, не моли му се по зборницама и на раскршћу, да те виде људи. Него уђи у одају своју и затворивши врата своја, помоли се оцу својему, који је у тајности“.

„Па ви се дакле молите Богу сваки за себе, у највећој тајности?“ питала га је Јулка.

Боривоје дође у неприлику, јер и Назарени имају богомољу, где се скупљају јавно на општу молитву. Тешко му би, да нађе одмах одговора, али није било ни потребно.

Јулка га већ пита даље: „А јелте, како се носе ваши попови? Имају ли браду, као наши, или се брију, као католички? Иду ли у мантији?“

„И да ли се жене?“ допуњује Славна.

„У нас нема попова“, каже Боривоје. „Код нас ма који од верних устане у скупштини, чита молитву, еванђеље и тумачи свето писмо. Наша вера не познаје поповска заната. Исус Христос није никог запопио.“

„Па то сте и ви кадгод читали еванђеље и тумачили га?“ пита Јованка.

„Нисам. Ја то не бих ни могао, јер још нисам осетио на себи, да сам се пречистио и да је свети дух сишао на мене.“

„Код вас може читати еванђеље и бити попа и жена, јелте?“ пита Јулка.

„Не може“, каже Боривоје, „жена никад не чита јавно еванђеља, молитве, нити тумачи св. писма. То може само мушко.“

„А за што не може и жена?“ — гракнуше све три у један глас.

„Зар жена није човек?“ пита Јулка. „Зар на жену не може сићи св. дух? Лепи сте ми и ви праведници...“

Боривоје се нађе у запари. Каже: „Исус Христос није узимао за апостоле жене, него само људе.“

„Ти су га људи и продали и распели“, каже Јованка. „У Бечу, где сам ја учила школу, има икона, како је Христос на крсту. Људи пију вина, деле ха-

љине његове, а жене држе малу децу у наручју и плачу . . .“

„Није лепо, није поштено од њих“, каже Јулка.

Славни дође помало жао Боривоја. Јулка је сувише ватрена, па за то се умеша и она у разговор.

„Кажите нам, Боривоје, кад немате попова, јесте ли крштени или некрштени?“

„Ми се кршћавамо“, каже Боривоје, „али не на силу као ви.“

„Како на силу?“

„Код вас, чим се роди дете, носе га попу и крсте га на силу у вери, коју детенце нит схвата нит познаје. То је грехота. У Христово време нису крстили децу, него само зреле људе.“

„Јао, где сад!“ вели Јулка. „Да ме Бог сачува да будем кума код вас Назарена. Пре три недеље сам крстила малу Десанку, па мал’ ми не отпадоше руке. Прескочила сам осми члан симбола вере, само да будем што пре готова. А ко ће носити онаке клипане око крстионице!“

„Код нас“, каже Боривоје, „не бива крштење као код вас, но онако, како је Христос оставио. Ми се кршћавамо у реци.“

Јулка је хтела да запиткује даље о крштењу, али се умеша Славна: „Јелте, Боривоје“, пита, „кад се код вас тек зрели и одрасли крсте, колико им је година, кад се жене?“

„Како ком. Кад момак дорасте, учврсти се у вери, кад је здрав и кад се види, да може жену издржавати, онда му спомену старији људи, да узме себи друга, јер човеку није добро, да буде сам. И онда му обично препоруче девојку.“

„Ко?“ пита Јулка.

„Па старији људи.“

„А шта се то њих тиче?“ вели Јованка.

„Шта ради девојка?“ пита Славна.

„Па и девојци кажу старији: Прилика ти је, сложите се. А већ кажу и њеним родитељима.“

„А ако се не воле?“ питају све три у један глас.

„У нас није као код вас, да се угађа сотони, нити се чини оно, што распаљује страсти. Наше девојке се одевају просто, не иду у коло, не певају светских песама не ашикују по рогљевима с момцима, нити се успаљују. Наше девојке поју у цркви, ките срце своје и уздишу, не за момком, но за вечним животом. И мушко и женско тражи код нас побожна, верна друга, па ће у томе најрадије послушати старије, који боље знају но млади, шта пристаје једно уз друго“.

„И ваша млада нема венца?“ пита Јулка. „У ваши сватови не свира гајдаш, не певају сватовца?“

„У нас“ каже Боривоје, „повеже девојка главу с црном марамом, а под марамом се не би ни видео венац. Венац треба над њом да пружи сам Господ наш Исус Христос, ако је заслужна венца. Ми не дижемо ларме, не подвикујемо, нит најмљујемо онај ђавољи рог да нам пишти, но се сећамо Бога. Момак и девојка изјаве пред скупштином, да хоће у љубави и у вери хришћанској да се друже, за тим се очита молитва и ствар је свршена. Нема пијанке, нити ичега: Момак узима девојку за руку и смерно одлазе кући, призивајући Бога у помоћ“.

Девојке се стресосе. „Тако се код нас иде на погреб“ каже Јованка.

„Па да ли бар сахрањујете мртваце као и други људи?“ пита Славна. „Код вас је све, ама све друкчије“.

„Ми“ каже Боривоје, „предајемо земљи земљино без икаква плача и запевке. Кад би врштали и груквали се у прса, тим би вређали Творца, то би било роштање против божје воље... Ми мирно носимо што Бог нареди, не ударамо у звона, не носимо крста ни рипиде. Мртваца сподобимо у прост сандук, понесемо ашове и мотике, помолимо се Богу и укопамо га“.

„Не плаче сетра, кад јој умре брат?“ пита Јулка.

којој је још и сад живо у памети онај бол, што је осећала, кад јој је брат умро.

„За што да плаче, кад је то тако Бог наредио?!“

Девојке се опет стресоше. „Боже, какви сте ви људи?! рече на послетку Јованка. „Никад се не радујете и никад не плачете. То је страшно“.

Одоше другарице и Боривоје остаде сам. Дође му некако тешко. Осетио је, да његова назаренска наука одскаче од невиних душа као лопта од зида. Та наука пријања само за суморну, грешну душу као чичак за хаљину.

Кад су се другарице састале после неколико дана у врту, почеше и опет нешто шушкати. „Слушајте“, каже Јованка. „Отац је приповедао матери о неком Назарену. Нисам све чула, али сам дознала, да се Назарени не бране, кад их ко нападне. Можеш их тући, можеш чинити с њима што хоћеш, они кажу само толико: Види Бог“.

„Хајде, да покушамо с Боривојем“, предлаже Јулка.

„Море, мани се ти покушаја, јер ако нас повија, биће нас и преко плота“, вели Славна.

„Знате ли шта? Да га питамо“.

Јулка ће напред. Још из далека стисла је песницу. Та мала стиснута песница изгледала је управо као мачја шапа. „Кажите Боривоје“, пита, „шта би ви радили, кад бих вас ја ударила?“

„Не бих радио ништа“, вели он, „али би то видео Бог“.

„Зар се ви не би бранили? Не би ме ударили том мотиком?“

„Не бих; Христос је заповедио: Ко те удари по једном образу, пружи му и други“.

„То је, кад би вас неко ударио“.

„Али да се ви ожените, па да неко удари вашу жену, да хоће да је убије. Зар ви њу не би бранили?“

Боривоју би тешко изрећи, али ипак рече: „Не бих смео.“

„Дужни сте сваком помоћи у невољи“, вели Јованка.

„Море, шта му ту извијаш. Жену мора бранити, јер ако неће жену бранити, не сме се ни женити“, довикнула је Јулка у највећој јарости.

Боривоје обори главу. Оваквој се беди није надао. Хтеде да каже, како је Христос рекао, да ко мач трза, од мача ће погинути, па можда и друго шта, али није имао коме. Девојке одоше од њега. Последња сенка неке тајанствене романтике, која га је донде окружавала, паде с њега. Он не би бранио жену, баш да хоће и да је убију. Такав човек у очима девојака није човек.

Славна и Јулка нису више разговарале с Боривојем, али је Јованка још доста пута имала с њиме речи. У ње је била мала мотика, с којом је свако јутро кресала путање или плевела, па је до скоро при том послу, мал' те не увек, певала. Но од кад се разговарала с Боривојем, те чула, да је грех и успаљивање, кад млада девојка пева светске песме, дође јој тешко, да пева пред Боривојем. Шта ће он мислити о њој? Но с друге стране није могла увидети, да она чини квара, себи или другима, ако пева. Мучила се тако неколико дана и није певала. Но наскоро за тим дође Боривоју. Пита га: „Да ли ћете ви страдати што у вашој вери, ако ја будем певала?“

„Ви можете радити што год хоћете“ — каже он збуњено.

„Знате, Боривоје, ја морам певати. Дође ми воља на то, као овој птици на грани. Но немојте због тог што ружно мислити.“

И она запева и певала је после тога сваког јутра као и пре. Јованка је имала диван глас и њено анђеоско певање такнуло се врло често Боривоја. Но он се бранио од тог утецаја. „То је сотона, који сад младој девојци заврће мозак“, мислио је у себи, „тај

сотона хоће и мени да се улаже и да ми се увуче у душу, но одлази сотоно, а Боже мој, запуши ми уши.“

Не може се рећи, да Боривоје није ни мало захватио у Јованчин живот. Она је видела и познала тог човека баш онда, кад су у њој вриле и киптиле свакојаке мисли без икаква сталног, одређеног правца. Ко дође у то доба, те одгурне мисли на ову или на ону страну, тај је често врло много учинио

Све оно, што је до сад слушала и читала, оставило је у њојзи доста слаба трага. Но од кад је видела Боривоја, променула се. „Гле, то је роб, а опет је као и други људи. За што га затворише? Убио је жену. Страшно! А за што? Чула је и то, поче мислити: Је ли само он свему крив? И нехотице поче лупати главу о душевној борби, о породичним заплетима.

Дознаје, да је Боривоје Назарен и слуша од тог назаренског апостола са свим нову науку. Све што год ми данас радимо, не ваља, све је то дело сотоново, треба са свим друкчије живети. Читава гомила друштвених питања изиђе пред њу, она прегну, да реши та питања, али осети, да је слаба. Виде, да не познаје света, живота, начела.

И прегну да упозна оно, што јој не достаје. Боривоје није много утецао на њу. Он ју је само такнуо. Пробудио је у њој пажњу, заинтересовао је. Сад је она ишла даље. Без тога ко зна, шта би изишло пред њу и скренуло јој пажњу на Бог зна какву ситницу.

Сад је почела да чита и озбиљнија дела, али не само да чита као до сад, но поче и да испитује, да мисли. За не пуне две године дана изиђе из ње девојка, која је за своје године много читала и много мислила.

Гомила догађаја.

За ово време напредовао је и Боривоје. Вредно је проучавао св. писмо и оно неколико назаренских

књижица (већином придика), које му је донео Лазар. А уз то је највећи труд полагао око тога, да своје јадне другове обрати у Назарене. „*Кајте се људи, иде време, да се суди*“, казивао би им обично и успевао би.

Говорио би им језиком својим, простим, начином, који они разумеју, а нуз то је на брзо сазнао из св. писма сва она места, која најбоље растуже, распале и прилепе се за душу човечју, сазнао је и разлоге, који најлакше придобију, те је свака његова реч била од утецаја.

Што Боривоје није био цео дан у соби са својим друговима, то је таман добро дошло. Јер док су они цео дан заједно, па се и позаваде и поиграју и очајавају, дотле је он мало с њима, али кад је с њима, он их и измири и охрабри, па га тим радије и слушају.

Државни тужилац, који је управо глава окружног затвора, слабо се бринуо о томе: Цвета ли или не цвета назаренско апостоловање међу оним зидинама? Али су Назарени осетили, да у Боривоју имају апостола, као ни једног другог. Ког он обрати, тај је обраћен, а што им он поручи и предложи, то могу усвојити без икаква промишљања. Прочуло се о њему, и то с правом, да зна на памет цело св. писмо, од почетка до краја. И то не само да зна речи, него зна и то, чије су то речи, у којој су глави, па чак и у коме стиху.

Кад Лазар дође Боривоју, често му говори: „Брате, другови на пољу чекају те раширеним рукама. Волели би да те упознају и лично, а већ те познају по делима твојим.“ Боривоје је скроман, одбија хвалу од себе, али је ипак исповедио Лазару, да је пречишћен, не мучи га више сотона, нити рђаве мисли наилазе на њега.

Лазар је могао слободно разговарати с Боривојем. На оне заточенике, који нису више под истрагом, не пази се много, кад је питање о разговору. Свечем или недељом испусти се у затвору пуно гостију, љу-

ди, жена, деце. Читав вашар. Пусте их све редом у какав велики ходник, њих поставе уздуж на једну страну, њихове затворене сроднике на другу страну и говор почиње. У оној гунгули може говорити ко шта воли, стражари пазе једино на то, да се том приликом без надзора не износи и не уноси ништа.

Лазар доводи Боривоју децу, те га уз децу и он походи кад воли. Боривоје се много разбира о томе, како стоји назаренска ствар у народу. Лазар га обавештава, да се Назаренство шири из места у место, захвата нова села, нове округе, нове крајеве, а где стане ногом, ту не застаје, но хода, корача, напредује . . .

Боривоје се распитује и о Лазару, те га Лазар обавештава и о томе. Кад је он, Лазар дошао кући, његова браћа Назарени удружише се, те хоће да му помогну. Овај му даде коња, онај краву, овај порану њиву, а онај семена. Но испало је друкчије.

Дорастао Светозар до зрелости, те моли оца, да не закрађује Лазара. Кад већ не могу да буду заједно, нека даде Лазару његов део. Моли и мајка Јелена за сина и то је чича-Срдана пољуљало до некле, али не придобило.

Тек кад старац чу, шта раде Назарени, он се побеси. „Нећу“, каже, „да које ко дели мом сину милостињу. Нека је Лазар ма какав, али просјак није“. И он купи кућу, одели нешто марве, семена, алата, три паора (фртаља) земље и даде Лазару. „Ако је и међу Назаренима“ каже, „нећу да је ни тамо најгори“.

Лазар је задовољан тим делом и назаренске старешине почеше за њега већ меркати девојку, (јер не може сам у оноликој кући) — кад се догоди ново. Лазарева сестра Милева оде у Назарене или како то кажу — повери. Не таји, но јавно исповеда, каква је код ње ствар. Гриве је савест, мучи је њена лакомисленост, са које Обрен, најбољи момак у селу, изгуби главу. Не говори више као онда на суду, но највише криви себе. Сад хоће да олакша души и тражи

спаса. Лазар јој је доказао, да тај спас лежи једино у Назаренству.

Ишла је потајно судији и казала му: „Онда сам лагала на суду; затворите ме и казните ме“, но судија је завирио у акта, па је отерао. Каже јој: „Момак је умро, сведока немаш, суд је ону ствар свршио; сад има друга посла — иди врагу“. И истера је.

Кад чу чича Срдан, како је с Милевом, он се сад тек разбеси. Кад јој дође време, да иде у скупштину, он је затвори у кочину међу свиње, бије је, али не помаже. Девојка каже: „Удри бабо, удри, не штеди ме, то је за мој грех. Кад неће суд, казни ме бар ти“.

Та трпљивост пробудила је сажаљење не само у матере и браће, но и у суседа. А Назарени утавачише у својој скупштини, да је доста трпила и да је треба избавити. Једном, кад чича Срдан није био у селу, дође Лазар и одведе сестру својој кући. Она се испрва опирала; каже: „На добром сам ја месту; заслужила сам ја то“, али кад јој је Лазар протумаčio, да је њихова скупштина пронашла, да је она доста трпила, попустила је.

Сад је Срдан прегорео и њу. До душе ишао је среском начелнику (солгабирову), те је тражио, да му краљевина поврати његову кћер, но срески начелник та је врло опором испратио. Каже му: „Мани се ти краљевине и суда, јер ако се потегне та ствар, ти ћеш настрадати. Зар мислиш, да је теби слободно затворити дете у свињац? Радуј се, што ти кћи не тражи ништа, па немој ни ти немировати“.

Чича Срдан се мало поплашио и умири, али од ото доба је још кивнији на Назарене но пре.

Милева се повукла од света и мирно живи у братовљевој кући. Покушала је, да се измири с Обреновом матером, шиље јој понуде, хоће да јој даде у договору с братом неку накнаду, али она сиротица не прима. Куне је, да је већ и црној земљи тешко и вели: „Не исплатисте ви мени мог сина с читавим назаренским благом“.

Кад Лазар доведе Боривоју децу, да их води њихову оцу, Милева им даје свакојаке понуде за сужника. „Он је сретан“, мисли у себи, „јер му је суд допустио, да истрпи казну“. Завиди му, поздравља га, а стрепи од помисли: Шта мисли тај човек о њој? Та он је, као што је слушала од Лазара, био с Обреном у једној соби, гледао његову муку и слушао из уста његових тешку клетву противу ње.

— — — Још мало, па треба и Боривој да се ослободи. Он је још увек на послу код Јелачићевих, где се научише на њега и заволеше га са његове вредноће и скромности. Јованка је већ са свим велика, зрела девојка, у њеном добу начине две године од шипарице удавачу и Боривоје је и приметио и начуо, да ће Јованка да се уда.

Неког дана седи Боривоје у врту близу сенице и пребира зелен у кошареве, кад чу у близини као Лазарев глас. Подиже нагло очи и види млада човека, где се ухватио с Јованком за руку и иде у сеницу. Да каже, да је Лазар, не може. јер је млађи а и носи се по господски, но опет је за то као одсечена глава Лазарева, а и глас му је такав.

То ће бити Светозар, брат Лазарев, помисли Боривоје, јер је он добро познавао све Лазареве одношаје, па често слушао и о Светозару, који се спрема за свештеника. Док је Боривоје жалио у себи млада човека, који учи да постане „фирисеј“, „ђавоља труба“, како то веле Назарени, дотле је младић ушао с девојком у сеницу и Боривоје им и преко воље чуо сав разговор.

„Право да вам кажем, Светозаре“, почела је Јованка, „не допада ми се тај роман. Кад сам целу књигу прочитала, пала ми је на памет песма, коју певају наше девојке улицом:

„Зелен ора' потон'о,
Млад се момак отров'о;
Девојка се обесила,
— То је жалост била“.

Ето, толико се од прилике дознаје и из тог романа. У читавој књизи се вешају, убијају, а не знаш ни за што ни крошто.“

Светозар се смејао. „Погрешно сам“, каже. „Хтео сам да вам донесем другу књигу, па на место ње дограбим ову. И сам држим, да није било вредно, да је прочитате“.

„Коју сте хтели да ми донесете?“ пита Јованка.

„Знате ли шта Јованка, нећу да вам лажем. Ви сте искали од мене какав добар роман; ја сам вам донео тај; хтео сам да дознам ваш суд“.

„Кушали сте ме?“ пита Јованка.

„Не са свим, по мало. А по мало је била и шала“.

„Требала бих да се срдим на вас, но поклањам вам. Него бих волела, да чујем ваш суд о оним приповеткама, које сам вам ја дала“.

„О приповеткама С. В. П.“ пита он.

„Јесте. И ја вас не кушам, но вам искрено исповедам, да ја не могу да дођем на чисто с тим приповеткама. Има нешто страшно у њима, а не знам шта је то“.

„Имате право“, вели Светозар. „Ви сте нашли праву реч; у тим приповеткама има нечег *страшног*. Но не само у тим, но у свима приповеткама његовим, у целом делању тог човека има нечег *страшног*“.

„У чему је то?“

„Је ли вам позната Одисеја?“ пита он.

„Слабо. Отац ми је говорио о тој старој грчкој песни. Но то је било давно. Мислим, да и немамо на српском језику потпун превод те песме“.

„У тој песни приповеда се међу осталим и то, да је Одисеј залутао са својом четом на усамљено острво, где је била дивна, чаробница Цирце . . . Она је умореним путницима Одисејевим давала пехар вина и који се год напио тог вина, па га после она додирнула својим чаробним штапићем, тај се намах претворио у свињу . . . И С. В. П. даје онима, који су жедни лепе књижевности, своје приповетке,

но ко се год начита тих приповедака, па се такне душе приповедача С. В. П., тај на мах престаје бити човеком, јер ако му се тело и не мења, душа му се претвара у животињску . . . У свима тим приповеткама наћи ћете, где се с планом, промишљеном намером исмевају људи, који осећају племенито; свуда се износи, где ти људи пропадају, постају ругло, а шири се намерно бајаги нека трезвеност а у ствари животињство . . . Смрт сваком идеалу, смрт сваком пожртвовању; грабеж и животињство, то је оно грозно, што лежи у тим приповеткама и што се износи, кад мање, кад више скривено. Свака поједина приповетка не показује то тако јасно као низ приповедака. Тешко оном, чије се душе такне то начело“.

„Имате право“, изусти Јованка чисто поплашено, „то је оно, чега сам се грозила, кад сам читала те приповетке“.

„Благо вашој души, које се не мога дотаћи та чаробна батина наше лепе књижевности“, изусти Светозар.

Говор се водио још мало о књижевности, па онда пређе на друго, на њихов будући живот. Заносили су се, како ће они вредно упоредо обрађивати њиву народну и како ће Јованка помагати Светозара у његову тешком послу. Још док они у речи бијаху, приђоше им скоро нечујно Јованчини родитељи.

Јелачић се смешио њихову разговору.

„Пазите децо“, каже, „да се не уморите. Многи су пошли тим путем, али их врло мало стиже до мете. Ако мислите, да је доста изговорити народу две три лепе речи, варате се. Многи пође, па кад види, да народ не иде за њим од стиха, врати се. Неки издрже и даље, али кад дођу до првог заплетенијег раскршћа, кад виде, да се баш они бацају камењем на њих, којима хоће они добро да учине, повлаче се рањеним срцем натраг. Баш они постају у својој раздражености противници сваком напретку, јер веле: „Пробаво сам, не може се“. Неки отрпе чак и

то, али не постигну цели, јер немају начина... Многи су звани, али мало изабрани.“

Но умешала се и госпођа Јелачићка.

„Хо, децо, децо, што удешавате тако на дугачко; што почињете још сад таке разговоре? Та има времена за то...“

„Није одвише рано“, вели Светозар, „него бих рекао, да је баш у време. У Лазаревцу имамо два ковача, Шандора и Тану. Кад Тана греје гвожђе на ватри, звиждуће или гледа по улици. Тек сад метне гвожђе на наковањ, почне промишљати, где ће ударити и окреће га после овамо онамо, док се не расхлади или га пак сврха. Ковач Шандор друкчије ради. Док је још гвожђе на ватри, он промишља, с које ће стране почети, како ће га окренути и где ударити. Па кад га положи на наковањ, а оно већ и готово...“

Јелачић се насмеја и потапка Светозара по рамену.

Боривоје је и нехотице чуо скоро цео разговор. Није разумео и схватио све, али му је додде било јасно. Прво, да је Светозар доиста брат Лазарев, а друго, да тај млад човек, у коме је толико ватре, мисли озбиљно обделавати њиву народну. И кад је Светозар одлазио, Боривоје је дуго гледао за њим. Осећао је, да ће се с тим младићем још сусретати у животу, сусретати, па и сукобити.

На кратко по том дође му и Лазар у походе. Он је потврдио, да је Светозар изабран у Лазаревцу за пароха, да се жени с ћерком Јелачићевом и да ће за месец дана бити и ожењен и посвећен.

До тога доба треба и Боривоје да је слободан. „А и потребан си нам, врло си нам потребан,“ каже му Лазар, „јер код нас само што не долази до крви. Све је сад у селу тако измешано, ускомешано успаљено, раздражено, да се бојим, е ће та раздраженост прећи већ и на Назарене“.

„Шта је?“ пита Боривоје.

Лазар му је у кратко испричао све. Било је ту пуно свачега, но најглавније је ово:

Ђока Савков је у Лазаревцу кнез и његов средњи син Јова „поверио је“ још прошле године. Чим то Ђока чу, спопаде снају, унуче, перину и баци их на улицу. Јова дође кући и кад види шта је, оде с женом и дететом под очеву кошару. Трајало то тако недељу-две дана, док сека Анка не начини мало реда у кући и умири Ђоку. Каже му: „Мени је син, син, од утробе је моје, па ма се крстио руком, ногом или се не крстио никако. Ако се ти, Ђоко, не опаметиш, ја одмах шаљем у варош по доктора да те лечи, јер само луд човек поступа тако с рођеним дететом као ти“. Навале и браћа на оца те, Ђока попусти и Јова уђе опет у кућу.

Но за мало, па „повери“ и Јовина жена, за тим старији брат, онда млађи брат са женом, па на по-слетку и мати. Ђока се крстио од чуда. Каже: „До сад је било, да пилићи иду за квочком, а сад дође време, да квочка иде за пилићима“. У целој кући оста сам Ђока православан и међу снајама једна једина — Јелена: Сви остали „поверили“.

Но опет се некако сложише, ако се и то може назвати слогом. Јер кад дође светац, онда старац са снајом светкује, остали иду на рад. На Божић сви отишли у рит да секу трску, сам остаде Ђока с Јеленом. Јелена му уноси прасе и поје „Рождество“, али старац не једе, но се заплака.

На велики петак мора Јова да бега из куће, јер из кујне удара маст, његова баба пржи сланину на купус. Кад би вече, сви узму књиге па хајд у скупштину, сам остаје Ђока с Јеленом. „Јелена рано“, пита је, „за што и ти „не повериш?“ „Мени је бабо“, каже она, „добра моја вера. Добра је била мојим старима, па је добра и мени“. Ђока љуби снају; да може скинуо би јој и месец с неба, али баш та снаја му умре. И тада се деси и друга несрећа.

Нико из куће неће да испрати жену до гроба,

чак ни њезин муж. Забрањује им њихова вера. Ту ће бити и онај „бик“, звоно, ту „ђавоља труба“, свештеник, ту „црквене батине“, рипиде и чираци, ту „незнабошци и поганици“, Православни, па њима нема места. Покупише се дакле, те одоше на њиву.

Ђока се скаменио у први мах. За тим је био укоп; он испрати снају до гроба, па кад се врати кући, распусти даћу на двоје на троје и оста сам. Тек у неко доба дођоше његови из поља. Улазе лагано, а чим уђоше, Ђока забравља за њима вратнице. Онда узне добар дреновац, те није гледао ни кога удара, ни где удара, ни колико пута удара; доста то, једној снаји пребио руку, најстаријем сину сломио ребро, а и остали нису прошли на миру. Дозна власт за то, срески начелник, па га затворише. Може се мислити, да се после овога случаја ускомешало цело село.

Скоро у исто време „поверио“ и Маша Јанковић, јединац, син врло имућног ратара. Његов отац хтео је лепим, доводио му свештеника, одводио га проти, али бадава. На послетку се старац предао. Каже: „Нећу да правим од зла горе; сад како је, тако је, само нек је жив“.

Но јест. Дође доба да Машу узму у војнике, али он не прима пушке. Каже капетану у очи: „На великој сам муци, господине. Бог у својој шестој заповеди каже: „Не уби“, а цар у своме регламану каже: „Уби“. Оба двоје треба да слушам, а то не иде. Бог је старији од цара, и ја слушам Бога“.

Капетан види, с ким има посла и разлаже му, да није још говор о убијању. Нек узме само пушку.

Али сад се опет Маша позива на Исуса Христа. Христос је казао: „Ко потеже оружје, од оружја ће и погинути“.

Сад наиђоше на Машу свакојаке муке, јер се у војсци осврћу на регламан, а не на Исуса Христа. Кад већ неће Маша да узме пушке у руке, вежу му је на леђа, напуне му телећак камењем и вијају га од јутра до мрака: Један — два... један — два...

трч' брзим кораком . . . један, два, један, два. Везивали га и за неки колац на сунцу. Но све бадава. На по-слетку га затворише и хтели да му суде. Но он полу-део, па га пустише Сад трчи селом и виче: „Људи, браћо, помозите Богу, не дајте Бога, хоће да га над-владају“.

Може се мислити, како је у селу. Сви су огор-чени на Назарене, да не може већма бити. А Наза-рени фанатични; трпе и — отимају маха.

Овде, онде опколеле православне жене постару Назаренку, те јој довикују: „Блуднице матора, с ки-ме се ниси волела, Јови си измамила сермију, Панту си развенчала са женом, па сад хоћеш да се светиш“.

Назаренка само обори главу и каже: „Истина је, била сам неваљала; сад нисам“.

Тамо опет дечурлија сеоска виче за крупним, јаким човеком: „Уа, уа, бугер“, бацају се камењем на њега, а он окрвављен иде даље. „Види Бог“ . . .

Већ се умешала и власт. А село велико, има доста трезвених, учених људи. Ту свештеник, учи-тељи, лекар, неколико трговаца, а има и на страни учених синова из Лазаревца. Један је професор, дру-ги мерник, трећи адвокат.

Стари свештеник не може више ни да се бори с Назаренима, ни да уздржава свога стада од изгреда. Признаје, да је слаб, те позива све образованије си-нове из Лазаревца, да дођу на славу, кад ће новог свештеника, Светозара, увести у звање. Ту ће бити и прота, па је онда време, да се удеси начин, како да се сузбије Назаренство. Питање је горуће и крај-ње је време, да се што учини.

Први дани међу Назаренима.

Дође дан, да се Боривоје ослободи затвора. Кад је изишао на улицу и нехотице подиже главу горе, подиже је далеко више, но што приличи скромности назаренској. Осећао је, као да се подигао из гроба.

Не тражи кола, но се упутио пешке у Бориво-

јевац. Леп је јесењи дан, какав давно не запамтише људи. Или можда дан и није леп, само се њему чини тако.

Већ хоће да се ухвати мрак, кад је сагледао торањ свога села. Путнику је лакше, кад сагледа онај узвишени крст на цркви, па и Боривоју је лакше, али се он отреса тога осећаја. Шта се њега тиче то испрекрштано и позлаћено гвожђе на „поповској сувачи?“ Сад разбירה већ и поједине куће. Оно је тамо широка улица, оно је гробарска, а оно онде . . . Ама шта је оно управо?

Онде, где му је стојала кућа и где је мислио да нађе згариште, пусто земљиште, сада су опет зграде. Дође ближе и сад већ нема сумње; кућа је на његову земљишту и ако није баш са свим онака као пре. Шта је то? Нико му не рече, да је то земљиште продато другоме, а нико, да је ту подигнута кућа.

Шта ће сад? Испрва је мислио, да оде до тетке Стане, где су му стојала деца, а сад га је нешто вукло право његовој кући.

Близу уласка у село сретне чобанче, не познаје га, па мисли да и дечко њега не познаје.

„Добро вече, дете?“

„Помоз Бог, чико.“

„Каква је она нова кућа? Ено виш, онде, друга од рогља?“

„Аха, видим. Оно је кућа Боривоја Ненадова. Он је сад затворен, вуче ланце, па су се сложили „бугери“ из четрнаест села и назидали му кућу. А била је изгорела до тамана. Тамо он, Ненадов ју је запалио . . .“

Боривоју удари крв у лице и наже даље. Гле, шта учинише његова браћа! „Њихова љубав није мртво слово“, промумла у себи и сад се већ наглим кораком упутио својој кући.

Кад је отворио врата, нађе у дворишту децу, своју децу, која га дочекаше неописаном радошћу.

Тамо је и тетка његова. Вели: „Хвала Богу, кад дође; ја једва остадох жива, стара сам, па тешко гледим и себе, а камо ли децу“.

Боривоје се наљубио деце, па се окренуо по кући. Ако му кућа и није препуна, није ни пуста. Браћа му се постарала, те овај донео ово, онај оно, што је најпотребније. Није све ново, али може послужити. Тетка га зове, да се прихвати јелом, а деца га обгрлила, те му приповедају. Он не седа за сто, јер није гладан, а не разбира ни приповетке дечје; пуно му је срце и пуне су му очи — суза.

Још оног вечера дођоше Боривоју његови суседи, две-три радознале бабе, па и браћа му: Назарени. Нема их много, али се надају, да ће их он уостручити, јер пред њим иде глас велики — као пред Месијом.

Сутра у јутру оде Боривоје у општину, где му показаше рачун о његову имању. За тим је средио још неке ствари по кући, а после подне се упутио у Лазаревац. Извинио се код својих Назарена, што неће доћи оног вечера на заједничку молитву, јер мора Лазару.

Лазаревац није далеко од Боривојевца; једва ако је сахат хода. Боривоје се упутио пешке и уз пут је мислио о многим чему, највише о Лазару. Но што је ближе селу, све му то више излази из памети Лазарев лик, а пред очима му се ствара као у магли други лик, лик Лазареве сестре Милеве, коју он и не познаје. Тамо ће затећи и њу; она му је кроз толико месеци шиљала повуде; она је толико трпила због назаренске вере; о њој је он тако често говорио с Лазарем и на њу је већ пре тога много и много мислио.

У исти мах, кад је Боривој мислио о Милеви, мислила је и она о њему и то не само мислила, него и чекала га. Лазар га је очекивао тек у недељу, јер су Назарени из Боривојевца сваке друге недеље ишли

у Лазаревац, да се у већем друштву заједнички озидавају и крепе.

Но Милева је боље рачунала. Она је слутила, да Боривоје неће дочекати недеље, него ће доћи Лазару што пре може, а то је управо — сад. Јуче је стигао кући, јутрос је посвршавао најпотребније ствари, по подне се кренуо и сад, тек што није стигао.

Она је желела, да види тог човека, о коме је Лазар говорио сваки дан с одушевљењем. Али је уједно и стрепила. Тај је човек био с несретним Обреном, видео је дакле муке онога, коме је она толико скривила.

Залану вашка и она изиђе у двориште. Била је лепа, крупна цура, а по лицу јој неки необичан израз. Од вајкада јој тако прелеће нека враголија, а сад хоће ту враголију да истисне суморност. Изгледа као небо, које се са свију страна наоблачило, али између облака провирује још увек — сунце.

И Боривоје је необично леп човек, па како су сад стојали једно према другом, било их је милина гледати.

„Лепа је“, помисли он у себи, чим је сагледа. „Леп је“, дође и њој у памет, ма да такве мисли не приличе „вернима“.

Боривоје поздрави Милеву доста збуњено, а она му прими поздрав скромно, а не насмеши се, јер то не би доликовало Назаренци.

„Је ли брат Лазар код куће?“

„На њиви је.“

Боривоје није знао, шта да чини. Хтео би да оде, а хтео би и да га причека; на послетку пође: „Ја ћу доћи доцније“, каже. „Молим вас испоручите му, да је долазио Боривоје.“

Девојка му пружи руке. „Где, ви сте“, каже, као изненађена, а ту се већ претварала. „Добро дошли. Само кад вас је донео Господ.“ И понуди га у кућу!

Боривоје уђе у собу, у којој беше све чисто.

уредно, али без украса. Назаренска кућа не трпи накита ни у чем. Где има каквих шара или шаренила, то је на стварима, које су се затекле из старина.

„С пута сте“, каже Милева. „Би ли окусили што или да попијете чашу вина?“

Боривоје махну главом. „Хвала.“

Она га не понуди други пут, јер би то била увреда за њега. Кад Назарен рекне: Да, да, не, не, треба на том да остане, јер по речима св. писма вреди то исто толико, колико и заклетва.

„Како су вам деца?“ пита она. „Јесте ли затекли све на миру код куће?“

„Децу сам оставио здраву, а затекао сам кућу пунију, но што сам је оставио. Чиме сам заслужио, да се браћа тако старају о мени?“

„Апостол Павле је казао: „Носите бреме један другог и тако ћете испунити завет Христов“, рече девојка.

Боривоје погледа је. Било је први пут, да чује еванђелске изреке из женских уста. „После толико мојих грехова“, каже, „много је то милости од људи.“

Милева уздахну. „Ви сте“, каже, „страдали за своја дела, ви сте отворили толиким људима очи и извели их на прави пут, ви сте утрли оно, што је било. А шта сам ја учинила, да ми се умали онај силни терет пред Богом и пред људима?!“

„Ви сте“, каже Боривоје и промену му се глас, „ви сте оставили богату кућу очеву, оставили све и пошли за Христом.“

„Шта је то“, вели она, „кад сам и овде у сваком добру.“

Кад се код Назарена састану мушко и женско, врло се радо једно пред другим понижавају и износе своје грехе. У првом тренутку изгледа то нешто ново, велико, узвишено, али је у ствари и то хвалисање. Јер говорити другоме непрестано: „Био сам врло рђав“; „сагрешио сам врло много“ и т. д., значи уједно и то: „Сад сам друкчији, сад сам се чак

толико поправио, да и ја сам увиђам и осуђујем своје негдашње кривице.“

Између Милеве и Боривоја наста после првих речи ћутање. Кад код нас зачне говор, лако је. Одмах ће једно ма које запитати: „Где сте били у последње време и како сте се провели?“ — па је онда одрешена нова врећа разговора. Но нису ни Назарени у томе оскудни. Кад се заглибе у ћутање и не знају да покрену нова разговора, одмах ће питати ма које од њих: „Шта читате из св. писма?“ — па онда: „Какве мисли наилазе на вас при том читању?“ и онда им стоји отворен разговор од Адама па чак до последњих дана и страшнога суда.

„Шта читате из св. писма?“ — пита је Боривоје Милеву. Он је од Лазара сазнао и докучио све назаренске обичаје.

„Читам“, каже она, „седамнаесту главу из књиге пророка Јејимија.“

„Па какве вас мисли обузимају при читању?“ Милева и опет уздахну.

„Мучне, врло мучне мисли“ — рече она. „Прочитала сам први стих и не могу даље. Како је страшно то! Ја видим, да је и мој грех урезан гвозденом писаљком и врхом од дијаманта у срцима људским и на роговима олтара...“

„Не треба никад да заборавите на милост бојју... Бог све може“ — упаде јој у реч Боривој.

Милева се заруменила, низ образе јој се котрљале вреле сузе. Под црном мараном дошло јој лепо лице необично тужно, па и заносљиво. Нешто се такну Боривоја и дође му воља, да утеши ону покајницу, јер га беше ње толико жао.

„Жена“, каже он, „лакше греши, па лакше јој се и опрашта...“

Она подиже очи и гледаше га радознало. То што је сад чула, ново је за њу.

„Сећате ли се осме главе Јованова еванђеља?“ пита је он, но и не чека на одговор, већ наставља:

„Христос је дошао у цркву и сав народ иђаше к њему, да га учи. А књижевници и Фарисеји доведоше к њему жену, ухваћену у прељуби и поставише је на среду. Рекоше му: Учитељу, ова жена ухваћена је сад у прељуби. А Мојсије нам у закону заповеда, да таке камењем убијамо; а шта ти велиш? Ово пак рекоше кушајући га, да би га имали за шта окривити. А Исус саже се доле и писаше прстом по земљи, не гледајући на њих. И кад га једнако питаху, исправи се и рече им: Који је међу вама без греха, нека најпре баци камен на њу. Па се опет саже доле и писаше по земљи. А кад они то чуше, покарани будући од своје савести, излажаху један за другим, почевши од старешине до последњих; *а Исус оста сам и жена стојећи по среди*. И кад се Исус исправи и не видевши ни једнога до само жену, рече јој: Жено, где су они, што те тужаху? Ни један те не осуди? А она рече: Ни један, Господе! А Исус јој рече: Ни ја те не осуђујем; иди и од сад не греши.“

Боривоје је изговорио ову еванђелску причу с пуно ватре и узбуђења; глас му је помало дрхтао.

„Мален је ваш грех, Милева, према ономе, који је учинила та жепа“, рече на послетку, „па како вам се не би опростио!“

Милева је до сад седела узбуђена и као неки мрави подилазаше је. Сад се подиже.

„А опраштате ли ми и ви?“ — пита Боривоја и гледа му управо у очи.

Боривоје се збуни.

„Ко сам ја?“ — пита он, а њено узбуђење прешло је већ на њега.

„Ви сте“, каже она, а глас јој дошао загушен, као да иде право из душе, „ви сте гледали муке онога, кога сам ја убила, ви сте слушали о мени само зло и срамоту.“

И Боривоје се кренуо. Нешто уздрхта у њему. Дође му, да јој метне руку на чело и рекне јој: „Пра-

штам ти.“ Поново је погледа. Као нека полутама поче да се разлева по соби, он види само њену црну мараму, јер је сагнула дубоко главу и стоји пред њим као она преступница пред Христом. Но дође му у памет: Ко је он, да јој меће руку на главу? Ко је он, да прашта? И почеше други осећаји њиме да овлађују. Сад му долази све јаче и јаче воља да је теши, да се баци пред њом на земљу, да јој обгрли колена и да каже: „Авај мени, та ја сам најцрњи грешник.“

Не дође дотле. Отворише се врата и Милева оста без одговора и без — опроштаја.

„Шта је с оном крмачом, што је Лазар разгласио, да му је на продају?“ пита деда Савков с врата.

Милева се прибрала.

„На продају нам је“, каже, „али је нећемо продавати вама.“

„А као за што не мени?“ љути се деда Јова. „Ваљда што нисам Назарен? А ја ти ћерко због те твоје крмаче не одо у „бугере“, па ма она имала златан реп.“

И пође да иде.

„Нисам тако мислила, деда-Јово“, вели Милева скоро молећи. „У вашем дворишту, знам, има много живине. А ова наша крмача једе живину. Ми је за то и продајемо. Али би да је продамо у онаку кућу, где неће моћи да буде од штете.“

„Е, то је друго што“, вели деда Јова. „Хвала, дете, што си ми казала. Збогом.“ И он изиђе лагано из собе и промрља у себи: „Опет су Назарени поштени људи.“

Ово је већ двадесети, који то мрља у себи, јер је Лазарева крмача већ три недеље на продају. Не купује је нико, јер ко нема живине, томе богме не стиже новац ни за крмачу. А Лазар је не коље, трпи да му тамани пилиће.

Но за то је та крмача достојна, да уђе у повесницу назаренског развијања. Она је придобила и

одвела у Назарене већ петорицу. Јер ти не рекоше у себи само толико, да су Назарени поштени људи, но хтедоше и да их познају. Почеше да одлазе у њихову скупштину као гости, из љубопитетва, па се и залешеше тамо.

— — — Кад је Лазар дошао из поља, примио је Боривоја не само раширеним рукама, но и отвореним срцем. Узео га је за руке, гледао му у очи и није знао, шта да му каже. Тако је то обично код људи, који једва чекају, да се састану и наразговарају. Прегладнео човек мало једе; препуно срце мало говори.

Ухватило се и вече, те је било време, кад Назарени иду у скупштину, да се заједнички и у кратко помоле Богу, па онда и поразговоре реч-две. Људи радни, нарочито ратари, не доспеју и не могу доспети свако вече, али ко год може, тај одлази.

И Лазар се кренуо с Боривојем. Милева данас не иде, спрема вечеру, а то је први пут, да изостаје из заједничке молитве. Боривоју је опет први пут, да иде тамо. Он иде у скупштину као новајлија, а опет као опробан, озидан Назаренац, који је већ доста учинио за ствар назаренску и од кога Назарени још више очекују.

Назаренска скупштина је баш на раскршћу. На њој нема ни крста нити икаква знака и не разликује се скоро ничим од осталих кућа, осим што не можеш видети, да је спао са ње гдегод леп. Чисто је окречена и стаза је пред њом и утврвена и поливена. Ако је истина, да си српску школу у селу могао до скоро познати по опалим и олупаним зидовима, онда се може рећи, да ћеш назаренску скупштину у већим местима познати по противном.

Скупштина, у коју ће да оде Лазар с Боривојем, има с улице две мале собице, уз које је назидана кујна. Ту стоји Јова Пајинов са женом и двоје деце. Јова Пајинов је као неки црквењак, он ужива те две собице с кујном бесплатно, али је дужан, да држи кућу у реду.

Уз кућу је пространо, чисто двориште, у ком је засађено неколико дрвећа, остраг је зграда с пет прозора, који воде у двориште. То је скупштина — велика лепа соба, бело окречена, пуна клупа. На средини је мали бео сто, у прочељу виси о зиду сахат. То је сав намештај. Клупе су одељене, т. ј. средином њиховом води пут. С једне ће стране седети мушки, с друге стране женске, напред ће „браћа“ и „сестре“, натраг „пријатељи“ и „пријатељице“. Око стола ће узети место „пророци“. Пријатељи и пријатељице су као неки искушеници; браћа и сестре су пречишћени од греха и крштени су; пророци су они, који имају неки виши дар — пророковања. Уз ову собу има и мања — побочна соба. Та друга соба има два прозора, који воде у скупштину. То је место за оне жене, које доје децу, а не могу да их оставе код куће. Прозори те собе су отворени, те се и из ње може лепо све чути и видети. Тек ако дете закрешти и заплаче се, мати га носи у дубину просторије и онда не смета скупштини.

Напоменуо сам већ, да у собама, које иду на улицу, стоји Јова Пајинов. Јова је по занату чизмар, управо крпа, али је ватрен Назаренац. Жена му је очувала стару веру; назива Јову погаником, јеретиком и расколником, а каже, да не би с њиме живела ни пола сата, само да јој није деце.

Кад је Лазар отворио врата и ушао с Боривојем у двориште, чуло се женско запомагање из Јовине собе. У дубини дворишта, код врата, кроз која се улази у скупштину, стоји около 20 особа, које мушких, које женских. Вече је тихо и видно, те се може све лепо распознати.

Лазар се спремао, да браћи и сестрама свечано прикаже Боривоја, али је сад заборавио на то. Није назвао чак ни „добро вече“, но из далека пита: „Шта је сад опет?“

„Та, Јовина посла“, рече неко из гомиле отежући гласом.

Лазар само кашљуцну и намргоди се.

Жена, бледа лика, сувоњава, ступи из гомиле напред и рече: „Не може се допустити, да тако злоставља жену; од кад то траје?“

Лазар се упутио вратима, од куда је долазио лелек. Куцну и рече нешто. За мало, па се лелек утиша.

Међутим се окренуо Боривоје ономе, који му је био најближи: „Шта је то?“ пита.

„Та ето, Јова има опет посла са Станом“.

„Бије је?“ пита Боривоје.

„То баш не. Истерује сотону из ње. А у Стане је често врло силовит“.

У том се Лазар вратио. Но узастопце за њим ишла ја жена, Стана, а за њом Јова. Стана је говорила непрестано или боље рећи пиштала је непрестано као гуја.

„Безбожници и бездушници проклети, и ви се још издајете за Христијане. У руци вам је свакоме еванђеље, али су вам у срцима тророге виле. Хоћу да идем на суд, хоћу да га дам на адвоката, орјатина једног, па и вас Фарисеје и лицемере, који цео свет грдите Фарисејима, а допуштате, да ме овако бије“.

„Жено, говори истину, нисам те тукао“, вели Јова некако достојанствено.

„Шта, ниси ме тукао? Не бијеш ме батином, то је истина, али ми клекнеш на груди и гњечиш ме, да хоће душа да ми испадне. Бајаги то није бој, то само истерујеш ђавола из мене. Та, ево си ме изломио, да сам једва жива. Док ниси био Назарен, па кад си ме тукао, као што и остали поштени људи туку своје жене, нисам ни осећала. Та, лакше би ми било, да си ме коцем ударио по ребрима, но што ме овако изломи. Бог ти судио, орјатине и поганиче!“ И сад осу на њега гомилу најужаснијих грдњи.

Жене и људи запушавају уши и мумлају: „Ух, ух, ала је силан (сотона) у ње“. А неко рече: „Пра-

во је казао апостол Јаков, да је језик немирно зло и да ћеш пре бубе и звериње припитомити, но њега“.

„Шта запушавате уши, расколници и Фарисеји, бајаги грех вам је слушати ме, а није грех убијати жене?“

Лазар је узео Стану за руку, видело се, да он пред њом још по највише вреди, одвео ју је на страну и умирио је. Онда се врати натраг.

„То не може овако остати“, рече неки сед човек из гомиле, „Срамоти нас пред светом. Треба да је посаветује, а не овако. Ето је са свим подивљала“.

„А ко ће жену неверкињу посаветовати, кад је поседне сотона?“ вели други. „Само да богме, свашта има своје време, па није ни од Јове паметно, да тако рећи на дану узнемирује свет“.

„Та ће се ствар већ довести у ред“, рече Лазар сувим гласом. „Хајдемо на молитву. Довео сам собом нашег брата Боривоја. Бог нам га је поклонио“.

Скупљени људи, жене, девојке трпали су се око Боривоја и руковали се с њим.

Боривоје је био као утучен. Ово он није замишљао, овоме се није надао. Било му је, као да се срзао из неба право у ад. Сви су то приметили и свима би немило.

Кад је кратка молитва била готова, Лазар је прочитао трећу главу посланице Јаковљеве, у којој се говори, како је језик мали уд, али почини велико зло.

Кад би вечерње готово, наста саветовање о дневним потребама. То је канда и главно при овим вечерњим састанцима. О ономе, што је свима на срцу, нема ни речи. Лазар је рекао: „Ствар ће се та довести у ред“, и одбор њихов, старији људи, учиниће шта треба.

Брат Мирко, човек сед, одмерен, узнемирује први реч. „Видим“, каже, „где иде по селу егзекуција. Не утерују државно, ни општинско, но — поповину. Да се није ко од нас заборадио?“

Човек, коме се већ по овешталом оделу познаје да је сиромах, устане. „Нисам исплатио све“, каже.

„О, о, пријатељу, како да се тако закасниш. Отаљај беду с врата, ма како било. Учини одмах сутра. Можеш ли?“

„Ове недеље не знам како ће ићи“.

„Да му се узајми из опште благајнице“, рече неко.

„Колико је“, пита брат Мирко.

„Два форинта.“

„Толико се ваљда може и међу нама покупити“,

И Мирко извади 40 новчића и метну их на сто.

И сад су прилагали и остали, који 10, који 20 новчића. „Доста је“, вели Мирко, јер их је још било, који су хтели дати. „Па немојте заборавити да разгласите и осталима. Можда има још кога, који није платио — „беду“.*)

„Сутра ћу у варош“, вели неки плав младић, једва му удариле науснице. Има ли ко, да га повезем, да не тера коња бадава? Или да му купим што?“

„Баш добро, пријатељу, што споменусте“, прихвати нека старија жена. „Имам важна посла. Кад полазите?“

„Око 5 сати“.

„Доћи ћу“.

Наста мала почивка. Мирко лагано бади поглед на све скупљене и поче затегнутим гласом: „Хтео сам још нешто рећи. Овај . . . Милице синко, устани!“

Устаде са клупе млада, лепа девојка од својих 18 година. Ово се девојче по свему разликовало од осталих девојака. Њено одело је отворене боје, шарено, па чак и украшено. У лицу не показује чаме ни суморности, но весело гледа преда се. У овај пар јој се осу по лицу силна румен; оборила је главу и стоји као осуђена. Без сумње је слутила, шта је чека.

*) Платити „беду“, значи код Назарена платити парохијал. Они су дужни да плаћају парохијал оној вероисповести, из које су изишли, на за то и називају тај намет: бедом. Угарски нов закон ослобађа их од тога, али сваког тек 5 година после његова прелаза у Назарене.

Остали и не гледају на њу. Или зар и они слуте, шта ће бити?

„Милице, синко“, вели брат Мирко гласом пуним очинске љубави, „ја сам ти једаред већ говорио о некој ствари, но ти канда ниси узела на ум. Морам ти сада поновити, да то твоје одело не приличи девојци, која хоће да украшава срце своје. Истина, кад си ступила међу верне, није нико тражио од тебе, да бациш оно одело, које се онда затекло код тебе, али ти то одело и сувише чуваш и цениш. У место да си то одело носила при послу, а за скупштину и улицу, да си употребила скромније, ти обратно чиниш... Одагнај, дете, оног сотону, који те обмањује шаренилом, сети се Господа нашега Исуса Христа, кога је сотона извео на брдо и показао му оданде красоту целог света, сети се шта му је Господ одговорио? Шта ће ти она шарена трака на бедрима? Она говори против тебе, она казује свету: Гле, ја угађам сотони, украшавам тело своје, хоћу да се момци успаљују за мном. Може бити и ја верујем, да ти не мислиш тако, али те опомињем, да твоје лицкање на то излази. Промисли се дакле, прими овај мој савет и мисли дан-ноћ само на украшавање душе своје.“

Милице грунуше сузе на очи и не рече ни речи... Њена мати, удовица, која је прва поверила, па одмамила и кћер тамо, одговорила је место ње. „Брат Мирко“, каже, „Милица захваљује на вашем савету и напомени, она ће зацело послушати. У недељу што иде, показаће се то.“

Онај младић, који је мало пре нудио своја кола за варош, узне поново реч. Каже: „Мој негдашњи друг Светислав на добром је путу. Велика је воља у њега, да нам се доближи. У пола је и обећао, да ће у недељу доћи у скупштину, али је још сотона јаки у њему. Кад би брат Мирко или неко од старије браће доближио му се и посаветовао га, мислим, да би много помогло...“

„Гледаћу, да му се доближим“, рече брат Мирко, „е да се хоће и Светислав упутити стазом — спасенија. А сад — лаку ноћ . . .“

„Лаку ноћ“, беше одзив и сви поустајаше. А у разлазу чуло се где шапћу: „О, да се хоће и Светислав упутити стазом спасенија!“

* * *

Кад су се верни већ разишли, на вратима скупштине заостане четири човека: Лазар с Боривојем, Мирко и Тома. Лазар, Мирко и Тома су најглавнији људи међу вернима онога места, они су главе одбора, који воде бригу о најважнијим стварима назаренским. Брат Мирко им је и благајник, а Лазар је као неки бележник, он саставља сва писмена, која иду на страну.

Брат Мирко је као неки изузетак међу Назаренима. Он је од памтивека био миран, ваљан, поштен човек. Нико у селу није му знао ни најмање мане. И опет повери. Он је био први Назарен у месту, иначе имућан газда.

Код брат-Томе је друкчија ствар. Брат Тома је од памтивека био најгори човек у селу. Није био до душе затворен, али то је све, што се може у његову одбрану казати. Опијао се, па је онда немилостиво тукао не само жену и кћер, но тако рећи и цео комшилук. Кад дође кући, затече пред двориштем жену с њеним другама, сусеткама, а он тек подвикне: „Еве проклете, опет сте направиле вашар“, те их повија, и онда не пита, која је његова, него удара од реда. Жена му је на послетку умрла, кажу од силна боја, а кћер Варвару је скоро убогаљио. Не може се баш рећи, да јој је поломио руке или ноге или леђа, али јој не ваљају ни руке ни ноге ни леђа. Кукавица је дошла некако искривљена и једва моћна за посао. По смрти своје жене поверио је Тома, а с њиме повери и кћи му Варвара. Његовим суседима то није право, но он им је једном на сред порте довикнуо: „Хо, људи, ко ће да вам учини по вољи?! Сад вам

је опет криво, што сам се умирио и опаметио, те вам више не вијам жене око куће“. Тома је добро разумео св. писмо, био је од старијих људи, те га изабраше у одбор. Но он поред свег тога, није био особито омиљен међу вернима. У осталом ми ћемо га још боље познати у току ове приповетке, а Лазара и Боривоја познајемо довољно.

Кад су се ова четир човека зауставила на вратима скупштинским, узеше прву реч Лазар. „О, мој Боривоје, није све тако сјајно, како би ми желели и како је теби то изгледало из даљине. Највећа је мучка са женама. Не тужим се на наше жене, него на жене, које су се затекле код наших људи, а држе се старе вере. Има и међу њима, морам рећи, доста паметних. Многа каже свом човеку: „Ја ћу овако, како сам научила, а што си ти отишао у Нововерце, не марим. Бар мирно спавам. Кад одем куд год, знам да нећеш ићи кривим путем, упропастити новац, нити доћи пијан кући, па да ме после пребијаш“. С таким се може проћи, па и вековати. Али их има, које не дају човеку живети. Језичне су, па грде, срамоте, а нуз то чине свакојака безакоња и упропашћују кућу. Сотона је овладао њима, од пете до главе. Неће да иду из куће, а с њима се не може. Од злочестог суседа умакнеш, побегнеш, али од злочесте жене не можеш. Како ћеш да бегаш из своје куће? Како ћеш да не будеш с оном, с којом си везан? Лепа реч не помаже, саветовање је као кад сипаш уље на ватру. И многи наши људи покушавају да истерају из такве жене сотону. Не бију их, али их гњече и кажу, да то помаже. Ја сам противан томе, ја се држим оне речи, која вели: Кад бијеш жену, једног ђавола истерујеш из ње, али два утерујеш у њу. Но шта могу. Они веле: Свак своје зна. Па где то бива паметно, још којекако, али што ради Јова са Станом, не може се поднети. Ја сам Стани већ наговешћивао, нека остави човека, кога мрзи, боље је и тако, него у свађи. Нудио сам јој и неко издржавање, али неће да чује. Каже: „Не може-

мо децу сећи по поле, поделити их, него ћу ја остати, па како буде. А добро неће бити“.

За часак заћуташе, па ће онда Тома започети: „Беда је то велика и не можемо ми таку ствар на двоје на троје преломити. Треба се сетити мало и на речи премудрог Соломона, да је зла жена по човека — казна божја. Него ја хтедох друго што почети. Је си ли ти брат-Лазаре говорио пријатељу Боривоју, како смо ми удесили за њега“?

„Нешто сам му напоменуо“, вели Лазар.

„Нема напомињања“, вели Тома. „Сви смо ми сложни у томе, да што пре седне међу нас. Једино је, да га што пре крстимо, па онда и оженимо. Та да!“

„Боривоје“, вели Лазар, „обећао је браћи код куће, да ће сутра у вече бити код њих у скупштини, али до сутра пред вече остаће код мене. Сутра ћемо се за дана и тако састати, па ће бити и он међу нама“.

„Онда је све у реду“, вели Мирко. „А сад лаку ноћ! Доцкан је“.

Лазар га је нудио, да сврати још мало к њему, али Мирко не прими понуде. Тома је учинио друкчије. Каже: „И ја сам као мало уморен, али је велика воља у мени, да проговорим још коју реч с нашим пријатељем, кога тако одавна чекамо“.

Назаренске удаваче.

Милева је дочекала госте још у дворишту. „Камо те данас?“ пита је брат Тома. „Гледам по искупљенима, па видим да те нема; а ти и моја Варвара никад још не изостадоште. Та да! — Ко уме, тај удеси, да сврши посао, а да му остане пола сата и за скупштину?“

Милева прими укор и не рече ни речи. Сто беше постављен и она поче да служи.

Назарени су у јелу и пићу умерени, али нису уздржљиви. Не познају сјајне гозбе, али не знају ни за пост. Једу просто зготовљена, снажна јела, а пију

и вино, па чак и ракију, али умерено, колико је потребно, да се поткрепе, а не да се опију.

Тома је највише говорио. „Моја Варвара“, каже, „неће знати где сам. И ја сад, да баш до у јутру не дођем кући, она не би легла. Седи, послушај је и кад ми чује корак, устаје и излази преда ме. О, Боривоје, пријатељу! (и сад Тома горко уздахну), био сам веома рђав човек. Код мене је био обичај, кад одем на вашар или ма где на пут, жена мора чекати и послушати на ме, ма три дана. Она мора чути још из даљине звекет мојих кола, мора скочити и отворити капију. Наопако ако ме нису осетили и ја морадох чекати. Кажем ја Варвари: Дете моје, спавај ти мирно и немој на мене чекати. Прошла су она несретна времена; али она неће. Каже: Док нисмо заједно и на окупу, не могу лећи... А трпи кукавна доста, нарочито сад. У нашег суседа има деран од шест, седам година, на зло брз, рђаво упућиван од старијих и надражен против нас. Где год опази моју Варвару, он удри на њу блатом, каменом, дрветом. Пре два, три дана млатну је каменом, па беж. Но спотакне се и паде на камен, те се угрува. Моја Варвара отрча до њега, подиже га, обриса од прашине, па га још пољуби и поутеши.... Хеј, шта ћемо, шта ћемо. Види Бог.“

Милева је ево већ четврти пут ушла у собу, а Тома још једнако хвали своју Варвару. Кад хтеде да пође, он је задржа.

„Милева, пријатељице, питао бих те нешто.“

Девојка ћуташе, главу је оборила, али како је испод ока погледала на брата Тому, поглед јој не беше ни скроман ни милостив.

„Ти си“, продужи Тома, „ово дана била на кукурузи. Брала си пасуљ, ако се не варам.“

Милева се исправила као мачка, која хоће да се брани. Слутила је зар какав напад и рече затегнуто: „Била сам.“

„Онда је тако и зацело си све видела. Одавна

се гласи, како нам пријатељ Рада с његовом Станом врло непристојно проводи. Обоје су се помамили, те се дан на дан успаљују. Чим мисле, да их нико не види, одмах се трљају, вијају, цавелају. Кад су на њиви, косе, он је претрпа травом до главе, а она цичи као помамна. Тако је, кажу, било и пре неколико дана. Толико ју је задиркивао и задржавао од посла, да ју је расплакао, па је после опет љубио и молио, да су се саблазнили људи чак и на другој дужи њива... Кажу, да си ти била близу њих и да си морала видети.“

Девојка је ћутала. Сва три човека видела су по њеном лицу, да би рада да ствар мало покрије. „Ја“, рече на послетку, „не бих могла сведочити ни овако ни онако, јер нисам све потанко видела. Доста је далеко наш кукуруз од њихове ливаде.“

„Али си чула, где Стана цичи и видела, где се мотљају око пластова?“

„Трчали да“, каже девојка, „а за што, то ја не могу знати.“

„Ја сам“, вели брат Тома и окрете се од Милеве, „одмах мислио, да нису њих двоје једно за друго, али сам онда оћутао... Видим сви хоће, а нарочито њих двоје. Али сам се бојао, да неће бити добро. И у самој скупштини више су гледали једно у друго, но у свето писмо и „Харфу Сиона“. Па зар да се такви после не успаљују? Како ће гледати на красоту душе, ако им је увек пред очима красота телесна. Такви ће гледати само на светско, жена ће угађати мужу, а муж ће угађати жени, а ко ће онда угађати Господу? Апостол Павле вели нам: Ако може бити, да се не женимо — а допушта нам држати жену само за то, да се не би успаљивали. Али ако ћемо се и уз жену успаљивати, онда је зло у две руке. Мораћемо и Раду и Стану јавно опоменути, јер је срамота што чине.“

Милева је чула ове речи и би јој некако неправно. Слушала је она до душе и до сад назаренску на-

уку о браку, слушала и нашла је у реду; сад се та наука одбија од ње. Изишла је из собе у двориште и гледала у звездано небо. Дође јој тешко. И онде Бог и на земљи Бог и свугде Бог! Увек и увек угађати Господу и зар баш никад не угађати себи? Овако мисли ишле су јој по глави, само не тако јасно, но магловито. Тек дође јој тешко, врло тешко живети и у оном часу најмилије би јој било — умрети.

* * *

Сутра дан по подне састао се код Лазара назаренски одбор. Ту је Мирко, ту Тома, ту Лазар, ту још три друга брата, а међу њима и Боривоје. Боривоје сео у крај и гледа преда се.

Лазар као неки перовођа чита. „На реду је ствар пријатељ-Панте Мужиног“.

Брат Мирко узне реч: „Сви знате“, каже он, „пријатељ-Панту. Душа му је на месту, само нема баш дара за говор, нити има начина да освоји. А дошла му воља пре неки дан, да придобије своје рођаке. Није ни време нашао згодно, јер су пили. Каже им: Ја бих вам казао нешто, браћо моја, али ми прво обећајте, да ћете ме послушати“.

„Не може то бити“, вели неко од њих, „јер ти можеш тражити од нас, да скочимо у бунар или да изедемо оног црног мачка, што преде тамо иза банка, Него кажи, па ћемо видети.“

„А пријатељ Панта ће им рећи онако на просто: „Ја бих вам казао и саветовао, људи и браћо, да се ви „побугерите“ ... А ти људи или боље рећи не-људи савладани вином и сотоном, скочише на Панту и испребијаше га тако, да сад лежи болестан. Панта би да их тужи. А они несретници кажу, чујем бар тако од натароша, да су само бранили своју веру и ништа више. Ја мислим „види Бог“, и да се Панти не дозволи, да тужи. И овако је у овај пар доста вреве и метежа у селу, па да не заоштравамо: Господ ће видети — судити и пресудити“.

Цео одбор дубоко уздахну и пристаде уз Мирка. „Види Бог“. „Шта ћемо с Гајом Павловићем?“ пита Лазар.

Тај Гаја Павловић био окорео, препреден лопов. Кад није био затворен, онда су му зацело обилазили кућу жандари. Тада од једном „повери“. Смири се човек, далеко обилази крчму, иде оборене главе и кад га задиркују суседи, он само вели: „Види Бог“.

Радовали су се томе и Назарени, али жандари канда још више. Док тако пре неколико дана, Гајина жена заборави да затвори врата, кад истрче из његове кочине шесторо нагојених свиња, па беж на улицу. Све село зна, да су то крадени свињи, а жандари знају и чији су. Стегоше Гају и изишло је, да је он само за то стао у Назарене, да га се окану жандари, те да се може ноћу слободније кретати.

„Да се избрише из наших редова“, веле сви у један глас, а брат Мирко додаде: „Кукољ нека се треби из пшенице“.

Решили су, да позову сву браћу и пријатеље, да поберу Војинов кукуруз, јер му је умро недавно син, а он је болестан.

Триви Арпинову ће заједнички оправити кућу, јер иде зима, прокисава, а он је сиромаш. Славку Сувачареву ће дати из опште благајнице 40 ф. у зајам, да богме, без икаква интереса и да врати кад може и колико кад може.

„Био сам ово дана у К*“, вели Лазар „Наша се браћа тамо баш лепо упутише. Пролетос су закупили 4 јутра земље од својих прилога, заједнички су је обрадили и засејали житом. Сад су добили од продате хране 240 фор. Утаначили су, да ове године сеју 8 ланаца, јер су се намножили. Њихови су људи сви имућни, није им од потребе новац, па су ми рекли, ако је нами потребно, испомоћи ће нас“.

„Добро је, кад су се само упутили“ вели Мирко. „Наша општа благајница није била до данас још празна“.

Све је ишло без приговора, глатко, само у последњој ствари дође до мале препирке. Али и јесте то била чудна ствар. Изволите само саслушати:

„Баба Наста и баба Макрена, управо сестра Наста и сестра Макра, заседну свако по подне у собу и плачу, да би се и камену ражалило. А плачу не за друго, него што су остариле, па морају умрети. Суседи их узели у подсмех, веле: „Напију се ракије, па за то плачу.“

Тома је за то, да се опомену јавно у скупштини. Мирку је то много, него вели: „Доста ће бити, да их један од нас посаветује.“ А Лазару не изгледа ствар чиста. „Ко је доказао, да се оне опијају? Жене старе мало се можда и заплачу, кад помисле на смрт; та да, нико није без греха, па на што их одмах карати? Треба их поутишати, обавестити их, јер види Господ њино кајање, па ће им опростити.“ Није дакле ни за какав укор. Позива се на апостола Павла, који заповеда: *„Старица не карај, него му говори као оцу, момчади као браћи а старицама као матерема.“*

На послетку се сложише, да брат Мирко као најстарији поутиши и обавести остареле сестре. Боривоје није се саветовао, тек је на свршетку устао и са неколико топлих речи захвалио им је, што су њега незнатна, мала и грешна примила браћа у тако важно веће, да га поуче и још боље утврде на путу господњем . . .

После тога се диже да иде. Много је молио браћу, да га пусте да иде пешке, јер му је милије тако. У који мах он устаје са столице, уђе мало девојче у кућу. Питало је за њега и предаде му завежљај. То пријатељица Варвара шаље, да понесе његовој деци. Брат Тома се ко насмеши, те додаде: „Врло је за децом.“

Милева је стојала на прагу, па се нагло окренула. И она је имала у тај пар под кецељом завежљај, тек што га није извадила. Сад га је скрила у

крај полице и пружила Боривоју руку — без завежљаја. Оно, што је Варвара учинила, дође јој сад као гнусно наметање, а гле, исто је хтела да учини и она. Али не: Код ње је то био обичај. Она више од годину дана води Боривојеву бригу. „Па уступићу јој ту бригу“, промрмља у себи. Има доста сиротиње.“ Кад се хватало мрак, спази на улици просјака. дозво га и даде му завежљај... Просјак је благосиљаше, али она то не чу. Сад је Боривоје већ стигао кући — помисли у себи.

Кад је дошла недеља, Боривоја су Назарени већ крстили. И он је сад седео у скупштини крај стола, до Лазара, Мирка и осталих, међу „пророцима“. Нису допустили друкчије, но је морао читати св. писмо и тумачити га, а тумачио је тако, да су сви били врло задовољни.

Тома је оног дана још рано из јутра, чим је Боривоје приспео у Лазаревац, позвао га к себи на ручак и сад се упутио с њим својој кући. „Добро је, добро је“, каже, „што стиже међу нас, баш је на време. Јер треба да ти кажем, а и морам да ти кажем: с Лазаром није добро...“

Боривоје чисто претрну.

„Треба да знаш све још за времена“, продужује Тома, „па да помогнемо, ако се још може. Лазар је на великој зими, бојим се, врло се бојим, да не назебе.“

Бити „на зими“ и „назепсти“, значи код Назарена од прилике оно исто, што значи код нас: Бити на кривом путу, залутати.

„Како би то било?“ промуца Боривоје. „С које му стране прети опасност?“

„Бојим се, да се не успали“, вели Тома, „ако се није већ успалио. Има он сусеткињу, Цвету, сучељавају им се баште. Већ од пола године дана чим може, гледа, да јој се доближи и да је придобије за нас. Овца хоће да припитоми змију, па ако само змија овцу не — упропасти. Леп нам је наук оставио апо-

стол Павле, кад нам је заповедио: „Човека јеретика после првог и другог саветовања, клони се.“ Па на што је толико слеће, кад девојка неће?“

Боривоје само саже главу.

„Треба што пре да учинимо нешто“, вели Тома, „што пре, док није доцне. А ту нема друга лека, но да га оженимо. Све је бадава, овако како сад живи, мора се успаљивати.“

„Каква је то Цвета?“ пита Боривоје, а не одговара на питање Томино.

„То је девојка у година, може да ће имати око 30. Њен отац је давно умро и оставио жену с дететом, а од наследства ништа, до кућице и два ланца земље. Жена је била врло вредна и косила је као мушко, па је онда о жетви ухвати сунце, испече јој теме, шта ли, те полуди... Цвети је онда било шеснаест година; она је знала шити, те је тим издржавала себе и матер. Не може се о њој рећи зле речи; дворила је болесну матер, није ју ни часа оставила саму, а уз то је радила као црв. Могла се и удати, но није хтела. „Не могу, каже, чинити дужност и матери и мужу; толико снаге немам.“ Сад јој је лане умрла мати, па се Лазар лепи ње.“

У том су стигли до куће Томине. Пред њима су ишле две женске, које их дочекаше у дворишту. „Ово је, брате Боривоје, моја кћи Варвара, а ово ми је нећака Рахила“, рече Тома. Обе женске поздравиле Боривоја најљубазније.

Варвара није била ни лепа, ни умиљата, али још доста млада, тако око 20 година. О њој немам више шта рећи за сад. Што се Рахиле тиче, она је старија, може јој бити и 28 година, али је необично лепа, а при том је умиљата, слатка, као да је од шећера. Но ко јој боље завири у то лепо лице, може опазити трагове — блуда. И доиста између оно 30 до 40 женскиња, које беху данас у назаренској скупштини и које су већином онако грозно хукале и пиштале над својим гресима, нису све скупа толико

блудиле и заблудиле, као Рахила. О њој су, кажу, и певали момци ону песму :

„Кажи мени голубице бела,
Колико си имала швалера?
Кол'ко има на голубу перја
Толико сам имала швалера.“

Рахилу је отерао њен човек, па је после од туге и умр'о. Она је наследила његово имање, па га је за годину дана распудила и за кратко време дође поред све своје лепоте дотле, да се даље није могло. Онда оде, на опште чуђење, у Назарене.

Толико није пиштала ни једна као Рахила. И томе се нису чудили ни верни, ни неверни. Али су се тим више чудили сви редом, кад се већ после неколико месеци Рахила смири и пречисти; сотона је више не искушава, дух свети наишао је на њу.

„Божје путеве не може човек измерити“, мислили су верни, али су неверни мислили са свим друкчије. И да на кратко кажем, о њој су говорили, да је она у души иста, која је била и пре; тврдили су, да је њен плач био комедија, а њено Назаренство шпекулација, да се уда.

Назарени су врло оскудни у младим женскињама, па је тамо лако — усрећити се. Рахила би била дакле у неку руку оно исто, што и Гаја Павлов, који је отишао у Назарене само за то, да отклони жандарске потере од себе, те да може после тим лакше красти.

Код Назарена је обичај, да своје госте са стране одводе к себи на ручак, па и код Томе их је у таквим приликама било и по двоје, троје, но сад је зар случајно Боривоје сам.

Рахила и Варвара чине све могуће, да му угову и Тома се не истиче одвише. Но Боривоје је ћутљив, шта више, као да му нису увек мисли онде. Мисли зар о оном, што је чуо о Лазару, о данашњем збору или има и других брига.“

„Брат Боривоје“, пита Варвара, „како вам се зо-

ве син? За ћерку сам чула, да се зове Нада. Врло лепо име“.

„Брат Боривоје“, каже Рахила, „ја сам за цело држала, да ћете се у нашем селу настанити. Таква два пријатеља као ви и Лазар, не могу бити одељени?“

„Брате Боривоје“, пита Варвара мало после, „иде ли ваш син већ у школу? Ох, да је икако могуће, да га поучавате код куће, да се не квари тако много од оне друге деце.“

„Брат Боривоје, јелте да је брат Лазар у затвору много трпео и много патио?“ ући ће Рахила у реч . . .

Варвара је увек и увек говорила само о Боривојевој деци, а Рахила увек и увек о Лазару.

И да је Боривоје само мало познавао људско срце и људске препредености или да је ма само пазио на оне говоре, он би из њих, као и из оне Томине напомене о Лазару, био на чисто, с које стране ветар дува и од куда ће ударити киша. Али, где су биле његове мисли?

Да сте га запитали, он би се — поплашио. . .

* * *

Кад је Лазар онога дана изишао из скупштине, повео је два госта собом. Код куће у један мах прође кроз кујну и осети, где се заустави Милевин поглед на њему. Он јој се задуби у очи и разумеде је. Њен је поглед питао: „Где је Боривоје?“

„Боривоје“, каже он, „отишао је брат-Томи на ручак. Он га је позвао пре мене, а ја сам рачунао, да се по себи разуме, да је Боривоје мој гост“.

Она не рече ни речи. Није ни приметила, да јој је Лазар из очију прочитао мисли и да јој одговара на нешто, што га она није ни питала.

Милева је служила госте, али одмах по ручку изгуби се. Заболела је глава, те после подне није могла ни у скупштину.

*

Кад се по подне скупштина свршила, те гости са стране почеше да се опраштају, осети Лазар, где се Боривојев поглед зауставио на њему. Он се задуби и Боривоју у очи и разумеде и његов поглед. Поглед је питао: „Где је Милева?“

„Милева је болесна, врло је боли глава, те није могла доћи у скупштину“.

Ни Боривоје не опази, да му Лазар одговара на нешто, што он није ни питао, но тек мислио. Само му лице за тренутак потамни и брзо се опрости.

Лазар је отишао кући и прво је ушао у собу, да види Милеву. Она је лежала на банку а очи јој се зацрвениле. Мора да је веома боли глава, ма да она вели, да јој је лакше.

Ко је крив Назаренству?

Освануо је леп јесењи дан — субота. И ако је већ 8. септембар, мала Госпојина, опет је топло као у сред лета. У селу је нека необична живост. Још од ране зоре зврје кола, пуна гостију, а око 9 сати дођоше и неколико хинтова напуњених отменом господом и госпођама. Све је у свечану руву, као да су сватови, али управо је још нешто више од сватова.

Светозара, новог свештеника, увешће данас протопрезвитер у звање. У цркви ће бити свечана служба, па прангије, придика, а стари људи дизаће новог свештеника на рукама.

Још много пре пола 10 сахати црква је дупком пуна. Толико народа нема ни на Ускрс; а толико отмена света није ваљда још никада било у селу. Снаш-Пела кад виде оне силне женске шешире и сунцобране, оне мушке црне капуте и високе цилиндере, само се пљесну рукама и рече: „Оволико госпоштине нема за цело ни у царском граду, Бечу“.

Служба је отпочела, прангије грувају, Светозарови другови, свршени богослови, али још не запољени, ухватили певнице, те поју као анђели: Прота са ђаконом и три свештеника у орнатима служе служ-

бу; тако је можда само онда, кад се владика уводи у звање.

Дошло је и до придике. Протопрезвитер је са неколико топлих речи препоручио Светозара народу. Нека га љубе и цене, номажу и подупиру у његову светом послу.

Сад се попео и Светозар на амвон, у руци му је крст и као да тај крст у његовој руци задрхта у први мах, али само у први мах. Нико не трепће. Свак очекује, како ли ће да почне и о чему ће да говори.

И паде реч са амвона: „Врату нож свој на место његово, јер сви, који се маше ножа, од ножа ће и погинути“. (Матеј, глава 26., 52. стих). То је рекао Христос, и Светозар је применио те речи на данашње прилике свог села и рекао: „Ону руку, коју сте подигли на брата свога, принесите челу и прекрстите се; ону опору реч, која вам је на уснама, прогутajte и приправите усне на братски пољубац.“. Светозар је говорио противу силе, подсмеја, претње и грубости.

„У старом завету, у библији“, рече он, „има велик наук. Разумите га. Кад се свет искварио, кад људи заблудеше, посла Бог потоп. Па, да ли боље би после тога? И посла Бог ватру из неба и сажеже Содому и Гомеру; и да ли боље би?“

„Не! И љубопитну жену Лотову претвори у камен; и да ли престаде љубопитство женско? Не! Кроз цео стари завет вуче се као црвена нит казна божја — освета божја. Бог пушта на искварени свет воду и ватру, помор и војску и — све је горе и горе. Тада се свршује стари завет, свршује сила: Настаје ново време — време љубави, време проповеди.“

„Бог, син божји силази на земљу, не мачем ни огњем, но испуњен љубављу, у устима му блага реч и он осваја. Свет гомилама кличе: „Слава: твоји смо! победио си нас“. И кад се дигоше измети, да убију онога, који проповедаше мир и кад га ухватише:

хтедоше апостоли у један мах силу силом да одбију, тада изусти Христос за све векове ову значајну реч: „Тури нож у ножнице...“

Светозар је циљао на Назарене и ону сокачку грају, која се дигла против њих. Тако се не може више. Бог нам је дао пример; тако не иде. Он је лепо развио те мисли и завршио је придику. „Ми ћемо опет бити једно с нашом заблуделом браћом, морамо бити једно. Ми ћемо их освојити обавештењем, примером, пожртвовањем, љубављу. Можда неће ићи са свим брзо, али за то не очајавајте. Зауставите погрдну реч у устима, јер иде време, кад ћемо се љубити с њима. Зауставите подигнуту руку, јер иде време, кад ћемо их загрлити њом...“

Придика се није баш особито допала никоме.

Прота је замерао почетку, а други свршетку. Но нешто беше у тој придици, што је све освојило: Говорнички дар Светозаров, па нека света ватра у њему, поуздање, вера, да ће све добро бити. Само да се та ватра не угаси, мислили су. Млад је, то је тек слама, младићка бујност, која гори на површини, а кад се та угаси, онда ће се тек видети, да ли се под њом разгорело стабло дрвета, па да се после не угаси више, док не сагори до земље и праха.

По подне у 4 сата био је у школи договор, што га је сазвао прота. Школско двориште је дупком пуно; ко зна, хоће ли бити и места за све. Ту је прота, ту неколико свештеника из места и околине, ту су учитељи, ту трговци, ту ковач Шандор, а има и неколико ратара. Врх тога је ту професор Здравковић, који је повео собом још своја два друга, ту мерник Миловић, ту доктор, све варошани, ту натарош и ко ће их све побројити. Па онда има и женскиња. Жене господе професора хтедоше пошто по то да оду, па су да богме повукле собом и остале.

Хајд, да се почиње... Прота ће напред, али како су с њиме у друштву женскиње, застаде код школских врата и понуди им првенство.

„Молим, молим“, рече једна од госпођа, „свештенство иде напред . . .“

Стадоше се нуткати.

Мерник Миловић пресуди. „Од старина“, каже, „јесте, да је било свештенство на првом месту, али у данашњем поквареном свету прво долази лепа жена, за тим ружна жена и тек онда свештеник.“

Насмејаше се и — послушаше. Најпре уђоше женскиње, после свештеници, за њима остали. Шандор ковач је последњи. Он је управо хтео већ да се врати, кад виде, да ће и женскиње унутра, али се најпосле промисли. Кад је за собом затворио врата, мумлао је у себи: „Жена и мачка треба да остану код куће, а не да буду у свакој чорби мирођија.“

Збор је прота отворио. Каже: „Нисмо се пријавили власти, нећемо дакле бирати ни председника ни перовође, него ћемо да се поразговоримо као да смо код куће. Школска је зграда највећа, за то смо дошли овамо.“ И он позива скупљене да кажу, како мисле о Назаренству и шта да се чини против тога зла? Он, прота, вели, казао је већ при ручку како о томе мисли.

И први устаде професор Здравковић. Каже, ма да одавна живи у вароши, опет је за то син овога села, па што село боли, боли и њега. И баш за то, што га боли, хоће да лечи. А кад хоће да лечи потребно је да не крије и не улепшава болест. Кад се лечи, боли, медицине су горке, али друкче не може бити. И он се окрете према свештеницима. „Опростите ми „пречасна господо“, вели, „али ако ћу да метнем руку на срце, онда ми поглед пада на вас и морам рећи, свештенство је које заспало, које упустило, па сад иду кола куд не треба.“

(То беше право у зубе речено и многи се од слушалаца чисто наостреши. Ух, како може тако!)

„У којој цркви придикује свештеник редовно сваке недеље?“ пита. „Ни у једној! Ја знам сигурно чак ни у патријаршеској. Него на место тога, на место

паметне разборите речи, озарује се народ како зна, чита н. пр. живот св. Сисоја. Је ли вам позната та књига? Каже се у њој, да осигурава од вештица, вукодлака, вампира, куге, морије, да сваки треба да је има уза се, нарочито војник. А унутри се прича, како је св. Сисоје бацио у море клешта и удице, те клештама уловио ђавола за уво, а удицом за језик. Кад је уловио ђавола, немилостиво га је тукао и искао да му поврати ону децу, коју је прождерао. Ако ти умеш избљувати материно млеко, које си посисао, вели му ђаво, онда ћу и ја избљувати децу. Св. Сисоје се помоли Богу и Бог учини чудо: св. Сисоје избљува на длану млеко материно, а ђаво се *застиди* и избљува децу. Ето, дошли смо дотле, да нас са таким светим књигама озиђују у вери, па није чудо, што смо неозидани и лако се рушимо у — Назарене и свуд, где не треба. У самој цркви се води трговина. „Изгледа ми“, каже Здравковић, „да је у Христово време било тако, т. ј. онда, кад је он бичем изјурio из цркве оне, који градише тамо трговину. Ако је венчање, има по црквама златна и сребрна круна, која се натиче младенцима на главу; златна, дабогме оном, који више плати. Ако ко умре, долази опет — трговина; новац ће пресудити, хоће ли га огласити мало или велико звоно; хоће ли му се читати мало или велико опело. Зар нисмо сви једнаки пред Богом, па зар не треба да смо једнаки и пред свештеником? Продајемо столове, продајемо место у цркви и још мало треба, па ћемо почети продавати и вечно блаженство, као оно калуђер Тецел, који је 1517. године написао ове речи на своме олтару, где је продавао отпуштање грехова:

„So wie das Geld im Kasten klinge,
Die Seele aus dem Fegefeuer springe.“

Дуго је још говорио Здравковић у том правцу, па онда заврши: „Свештеник није више оно, што треба да је. Пастири су занемарили стадо и стадо сад блеји куд које, па није ни чудо, што многа и многа овца

оде у забран. Добри пастири покупиће опет стадо у гомилу, као што су га рђави растурили.“ Предлаже, да свештенство ревностно проповеда у цркви, даље би добро било, кад би епископи обилазили своје епархије, па и они поучавали народ, а на послетку он је за то, да сутра у недељу, оду сви овако како су у назаренску скупштину и тамо на лицу места да здеру образину са лица назаренских апостола и обавесте онај заблудели свет.

Кад је Здравковић свршио, са многих страна чуло се: „живео!“ Прота је мењао боју, свештеници се нашли у неприлици. Борба против Назарена почела се врло тугаљиво.

Светозар се осећао као домаћин, па ма да беше најмлађи међу свештеницима, ипак узео реч. Каже: „Било је негда време, кад је свештеник био у народу све. Народ није имао оволико просвећених људи као данас, није имао књижевности, свештеникова придика у цркви и његов савет ван цркве беше народу књига и водилица. Па кажите: Је ли онда било оног, чега данас видимо?”

„Променуло се време, намножише се учени људи у народу, створише књижевност, започеше научна и морална предавања, те свештенство по природи ствари изгуби онај значај, који је имало пре. Придике почеше исмевати у народу као нешто застарело, давнашње, а морално поучна предавања наших учених људи и књиге, које они писаше, прогласише као једини пут, који води просвети, спасу и напретку.

„Па изволите видети, како је сад? И ја господо хоћу да метнем руку на срце, па морам упрети очи у вас — (и он се окрете на Здравковића и другове) и морам рећи: Пољуљали сте и ослабили сте оно старо, а ново што би ваљало, што би оно старо заменило и усавршило, нисте били кадри створити. Понесосте, па упустисте. Да ли свештенство царује данас у нашој књижевности? Не, него ви. И ако излазе данас сановници, трепетници, рожданици, животописи, св.

Сисоје, ко је крив томе? Књижаре веле: „Ми морамо, јер народ баш то тражи.“ Па господо, који краљујете у нашој књижевности, за што не осладисте народу што боље, ваљаније? Него вам је књижевност без ватре, без душе, па не може да освоји народ. Има до душе што-шта у цркви нашој, што би могло да престане, али ко то изазва поред сребрне венчане круне и златне, порфирне? Ви господо, који својим новцем хтедосте и у цркви нешто особито. Свештенство је криво, што вам попусти. У вашим су рукама одбори црквени, па изволите наредити, да се сваки члан православне цркве оглашује једнако, изволите укинути тасове; ја са своје стране пристаћу радо.

„Свештенство није она снага, која беше пре. Ви сте ту снагу потисли, па сте онда — сели. У нашој књижевности цветају књижевне крађе — површност; у нашем јавном животу грамзивост, самољубље, јурење за славом, сјајем и блеском. У тој борби гази брат брата, губи се морал и не пита се: Је ли ова ствар човечна и поштена, но се само пита: Неће ли ме закон казнити, па ако неће, онда напред, па ма десеторо њих — закукали. Кад смо већ узели метати руку на срце, свештенство треба да прими своју кривицу, али примите, браћо, и ви своју. Ми треба да прегнемо свом свагом, да престане ово труло стање, али изволите и ви чинити то исто, јер иначе ће бити: „Марко гради, вила разграђује“. У овом правцу је говорио Светозар, па је у многих и он наишао на одобравање.

Здравковић је хтео да одговара, али га његови другови задржаше. Наста нека затегнутост — неко са свим несносно стање. Прота се окрете ратарима који беху тамо, те се сабили у гомилицу и каже им: „Волео бих браћо, да чујем и од вас коју реч. Како ви схватате Назаренство и како судите о њему?“

Чича Станко, човек около својих 60 година, али много млађа изгледа, мало се накашље, па онда поче: „Запазио сам, да није само до свештеника узрок —

зло је дошло мало из даље. Пазите, али истину вам кажем: Пролазио сам много села и вароши, па сам нашао, што је даље село од вароши — тим је мање зла. (Пребацио се брат Станко — довикну му неко). Сад хајд, нека је тако. Али ја знам: И карта и мода и свако зло мање је, што је даље од вароши. Ми смо мајмуни, што видимо то примимо. А зло се лако прима и ми то примисмо. Добро ћемо ваљда после, не знам. Тек у нас данас није добро.

„Ја сам слушао да је и назаренску веру измислио Шваба, али не могу да верујем. Је ли икад знао Шваба, шта је то моба? Није? А ето сад Швабе Назарени знају: Подигну мобу и испомогну човека. Шта ће мене Назарени да уче, шта је моба, кад је тога у нас било, само се на жалост изгубило. Ако је да узајмимо једно другом на реч, без интереса, као што данас чине Назарени, и тога је код нас било, то је наше, то није Шваба измислио. Шваба је измислио — *векслу*. И адвоката је Шваба измислио.

„Код нас је пре било, као данас код Назарена: Састану се свештеник и два три човека, па пресуде и измире. Ето, мој отац памти, да је у варошио био пре четрдесет година један адвокат, па и тај није могао да држи краве, но је музао козу, а данас их има двадесет и четир, па сви држе и по две краве. (Смеј). Не кажем ја то за смеј, него што је истина. Данас се ми парничимо, судимо, а ето, кажу, Шваба измислио Назаренима да се без суда погоде. Хоћу да кажем: Све што је данас лепо у Назарена, све је то пре било код нас, ама све, чак су и црквене општине узајмљивале новац без интереса. Па каква нам је била у оно време вера? Иста, ама истоветна као и данашња. Дакле је ова наша вера ишла барабар с поштењем, стидом, простодушносту и братимством. А сад, кад неста и поштења и стида и братимства и простодушности, кажу: Не ваља вера. Али за Бога људи, није истина. Добра је вера, него не ваљамо ми. (Вичу: „живео!“ Неко каже; „та ти је већ паметнија“).

„Видите код нас пре није било, да човек прође с колима поред путника, а да се не заустави и не понесе га. Сад се не осврће на њ. Постали смо као без душе. Знате ли за што оде мој слуга Јова у Назарену? Возио по Божићу из рита трску, па се заглави, баш кад је хтео да изађе на друм. Коњи запали до појаса, па ни маћи. Иду људи друмом, али сваки окреће главу и жури се, неће да га види.

„Док у зло доба прођоше три Назарена. Чим га опазише, поскакаше с кола, те сеци штранге, спасавај коње, те кола, а већ трска је пропала; цаба је. Мој Јова дошао кући, не једе, не пије, на оној муци ухватила га грозница, а кад би недеља, оде у назаренску скупштину. Каже ми: „Газда Станко, идем тамо, где ћу наћи браћу и помоћ у невољи. Поред наших људи ја сам могао пропасти. Бадава ја кумим, молим и саветујем, не помаже.

„Зло је велико с нама. Баш и да нема Назарена, нешто би се морало учинити. Овако се не може. Ми смо врло болесни и треба нам лека. Ви, учени људи измислите тај лек; ми смо прости за то. Знате, како је. Болестан тражи лека, ма од куд. Ако нема доктора, он тражи бабе — проба. Ако ви доктори не нађете лека народ ће ићи ма и бабама назаренским, да проба“. (Тако је! Живео!).

„И још нешто да кажем, кад сам већ почео. Господин Зравковић је споменуо, да би добро било, кад би владика обилазио села. Лепо би било. Али ако мислите, да то буде као пре, цаба га. Ја сам запамтио, да је дваред долазио епископ у нас, па је увек било те прангије, те барјаци, те ручак, те народу вино на весеље, па онда не можемо да се наплаћамо и има по 10 разбијених глава.

Него кад би владика бануо међу нас из ненада, ушао у цркву и поучио нас; сео у порту, да му може свако прићи и потужити се: То би било нешта... А сад не примите за зло. Ми прости људи како знамо, тако диванимо“.

Говор чича Станка примили су на послетку сви лепо. Осетише, да је рекао многу истину.

Здравковић се све једнако врпољи и једва се мало умири, кад узе реч професорски друг његов Мирић. Мирић је изјавио, да он не држи Назаренство за тако опасно. Назаренство ће брзо нестати и остаће о њему у нашем народу само пословица: „Како дошло, тако прошло“. Непросвећени су људи мало застранили, на скоро ће се вратити и сами. Иначе он држи, да његов пријатељ Здравковић има право. Назаренство је *сеоска болест*. А свако село има две јаке гвоздене капије. Једна је капија свештеник, друга капија учитељ. Нико и ништа не може ући у село, док те капије не прође. У које се село увукло Назаренство, тамо су капиције поспале на капијама. То је његово мишљење.

Многи одобравају и ово мишљење, а нарочито Здравковић тапше као да је у позоришту. „Кратко и јасно, кратко и јасно!“, вели и по десет пута.

Између сеоских учитеља одвоји се сад најстарији: Миливој. На лицу му је урезана доброћудност; али се сад то лице намргодило. Каже: „Ко год мисли да су Назарени пали као у зиму снег и да ће их у пролеће нестати, тај не познаје Назарена. И кад би слушали на предговорника, ми би прошли с Назаренима исто тако, као што је прошао ево пријатељ Ђурчић са својим гускама. (Ђурчић се смеје, одмањује руком и вели: „Та мани, господине учитељу, мани!“) За што да манем? Кад су ти оно с пролећа отишле гуске у рит, ти си узимао олако и говорио као и овај господин: Вратиће се. Кад су подивљале, бадава си посипао пред њима кукуруз: аја, па аја! Доцније, кад из далека виде човека, лете у најгушћи шевар и данас их нема, пропале су. Тако ћемо мал’те не проћи и с Назаренима, ако се добро не побринемо. Чим оде ко од њих у скупштину, бадава га после мамиш, неће ни да разговара с тобом, а за кратко време са свим подивља: Није више ни човек, ни Ср-

бин, но Назарен. Ко није од његове вере, на тога се осврће мање но на муву, па ма му рођени отац био. Није истина, да је Назаренство сеоска болест. Има Назаренства и у варошима, само што господа варошани не знају, шта је код њих код куће. У вароши, где живи господин предговорник, има до стотине Назарена. И ја питам: Је ли тамо крив учитељ и свештеник? Јесу ли и тамо учитељ и свештеник једине капије, кроз које свако зло мора проћи? . . . Немојте да се варамо, господо! Неко је казао, да сваки народ има онаког владара, каквог заслужује. То сви признају као истину и ја вам кажем, да сваки народ има и онаког попа и учитеља, каквог заслужује. Да за бољима тежи и да се ушне из све снаге, да добије боље, он би их имао. Ни поп ни учитељ не падоше из неба оваки, какви су. Ви сте, господо, из тако зване више интелигенције градили наставни план за школе, у којима смо се учили; ви сте установљавали метод; ви сте нас васпитали; ви сте нам писали књиге; ви нам служите за пример; ви сте нам углед. И ја вам кажем: Уз оваке црквене великодостојнике, какви су већином данас, још су и добри свештеници; крај оваке наше више интелигенције каква је данас, скините капу пред учитељством. (Немир у збору. Неки одобравају, а неки поричу и прекидају говорника.) А што се тиче Назаренства, моје је уверење ово: Читаво људско друштво пошло је кривим путем. Где год се окренеш, видећеш грабеж, разврат, пустоловство, површност, отимање за моћ и славу. Куд год погледаш, видиш пропадање морално, материјално — јад, несрећу. Ово грозно стање, које не може дуго трајати, изазвало је два протеста, два нова правца. Један правац зове се — анархизам, други правац — Назаренство. Не гледајте, што се то двоје тако разликује једно од другог; то су рођена браћа. Анархизам проповеда: „Пали, коли, руши, да дође што пре крај овој трулежи“, а Назаренство

проповеда: Падни на колена, трпи, страдај, одричи се сваке сласти, не би ли дошао крај овим данашњим гресима.“

„Анархизам и Назаренство престаће у један дан. Њих ће обарати само онај, ко буде радио на том, да се поправи наше економско, морално и просветно стање. Назаренство је верска глупост, као што је и анархизам политичка глупост, али из обојега треба да се научимо томе, да је дошао дванаести час озбиљноме раду.“

Завршетак овога говора изненадио је, па је донекле и умирио узбуркане духове. Нарочито су господа професори осетили, да је овај сеоски учитељ мало дубље захватио у ствар, па се сад смирише.

Неко је само казао: „Врло ми је учено то, што сад говори господин учитељ. Ја знам, да се Назаренство шири само тамо, где је свештеник рђав или где нема свештеника, него администратор, а понајвише, где је администратор калуђер. Данас дошао, сутра ће отићи, па му је црква обично девета бригц. Ја сам својим рођеним ушима чуо, где је један калуђер администратор рекао у црквеном одбору: „Ама, за Бога људи, како могу ја поред жене и четворо деце изићи на крај са 600 форината?“ Па зар ту да не иде свет у Назарене? Како ту можете бранити свештеника?“

Учитељ Миливој примети: „Ја сам казао само толико, да рђави свештеници нису повод Назаренству, но да Назаренство има дубљих узрока. И до сад је било рђавих свештеника и администратора, па не беше Назарена, а није свет ишао ни у Католике ни у Калвине. *Клица Назаренства је у нашим општим друштвеним приликама.* И као што киша учини, да клица у земљи набуја, тако и рђав свештеник учини, да Назаренство набуја. Не дао Бог, да ја браним рђаве свештенике, само бих волео да сазнамо истину о том: У чему је клица Назаренства и шта је повод Назаренству.“

Узео је да говори и општински бележник. Било је после ручка, те му дошла воља да покаже, ко је он.

„Морам вам казати“, вели он, „**да ми, држава и власти**, не гледамо на Назарене тако као ви. Ми их не држимо за велико зло. Они су мирни људи, који се у свачему држе реда, плаћају најуредније порезу, па и пароксијал. И кад би само још попустили у томе, да приме пушку као и други војници, онда **ми, држава и власти**, били би им у свему на руци.“

Шандор ковач га прекиде. „Да богме,“ каже, „знамо се већ. Они по свом закону не воде политику; они не иду на тужбу против вас, нит гласају уз опозицију. По њима ако хоћете, не морате никад положити општинских рачуна. Кад би и ми на све казали: „Види Бог“, а вама, држави и власти, пустили све на вољу, и ми би вам се допали.“

„Јес' чуо брат-Шандоре“, вели му натарош строго, „сад нисмо пред твојом ковачницом.“ И он продужи даље, али га нису слушали одвећ пажљиво, те на брзо заврши.

Него се после тога Шандор ковач баш показао. Каже: „Ако ћемо метнути руку на срце, мора нам поглед пасти на жене. Не вреди тајити, кад је истина, да и Назаренство долази оданде; одакле и свако друго зло, а то је од жене. (Смеју се.) Пазите само, мало у којем месту, а да најпре жена не оде у Назарене. Код нас је до душе први поверио Мирко, али после њега одмах три жене. Нека каже ко шта хоће, али сам ја увек готов да положим заклетву, да су назаренску веру измислиле жене... Не пуши, не иди у крчму, не истражуј општинских рачуна, не слушај ни попа, ни владике, но жене, зар то није од искони била женска политика? И ето сад су постигле што су хтеле.“

Па и свако друго зло је отуда. Бадава грбиш и радиш, кад жена све разнесе на хаљине, штифлетне и пантлике. (Смеју се). Није то за смеј, него за плач. Ето га, грк Сима ту је, па нека каже, како

је испратио сад у пролеће једног нашег богатог домаћина.“

„Дошао домаћин да узајми тамо мало новаца у грк-Симе, а грк Сима каже: „Теби не дам.“ — „За што не даш, зар сам ја пропао?“ пита домаћин. „Ниси пропао“, вели грк Сима, „али ћеш пропасти“. — „За што?“ — „Хајд на таван, па да ти покажем“. И одведе грк Сима домаћина на таван и показа му велику гомилу жита. — „Видиш ли ову гомилу жита?“ — Видим“. — „Кад видиш, онда бар и знај, да је половина с твога тавана. Све су то жене из твоје куће донеле. А што жена преко године у кецељи разнесе, то домаћин о жетви ни на четир вола не донесе. Ниси још пропао, домаћине, али ћеш пропасти и за то ти не дам новаца у зајам.“

„Ето, тако је то, моја браћо и господо драга. Ја ово говорим с крвавим срцем, јер знам, да неће бити лека. Назаренство води порекло од жене, а жену није још нико надвладао, њу од кад је Бог створио, све се више и више отима. Ено, премудри Соломон баш је био премудар и увек је писао: „Чувај се жене, као живе ватре“, и опет се не сачува. Ено га жене изиграше и доведоше под старост до подсмеха. Св. Јован Крститељ био је тврђи од Соломона, али га женска злоба посече. Па знате ли ви, браћо драга, или ето бар господа свештеници знају, какав је човек био пророк Илија?... Све што је хтео, учинио је, ничег и никог се не убоја до Бога. А кад се Језавеља поче с њим борити, поплаши се и побеже у пустињу, побеже четрдесет дана хода далеко, па и тамо није био сигуран, но се молио Богу: „Госпode Боже, доста ми је свега, прими душу моју од мене“. На ове последње речи осу се смеј.

Брат Шандор је завршио, чиме је и почео. Назаренство долази од жене. Све не помаже и неће бити боље дотле, док се не донесе закон, да жена не сме никуд излазити из куће и дворишта и да више од две, нигде и никад не смеју бити заједно.

Кад се утишао смеј, који је подуже трајао, онда још говорише неколицина њих, па су на послетку решили, да како господа свештеници у цркви, тако и господа професори и учитељи недељом по подне у школи обавештавају народ, а сутра, у недељу ићи ће сви скупа у назаренску скупштину, да Назарене онде обавесте, јер њих иначе не можеш добити да разговараш с њима.

Збор се свршио и нико није задовољан осим Шандора ковача. Само кад му је дао Бог, да мога оним варошким помодаркама казати, шта му је на срцу. Не мари, ако ће овог часа примити Бог душу његову . . .

Гости се полако разилазе, али сад иде обрнутим редом, женске су последње. Завукле се у крај, те чекају, да се разиђе гунгула. „За што ви, господине, нисте ништа говорили?“ пита мерника Миловића нека од госпођа.

„Он би говорио“, рече друга подсмешљиво, „али му је ковач Шандор отео речи из уста. И он држи, да су жене свему и свачему криве, па чак и онда, кад се одвали цигља са зграде и убије човека“.

„А ту ће већ и он допустити, да није жена крива, но зидар или управо рећи мерник“, рече она прва.

„Не, госпођо, није мерник крив, но жена“.

„Која жена?“

„Ма која, јер ето видите, каква је ствар. Зидају кућу и мерник је направио добар план. Али јест! У његову плану нема, да ће проћи онуда која жена и насмешити се одоздоле на зидара или му рећи коју лепу реч. Он гледа у њу, мистрија ради, али је већ збуњен, заборавио је да узме на мистрију малтера. После десет-двадесет година одвали се она цигља и убије човека.“

„А . . . а . . . а . . .“ веле све у један глас, „ви превазилазите и Шандора ковача. Па за што бар то нисте казали јавно, да вас чује цео збор“.

„Не бавим се с Назаренима, нисам поп.“

„Он има другу, већу, научну цел“, подсмехну му се неко.

„А сме ли се знати, каква је то цел?“ пита трећа.

„Сме. Хоћу путем науке да направим жену“, каже он.

„Шта кажете?“

„Кажем, тек што нисам пронашао начин, да направим жену.“

„Куда то опет иде?“

„Ето куд иде. Наука је пронашла, да у води има два дела кислорода и један део хидрогена. И кад доведем у свезу кислород и хидроген, направиху воду. За што не би направио жену, кад знам, из чега се састоји?“

„Од прилике.“

„Од прилике, из две голубице и једне мачке.“

Све су сикнуле на њега. Он је само махао рукама. „Нашао сам, нашао сам“, каже радосно.

„Шта сте нашли?“

„Нашао сам, где ми беше погрешка. До сад сам доводио у додир две голубице и једну мачку, па одатле не постаде жена, али сам сад пронашао погрешку. Ствар је обрнута. Морам покушати с једном голубицом и две мачке. Видећете, постаћу славан човек.“

Најзад изиђоше и госпође из школе и друштво пође кући. Учитељ Миливоје ишао је са Светозаром. „Тврд је орах та назаренска воћка“, рече, „нисмо је разбили, а у мало зубе не полонисмо.“

Миливоју и госпођама пришао је уз пут професор Здравковић.

„Све бих опростио Назаренима“, каже, „али има двоје, рад чега бих, да могу, набадао их на колац.“

„Од прилике.“

„Не маре за народ свој, неће ни да изговоре речи : Србин. Ту пре некако питам једног : „Шта си ти? Он каже : „Човек.“

„Али има људи Турака, Срба, Немаца, Мађара.

Јеси ли ти Србин?“ Он маше главом: „Сви смо ми људи“, каже: „Бог нас није створио, да се делимо и цепамо, а апостол Павле је рекао, да се клонимо распре о племенима и народима.“ — „Па говоре ли сви људи једним језиком?“ питам га. „Не говоре“, каже он. „Којим језиком говориш ти?“ Он поче да извија: „Нашим језиком, па језиком, који смо од матере научили“, али не хтеде изустити речи: Србин. Кажем вам, набадао бих их на колац.“

„Та, то је страшно“, вели једна од сеоских госпођа. Њеџ је муж ватрен кортеш за народне ствари, те пита: „Кад су избори, гласају ли бар онда на српску страну.“

„Боже сачувај“, вели Здравковић, „ти су јадници далеко од српске свести. Не гласају никако.“

Госпође су хукале, а мерник Миловић се намршти. „Шта хучете?“ каже. „Бајаги само Назарени нису добри Срби? Питајте господина Здравковића, на коју је страну он гласао? Је ли он гласао за Србина? Гласао је — врага.“ Мало застаде, па онда додаде: „С опрштењем.“

Здравковић дође у лицу црвен као рак. Зинуо је и два и три пута, али не може да му пређе реч преко усана. Госпође га већ сажалише, те нека од њих хоће да му олакша. „Каква је она друга велика мана у Назарена?“ пита.

„Што су против сваке просвете и сваког напретка“, каже им Здравковић. „Чега год нема у св. писму и што год није на основу св. писма, то је од — ђавола. Сликарство, музика, позориште, лепа књижевност, то је код њих грех, остало је луксуз. Моли се Богу, ради земљу, направи кућу, најпотребније покућство и одело, па доста. Све остало служи на упропашћивање душе. То је њина лозинка.“

Госпође су и опет хукале.

„Ама по Богу, што хучете?“ пита их Миловић. „Ти људи у том погледу имају право. Које добро видимо од ове наше културе? Разврат, болести, ме-

куштво, муку, сиротињу. Ја бих, да могу, најрадије онога натакао на колац, који нас је први извео из азијатских шума и повео напред к тако званој култури. Јер истину вам кажем: Ја држим, да нам је боље било онда, кад су нас у тренутку растрзале дивље звери, но што нас данас годинама мучи сува болест; ја држим, да нам је боље било, кад су нам жене са врх дрвета или из дубине пештере мумлале неке полуживотињске звуке, но што нам данас на српском, немачком и француском језику звучно тепају, како не могу бити без двокатнице с балконом и без четири свилене хаљине на годину; ја држим, да нам је боље било онда, кад смо лежали под смоквом, урмом или неранџом, те само гурнули ногом о стабло, а плод нам падао у уста, но што данас лажемо, варамо и сатиремо један другог за ону кору хлеба или за оно — прасеће печење; ја држим, да нам је боље било, кад смо каменим секирама бранили своје племе, но што данас бранимо народ свој само лепим речма, а на изборима издајемо га за пет форинти или за масно звање; ја мислим, да нам је боље било, кад смо у сред шуме, у божјој природи слушали славује, но што нам данас у загушним собама свирају жене и кћери неке швапске валцере. Ја држим...

У овом тренутку био је Миловић сам. И госпође и Здравковић одоше куд које.

„Назарен“, рече једна од њих у поласку.

„Анархист“, рече друга.

„Шандор ковач“, рече трећа.

Миловић се задовољно смешио.

Борба с Назаренима у скупштини.

Дође и недеља. Многи нису знали, за што се тога дана свршила служба с јутрењем, кад је село пуно странаца, па је и прота још ту. Но Назарени су знали. Као ватра просу се међу њих вест о ономе, што је јуче утаначено у школи. Њихови главни људи устумарали су се, те су шушкали и договарали се

до дубоко у ноћ. Биће и они на броју, јер је сутрашња недеља од оних, кад Назарени из Боривојевца и околних места долазе у Лазаревац.

Још нема 9 сати, (то је доба, кад се Назарени скупљају на молитву) а пред њиховом скупштином већ је оживело. Дошли просјаци сеоски, те се отимају за места. Ово је први пут да одоше онамо. Њихова су места недељом пред црквом, а после наопако би им било, да их је до сад видео свет пред скупштином. Но данас је изузетак. Прво, црква нема редовне службе, а друго, чули су и они, да ће данас и прота и попови у скупштину, па кад може прота, могу ваљда и они. Хроми Паја подигао је највећу ларму, па не само ларму, но и штаку. Виче: „О Персо, Персо, не било те да Бог да, куд ерљаш све испред мене? Ти си тако рећи јуче постала просјакиња, а ја терам то од памтивека. И мој отац је био просјак и дед ми је био то, па се опет задовољавам и с мањим улицама, а ти тераш све друмом, па хоћеш и овде да будеш прва. Уступај, док нисам направио русваја.“ На послетку се некако сложише и умирише.

Сад почеше да долазе већ поједини „верни“. На лицу им не можеш ништа прочитати, али да им завириш у душу, нашао би задовољство. Већ се и просјаци купе пред њином скупштином и то је за цело знак напретка.

Међу првима је дошао Лазар, Тома и Мирко. Чим уђе који „верни“ или „верна“, поздраве се, рукују се и дошапну им тајанствено на уво: „Пази, да не назебеш!“ Леп је јесењи дан, није ни мало хладно, али ти се та реч и не односи на зиму.

Жене, Назаренке, једва шапућу, тек ова или она прићи ће ком брату или пријатељу и скинуће му перце с рукава, наместиће му огрилицу или удесити пошу. То је такав обичај у њих. Тим оне показују, да су — душевне.

Још је порано, те су скоро сви на дворишту. Сви су одевени чисто, али скромно. На женскињама

загасите хаљине, никаква накита, чак ни белила. „Верни“ и „верне“ су махом српске народности, осим Швабе Сепла, његове жене и две Мађарице. Сепл и жена му знају српски, Мађарице не знају, али опет за то иду у заједницу, јер се не смеју цепати.

Од једном се отворише врата. Запушта свила; забљешти злато; просуше се свакојаки мириси, а забруја звонки кикот. То су госпође. Сад се појави црвени појас, прота, па онда један, два, три, свештеника, за овима неколико од господе, два-три бого-слова, па онда и неколико ратара, који нису Назарени, али хоће да виде, како ће испасти оно, што је рекао јуче професор Здравковић: *Да идемо вуку у јазбину.*

Брат Мирко је стојао најближе од уласка и с њим се гости прво сукобише. „Пријатељу“, вели му прота, „ми дођосмо до вас, да видимо, како се молитe Богу. Ваљда је слободно.“

„Ми се радујемо, кад нам ко дође“, вели Мирко, „а још већма се радујемо, ако се с нами заједно по-моли Свевишњему.“

Још су њих двоје говорили реч-две, кад се из гомиле женскиња одвоји једна, најлепша, али најпростије одевена. И у ње је руво лепо, али просто и на њој нема накита, те изгледа међу оним осталим госпођама као каква Назаренка. У руци јој цвет, ружа, по том једином „накиту“ можеш видети, да није Назаренка. Млада је као капља, а на лицу јој скоро девојачка безазленост помешана с неком бајном мирноћом. То је Јованка. Она иде право Лазару, који је с Томом стојао мало подаље.

„Да сте ми здраво, девере!“ вели Лазару и пружи му меку руку, која није била увијена у рукавицу као у оних осталих госпођа. „Светозар ми је обећао, да ће ме данас овде упознати с вама, али видим, да није потребно. Тако много личите једно на друго. Како сте? Јелте, да се и ви домишљате, ко сам ја?“

Лазар се мало збунио, али је примио руку. „До-

мишљам се“, каже, „а и видео сам вас већ са Светозаром на улици.“

Јованци се то учини као пребацивање. „Немојте да се срдите“, каже, „али ви најбоље знате, како је или право казати, како је било до сад. Ако да Бог, постаће све друкчије. Светозар ништа већма не жели, но да се зближите као браћа, а тек не држите, да ја друкчије мислим. Је ли овде Милева? Личи ли и она на Светозара као ви?“

Но док се Лазар окретао, да види, где је Милева, тражила ју је и Јованка очима, па и нашла. „Ено је,“ каже, „онамо, јелте да је она?“

Лазар климну главом. Јованка га узе за руку и одведе к Милеви. Тамо ју је загрлила, ижљубила и обасула је питањима и нежним изјавама. Није могло бити, а да се и Лазару и Милеви не учини, да је њихов брат нашао паметну, милу, па и скромну жену.

Још увек долазе „верни“, па од некуд и Шандор ковач. Да је хтео, могао је и он доћи с осталима, али тамо су биле и женскиње, а он није желео, да га виде на улици са женама.

Тек ће да буде 9 сати, а ето им у двориште баба-Стаке. Мала, доброћудна жена, сва се задувала, види се, да се журила. Чим је спази стари сеоски свештеник, он се само плесну рукама: „Наопако баба-Стако, зар и ти? А пре бих се смрти надао, но томе!“

Баба Стака у место одговора приђе проти и целива га у руку. То је најјачи доказ, да није Назаренка. „Дошла сам“, каже баба Стака, „да се молим. Знате мој син — мој Гига, поверио. Лепо ја њему говорим: Ошта је теби, да се назарениш? Та нити си крао нити варао. А ниси хвала Богу ни пијанац ни картација. Твој је покојни отац у нашој старој вери и стекао, не само очувао. А теби је доста да очуваш. Но он се не да ни осолити. Сад већ било па прошло, шта ћу. Али ето моје беде, никако да се ожени. Какве сам му девојке налазила, неће па неће. Кажем на по-слетку: Па узми ма и Назаренку, не марим, јер ето

ће да ти се угаси ватра на огњишту, нема ко да је упали, а ја сам стара. Но каже он: „Остави нано још мало да причекам“. Док ме јуче у зло доба неко не обавести. Каже: „Не може се твој Гига женити, кад хоће и како хоће, мора чекати, док му назаренске старешине то не допусте.“ Па кукавица, шта ћу, него сам рекла, дај да их замолим, нека жене дете, јер ја баш више не могу овако.“

Док је она говорила, пришао јој је и син. „Нано,“ каже, а глади јој косу, „молим те иди кући. Учини ми. Оженићу се и ја, имам времена.“

Старица је вртила главом. „Пријатељ-Мирко,“ каже, „утешите ме . . . За што га не жените?“

У Мирка су упрти многи погледи. Нарочито се госпође згрнуле онамо и чекају, шта ће рећи овај назаренски халаман, који не да онаком момку, да се ожени, као што је Гига.

„Прија-Стако,“ каже он, „неће трајати дуго. Само сад је још рано. Пријатељ Гига, ето га нека каже сам, није још доста чврст за женидбу.“

„Јао куку мене!“ вајка се баба Стака. „Та, ето видим људи и хромих и слепих и кљакавих, неки чак без руке и ноге, па се оженили, а мој Гига зар да не може?“

„Он је,“ продужује Мирко, „још непречишћен. У њему је заостало још по нешто од прошлих грехова. Сотона га још увек искушава, мало која недеља, а да му не дође у главу по која неупутна мисао; његова душа није још доста мирна. У таком времену добро је да причека са женидбом.“

„Јао куку мајци, па докле да чека?“ пита баба Стака. „Баш сте ви тврди људи. Момак већ 24 године, па нежењен. Боље нека и не каже ником да је мушко . . .“

Гига је саметио матер, шапће јој и умирује ју. „Учини ми мајко, учини молим те.“ И скоро да је изгура на поље. Код врата застаде баба Стака и

врати се. Каже: „Бар да господина проту пољубим у руку.“

„Врло си ти мека с тим дераном,“ рече јој неко из друштва.

„Јао шта ћу, леле мене, ја жена? Знаш како је код нас: Нека је мушки мали као напрстак, опет је мушки и господар у кући.“

На послетку уђоше и последњи гости у дворницу и отпоче се назаренска молитва. Назаренско богослужење истоветно је с богослужењем Реформата, Калвина. Почиње заједничком песмом, за тим иде молитва, онда св. писмо и тумачење св. писма, а на послетку опет молитва и опет песма. По негде чине мало већу параду, јер читају из св. писма два пут, т. ј. из старог и из новог завета, а између та два читања иде опет песма и молитва.

Молитва је као код Калвина *слободна*; онај, који чита молитву, није везан за речи, може молити Бога како хоће и захвалити му како воли. Остали само клекну и склопе руке. Две три молитве, које сам у назаренским скупштинама слушао, очигледно су узете из молитвеника калвинских, али сам слушао и такве, које су „наши назаренски пророци“ сами саставили, дотерали, па и унаказили. Где има више „пророка“ назаренских, тамо улогу свештеника никад не чини један, него више њих. Увек ће други и други читати молитву, тумачити еванђеље и изговарати песму, која ће се певати. Оваку молитву чине Назарени не само недељом, но још један дан у недељи. Негде средом, а негде четвртком. Но та „молитва“ почиње рано у јутру, те до осам сати најдуже буде готова. Онда иду „верни“ на рад, а не светкују цео дан. Недељом по подне има „вечерња“, а сваки дан у вече састају се после свршеног рада на кратку молитву. Та молитва као да и није главна, долази ко може, главно је ту договор о куповању, продаји и т. д. Тај састанак замењује — кафану. Или би се

још боље могла назвати та вечерња молитва: *Назаренска берза*“.

Кад су Назарени и Назаренке засели на клупама, ни једно од њих не погледи више на госте. Они, који знају читати, ваде из шпагова две мале књижице. Једна је „Нови Завет“, мало ручно издање, а друга је „*Харфа Сиона*“, песмарица.

Први је проговорио Мирко: „Љубазни! Појаћемо из „Харфе Сиона“ 175. песму, 4. 6. и 7. стих. И тада поче да чита 4. стих мало загушеним, пророчанским гласом:

„Дај чистоту Јосифову, кад бесрамни овај свет.
Претњом или молбом тражи, увући нас у свој сплет!
Научи нас избегават', жеље и све грехе ту,
Светску мржњу претрпети, верни бити свом Богу.“

Гости се згледнуше на ове речи. Изгледало им је, као да се она 175. песма из „Харфе Сионове“ пева њима у почаст.

У исти мах довикнуће Сепл својој жени: „175. Lied, 4. 6. 7. Wers“. Мађарицама не говори нико ништа, јер оне не знају читати.

Сад почеше „верни“ и „верне“ певати изговорени стих. Појање иде доста лепо, јер Лазар има глас, који би, да је мало боље обрађен, поднео ма за коју оперу; и Милева поје као анђеол. Ишло би лепо и красно, само кад баба Макра не би кварила. Али кад запишти њен глас, да је двеста најодабранијих певача и певачица, пореметила би их. То је, као кад у кондир вина бациш мрвицу хлеба, — ускисне. Сепл и жена му знају појати, али овога пута уздржавају гласове. Иначе мал' те не би растерали госте. Јер они поју на немачком језику ону песму, коју поју Срби на српском језику, јер су ноте истоветне. Оне две Мађарице не знају појати. То је по свој прилици божја промисао наредила, јер да и оне знају појати, појале би мађарски, те би се створило нешто, што би личило на опојани вавилонски торањ.

Чим је појање почело, а већ се мешају у песми

уздисаји, испрва слаби, а после све јачи, брује као оно ветар кроз суво, јесење лишће. Што даље напредује песма, тим се све већма претварају уздисаји у јецање, испрва загушено, па онда горко, очајничко. Ко то не види, не може веровати.

Они, који поју, то су браћа и сестре, а они који плачу, то су из редова пријатеља и пријатељица. То сад њих гризу њихови греси, кају се. Још су непречишћени, бедни, сотона није још изишао из њих са свим. Прави Назарени, браћа и сестре, који су крштени, не плачу, јер су они пречишћени, препорођени, напојени св. духом, њихови греси су им опроштени и сотона нема над њима власти.

На клупама има и неколико дечака и девојчица од 10—12 година. Очи им још весело, безазлено погледају и чисто се пренеш, кад их после неколико тренутака видиш, где сузе. Какви то морају бити греси, који море ову децу?

Када је отпојан 4. стих, поче Мирко читати 6. стих пророчким гласом:

„Дај Илијну свету строгост, кад свет овај слеп и глуп,
Идолима сјајне храмe и олтарe гради свуд;
Да се томе не клањамо ни на који начин ми,
Већ к'о твоји ту сведоци да стојима с тобом сви“.

И на овај стих згледнуше се гости, а неки чак и намрштише. „То се нас тиче“, рече Здравковић свом другу.

Кад се појање свршило, наста мала почивка од неколико минута. Ко је хтео да се накашље, накашљавао се, а ко је хтео да убрише нос, слободно му је марамом или без мараме.

Онда је Тома клекнуо и рекао: „Љубазни, да се помолимо Свевишњему“. Склопио је за тим руке, а за њим и остали. Сад је изговорио молитву хвалећи Творца и просећи од њега милости за све верне, па и оне, који не могоше стићи у овај богобојажљиви скуп.

Кад се молитва свршила, наста и опет одмор.

За овим је читао Лазар св. писмо. Читао је II. главу Јаковљеве посланице, па ју је онда тумачио.

Говорио је о томе: Какав треба да је прави Хришћанин, последник Христов. То беше згодно, да узвиси назаренску науку и да уједно нападне на противнике. Он је знао, за што долазе прота и свештеници, знао, шта ће она господа и госпође, па је смислио, да не чека да господа нападну Назарене, него ће он напасти њих. Тактика је била доста вешта и — изненадила је.

Наведена посланица Јаковљева почиње речима: „Браћо моја, не гледајте ко је ко. Јер ако дође у цркву вашу човек са златним прстеном и у светлој хаљини, а дође сиромах у рђавој хаљини и погледате на оног у светлој хаљини и речете му: Ти седи овде лепо, а сиромасу речете: Ти стани тамо или седи ниже подножја мојега. — ви осрамотисте сиромаса, кога је изабрао Бог, да буде наследник царства божјег.“ Онда се говори у посланици о вери и делима: Доказује, да се делима правда човек, а не само вером и завршује речма: „Јер као што је тело без духа мртво, тако је и вера без добрих дела мртва.“

Лазар је у свом тумачењу, (код нас би се то казало придика) напао све оне цркве, где горе свеће, где се подиже дим од тамјана, где се служи служба у златним хаљинама, где се клања крсту резаноме и иконама мртвим, што већ забрањује и II. заповед божја кад каже: Не сатвори себи кумира нити икаква подобја. „Од проповедања Христових речи, вели, направеше данас занат, чак ни благослов није забављава, а на *дела* нико и не мисли. Можеш хулити Бога, можеш лагати, варати, упропашћивати ближњега, можеш чинити шта хоћеш, ти си угледан, само ако однесеш у цркву жртву паљеницу, свећу и испупчиш прса своја пред олтаром, као онај Фарисеј кога је осудио Христос . . .“

За тим је представио Лазар веру назаренску као прву веру, која је озидана на св. писму и која тра-

жи и дела, а не само речи, јер иначе би и Назарени били као и они, о којима рече пророк Исаија: „Ови људи приближују се к мени само устима својима, а срце њихово далеко је од мене.“ Лазар је говорио доста лепо, прегледно и неком фанатичном ватром, која је заносила. Истина, он се трудио да изгледа миран, да утиша ту ватру, али је она кад кад букнула

Лазарево понашање изненадило је противнике, дође им дрско, управо безобразно. А Назарени спустили главе у св. писмо или их сакрили у руке, па тихо јецају.

Здравковић је најжустрији. Гледа у проту, али прота не почиње, за то ће он. И поче: „Браћо моја!“ Но прота га ухвати за рукав и дошапне му: „Нису готови. Не треба да се мешамо у њихово богослужење.“

„Ах, тако“, рече Здравковић и умукну.

После малог одмора дође молитва, па на послетку забруји песма: „У миру живите, реко је Спас.“

Кад се и то свршило, почеше женске лагано да устају са својих места. Тек кад оне изиђу, кренуће се мушки.

Сад је отпочео прота. Но он не поче онде, где је Лазар стао. Био је сувише вешт, а да одмах на почетку задре за Лазарев говор. То би донекле изгледало, да он одговара на придику, а то није хтео, а после, да се осврнуо на Лазарев говор, морао би да брани свој чин и своју веру, а то је хтео још мање. Он је отишао тамо, да заблуделу браћу посаветује, па се од тог смера не даде скренути.

„Браћо моја драга“, поче, „молио бих вас, да се стрпите и останете још час-два на окупу, имао бих као старији човек, а и као посвећен пастир народни, да вам кажем неколико речи.“

Назаренке погледаше испод ока на своје старешине, па кад се Лазар и Мирко не кренуше, поседаше и оне.

„Видим, браћо моја драга“, продужи прота, „видим и у вашим рукама еванђеље, а опазио сам, где

се клањате истоме Богу као и ми, а да од Бога нађете, што се одвојисте од наше заједничке матере цркве? Без пастира, без вође упутисте се по тешком путу богословских наука и верујте ми, грозно залутасте већ до сад, а то лутање ићи ће све даље и даље, све дубље и дубље. Растависте децу од родитеља, брата од брата, Србина од Србина, а то све у име Бога, коме се заједнички молимо. Ево вас видим искупљене на молитву и питам вас: Децо, где су вам очеви? О матере, где су вам кћери? Очеви, где су вам синови? Жене, где су вам мужеви? Мужеви, где су вам жене? Из једне постеље устадосте, из једне куће изиђосте, па једни ће на молитву овамо, други онамо. Кад осване Божић, ви ћете у рит, да сечете трску, ви ћете по оној магли и зими у рит с вуцима, пре с њима, но са својим родитељима или својим синовима. Је ли то хришћански, је ли то човечно, је ли то братски, је ли то родитељски??“ У овом смислу говорио је прота и његов говор многе је и од Назарена дирнуо. Они то да богме нису показивали спољашњим знацима, али им се стеже у души, кад их прота онако дирљиво опомену на големи расцеп, који створише.

За неколико тренутака наста тишина, по Назарене врло непријатна тишина. Тада ће устати Лазар. Каже: „У Матејеву еванђељу стоје записане ове Христове речи: „Не мислите, да сам ја дошао да донесем мир на земљу, него мач. Ја сам дошао, да раставим човека од оца његова и кћер од матере њезине и снаху од свекрве њезине. И непријатељи човеку постаће домаћи његови . . .“ Ето дакле, тај расцеп са кога нас тужите, потребан је за спасеније људства . . .“ То рече Лазар, метну прст на оно место еванђеља, где то пише и седе.

Прота набра чело и не узе одмах реч. Светозар који је до њега стојао, брзо се умеша. „Брате мој Лазаре,“ вели он, „брате по родитељима, брате по Христу и брате по народу, имаш право. Све то пи-

ше у еванђељу и све је то било већ што тамо пише. А зар до века тако да буде и без потребе тако да буде? Ако је Христос донео мач, зар има већ и деда Мирко право, да то учини у нашем селу? Христос је утврдио своју цркву, сад треба да братски живимо, није време мачу. Отвори другу страну св. писма, које ти је у рукама и тамо ћеш наћи у књизи проповедника, да „свему има време. Време кад се рађа и време кад се умире, време кад се сади и време кад се чува посађено. Време кад се убија и време кад се исцељује, време кад се разваљује и време кад се гради, време кад се дере и време кад се сашива, време рату и време миру... У невреме и без потребе, драги брате, почесте ви да чупате посађено и да ратујете против својих — родитеља...“

Као што прота не нађе одмах згодна одговора, те се умеша Светозар, тако сад Лазар запе, не умеде одмах да одговори.

Устаде Боривоје. „Свети апостол Павле“, каже он, „који је прописао, како треба да живе Хришћани онда и сада и увек, прописао је ово Коринћанима посланица I. глава V. стих 5—6.: „Не знате ли, да мало квасца све тесто ускисели? Очистите дакле стари квасац, да budete ново тесто“. А стих 11. вели: „А сад вам пишем, да се не мешате, ако који, који се брат зове, постане блудник или тврдица или идолопоклоник или кавгаџија или пијаница или хајдук, с таквим и да не једете...“

„Ми дакле“ вели Боривоје, „по заповести св. апостола Павла не смемо да будемо једни с онима, који хуле Бога и клањају се иконама, који пијанче и кавце се... У Матејеву еванђељу глава V. 29. и 30. стих пише: „Ако те око твоје десно саблажњава, ископај га и баци га и ако те десна рука твоја саблажњава, одсеци је и баци је, јер је боље да погине један од удова твојих, но да све тело твоје буде бачено у пакао.“

Сад опет отпоче прота: „Рекох вам већ, браћо

моја, да залутасте и да ћете се без пастира и вође са свим изгубити. Спомињете ову и ону главу еванђеља, тумачите је по свом и пронађосте, да треба да презрете сваког, ко не мисли као ви, а заборависте при том на главну заповед, на заповед божју, која се не може криво тумачити и која вели: „Поштуј оца твога и матер твоју, да сретан будеш и дуго поживиш на земљи.“ Па нека је тај отац и тврдица и пијаница и кавгација, мораш га поштовати, ако хоћеш да си божји, јер Бог то заповеда. Пронађосте у еванђељу, да треба презрети цркву и не идете у цркву, већ градите овде неку скупштину, а Христос Спаситељ је врло вредно ишао у цркву. И баш оно, што ви најрадије спомињете из еванђеља, Христос Спаситељ је народу говорио у цркви. Нећете да знате за празнике осим недеље. Христос је светковао све празнике онога доба. Ударате на свадбе, живите као муве и скакавци, а Христос Спаситељ је био на свадби н. пр. у Кани галилејској, где је претворио воду у вино. А да је он био противан томе, да је хтео да ми не идемо, не би ни он одлазио ни тамо ни у цркву. Ви протумачисте из св. писма, да ни чију смрт не треба оплакивати, јер је божја воља и прописасте, да мати не сме плакати, кад јој умре дете. А овамо врло добро знате, да је и мати божја плакала за умрлим Христом. И ви хоћете да сте побожнији и од мајке божје. Ено гледам јуче, где ваша Стана Мићина не пусти сузе за својим јединцем. Видим, нема је овде. Сигурно се поболела кукавица, угушише је оне сузе, које је задржавала и које јој не дадoste ви, кратковиди апостоли, да исплаче и да олакша себи. Па како се сахрањујете? Укопавате мртве као петла на буњишту. Зар Христа не сахранише његови ученици лепо? Зар му не метнуше камену плочу над гробом? Зар матер божју не сахранише апостоли највећим сјајем? Али ви хоћете да сте бољи Христијани и од апостола. Крст и иконе вама су идоли. Зар ви

не знате, шта је то спомен? Зар не знате, шта је знак сећања? Није ли вама мио онај сандук, она клупа, коју наследисте од матере, не чувате ли то као нешто особито, те остављате од оца на сина? Ево гледајте.“ Ту прота извади из шпага књижицу и из ње слику (фотографију). „Ево, на овој слици насликана је моја покојна жена и моја кћи, која је далеко од мене. Ја гледам у ту слику, лакше ми је души, кад је гледам, љубим је кад што, не стидим се казати и зар је то идолопоклонство? То је за мене слика и ништа више, али мила слика, што ме сећа на ону, која ми беше веран друг и на дете, које сам родио, а сад је далеко од мене. А крст је видите за мене и за сваког исто тако сећање. Сећање на Христа Спаситеља, на страдање његово. Иконе исто тако. Нису то идоли, лажни Богови, у које ми ваља верујемо. Ви сте пронашли, да човек не сме да има народности, не сме да је Србин, Немац, Мађар. Сви смо бајаги људи. А нисте ли читали, да је и Христос Спаситељ говорио и разликовао: Јудеје, Римљане, Самарићане? Није ли апостол Павле писао посланице Римљанима, Галаћанима, Коринћанима, Јудејима? Ви нећете да знате за свештенике, а Христос их познаје. Апостол Павле пише, какав треба да је епископ, свештеник, ђакон. Видите ли дакле, куда залутасте. Пронађосте у еванђељу оно, што је противно речма Христовим и апостолским *делима*. А може ли то бити, да су Христос и апостоли једно чинили, а друго наложили нама да чинимо? Пробудите се, браћо моја драга — то бити не може, то вам најбоље показује, да сте на кривом путу и са свецима и иконама и обичајима вашим.“

Још није последња реч протина одјекнула, само се по држању његову опазило, да је завршио, кад Светозар отпоче.

„Ја сам мислио“, каже он, „да наша браћа овде немају ничега, што је налик на нашу икону или крст. Преварио сам се. Погледајте онамо.“

И он показа руком на прочеље, где је на зиду висио сахат. „Шта тражи сахат овде, где се „верни“ скупљају на молитву? Да ли да покаже време, кад треба реч с Богом прекинути, јер је готова печеница, те ваља сести за пун сто? То би било врло зло — а пријатељ Мирко ме је научио, да и није тако. Сахат је онде за то постављен, да опомене верне, да се сказаљка креће, време пролази, смрт се ближи, треба се измирити с Богом. Зар нас Православне крст и иконе не подсећају на то исто? Па је ли право било одбацити иконе и крст, а на место њихово обесити сахат као знамење?“

Лазар се и опет подиже. Каже: „Кад се стари сахат покварио, овај овде купио сам ја на вашару, укуцао ексер и обесио га. Он нити је посвећен нити су над њим читане молитве нити га ми држимо за свету ствар као ви иконе. Он нам показује, како пролази време и то је све. А што се св. писма тиче: Ми га разумемо и без богослова. Што је Христос говорио, говорио је за прост народ, не за учењаке. Он је удешавао свој говор онако, да га можемо сви ми разумети. Тако су и апостоли то исписали. А да је Христос мислио, да његов говор могу разумети само књижевници, он народу не би ни говорио. Апостол Лука је добро записао оне Христове речи: „Тешко вама законици, што узесте кључ од знања, сами не уђосте, а који хтедохе да уђу, забранисте им“. Ви се не држасте св. писма, нећете да га се држите ни у будуће, па закрађујете и нами, да га се држимо“.

„Па за што су апостоли постављали епископе, свештенике, ђаконе, кад је тако?“ пита Светозар.

„То су били“, одговара Лазар, „само трезвенији старији људи, којима је била поверена брига око ширења цркве, то нису били свештеници од заната под платом“, а глас му дође чисто опор.

Светозар за часак побледи, онда му јурну крв у лице, али се стиша. „Св. апостол Павле“, каже он, „писао је о томе, писао је тако јасно, да то може сва-

ко разумети. Он каже: „Ко сади виноград, а од плода његова да не једе? Ко пасе стадо, а од млека стада да не пије? Па не знате да они, који чине свету службу, од светиње се хране? И који олтару служе, с олтаром деле. Тако и Господ заповеда, да они, који еванђеље проповедају, од еванђеља живе“. Зар ово није јасно?“

Лазар умукну за часак, али већ му прискочи Боривоје. Каже: „Господин свештеник је заборавио продужење те посланице. Јер апостол Павле у својој првој посланици Коринћанима глава IX. стих 16. 17. и даље вели, да он не живи од еванђеља. Каже изречно: Волео би умрети, но да прими плату, те да ко његову славу уништи. Даље вели: „Ако проповедам еванђеље, нема ми хвале, јер ми је за невољу. Каква ми је дакле плаћа? Да проповедајући еванђеље учиним без плаће еванђеље Христово!“ Апостол Павле не разуме плаћу у банкама, он мисли на другу плаћу“.

„То се већ односи на другу ствар“, вели Светозар. „Но и оно напред је јасно. Оно остаје написано те написано, па ма што ишло после тога. Но зар се ви баш тако строго држите светог писма? Знате ли, шта је рекао Христос оном, који га питаше: „Шта да радим, да би се удостојио царства небесног?“ — „Подај све што имаш сиротињи и хајде за мном“. Стоји писано: Да ће пре камила проћи кроз иглино уво, но што ће богати ући у царство небесно. И шта пише у еванђељу Матејеву? „Не брините се за живот свој, шта ћете јести или шта ћете пити, ни за тело своје, у шта ћете се обући. Није ли живот претежнији од хране и тело од одећа? Погледајте на птице небеске, које ни жању ни сабирају у житнице, а отац небески храни их. Нисте ли ви много претежнији од њих? И за одело што се бринете? Погледајте на љиљане у пољу како расту, не труде се нити преду. А ни Соломон у слави својој не обуче се као један од њих“. Па да ли се ви

тога држите? Напрежете све силе своје, да се богатите. И о чему се сваки дан у вече договарате, кад се скупуљате на молитву, до ли о том: Шта има ко на продају, шта ваља купити, шта продати и с киме се уортачити. Где вам је ту св. писмо?“

На ове речи Назарени као да још мало дубље оборише главе, само Боривоје не. Каже: „Апостол Павле у првој посланици управљеној на Тимотеја глава V. стих 8. вели ово: „Ако ли ко за своје, а особито домаће не промишља, одрекао се вере, гори је од незнабошца“.

„То сам хтео да чујем“, вели му Светозар. „За што сад не тумачиш Христове речи онако, како пишу, но се заклањаш за апостола Павла? И ја не тумачим оне речи Христове тако, да се сви ми бринемо само за данас, а свако сутра бринуће се за се. Није то изречено, да се узме реч по реч, но значи: Не брините се само за земно.“

Преписка оде све даље и даље, што но реч: „бију Срби, ал' бију и Турци.“ Што дубље залазе у св. писмо, све се то више истиче међу Назаренима Боривоје. Ако је разглашен међу својима, да зна цело св. писмо на памет од почетка па до краја, није на празно. Јер он кад се позове на које место, одмах наводи чије су речи, ко их је забележио, у којој је глави и у коме стиху. С друге стране се највећма истиче Светозар. Умешао се био и Здравковић, но грдно је насео. Прота са свима свештеницима не моглоше га извући из блата, јер он није ни сањао, колико су вични Назарени св. писму.

Умешао се и бележник. „Ја“, каже, „браћо, највећма вам не одобравам то, што нећете да примите пушке. Промислите само, како ће наш краљ живети без војника?“

Неко му рече: „Бог заповеда: „Не уби“. Христос је казао: „Ко нож трза, од њега ће и погинути“.

Но не остаде на томе. Подиже се човек сува, бледа лика, на њему су трагови дуга робовања. Из

груди му се оте сув кашаљ, па кад му се кашаљ утиша, он проговори: „Ја сам примио пушку и служио цара три године. За те три године увек су ме учили, како ћу да убијем; увек ја да убијем другог, а никад други мене. Па кад сам дошао кући и убио, дадоше ми дванаест година робије . . .“

Устаде и трећи. Каже: „Ја сам служио у Босни и видео, да Турци држе за велики грех убити псето. Оно је свето код њих. Код нас је грдна грехота убити ласту. Шваба не дира у роду, сви ми ни за главу не дирамо буба-Маре. Само нигде нисам чуо, да људи држе за грехоту: Убити човека и ратовати. Време је, да и у томе послушамо једаред божје и Христове речи.“

Раздрагао се чак и Шваба Сепл, па се и он умешао. Вели: »Meine Herren, и ја би касала нешто. Кад човек убије труги човек, нега онда die Herren Richter опесе. А кад буде grosser Mord, рат, онда die Herren Richter не моше ништа, али пог in Himmel ће убити и штрофовати. Ви сте ту поп, снам, али и ја штогод учила.“

Кад чу Сеплова Лиза, како се њен Сепл осилио, намргоди се и довикну му крештећи танким гласом: «Halt's Maul» — језик за зубе.

Сепл саже главу и заћута као опарен.

Натарош не знаде, како ће свима да се наодговара, но само вели: „Подајте Богу божје, али и цару цареву. И то је у св. писму“.

За леђима црномањастог, лепог богослова седела је Јулка, Јованчина рођака, коју ми познајемо. Богослов јој се целог јучерашњег и данашњег дана удварао. Сада га она дрмну за рукав. „Питајте их“, шапуће, „за што не допуштају они и женама да придикую, кад су таки праведници?“

„Маните их с Богом“, вели он. „С њима се не вреди препирати“.

Но Јулка не попушта. „Али кад вас молим — но . . .“

И опет га додирну, гурну лактом, а њега прође као муња и запита: „Кад код вас свештенство није тајна, не може еванђеље проповедати, крстити и сахрањивати свако, за што то не допуштате и женама?“

Боривоје је видео још с почетка Јулку, познао ју је, па и опазио, од куда долази то питање. Сетио се, да га је она још једном то питала и довела га онда у забуну. Али данас није он више онај, који је био пре. И он одговори. Каже: „Апостол Павле у првој посланици Тимотеју, глава II. стих 9.—14. вели ово: „Жене у пристојном оделу са стидом и поштењем да украшују себе, а не плетеницама, ни златом или бисером или хаљинама скупоценим, него добрим делима, као што се пристоји женама, које се обећавају у побожности. Жена на миру да се учи сваком покорношћу. **Али жени не допуштам да учинити да влада мужем, него да буде мирна.** Јер је Адам најпре саздан, па онда Ева. И Адам се не превари, а жена преваривши се постаде преступачна. Али ће се спасти рађањем деце, ако остане у вери и љубави и у светињи с поштењем“. Апостол Павле: назива жене „слабији женски суд“, и не даје им нигде истих права као мушкима. А у истој посланици у V. глави стих 9.—13. вели апостол Павле ово: „Удовица да се не прима млађа од шездесет година и која је била једноме мужу жена и која има сведочанство у добрим делима, ако је децу одгајила, ако је светима ноге прала, а младих удовица прођи се; оне кад побесне против Христа, хоће да се удају. А к томе и беспослене, уче се скитати по кућама, не само беспослене, него и језичне и свезнале, па говоре и што не треба. И премудри Соломон не даје женама право као мушкима, јер вели у књизи проповедника глава VII. стих 28. „Још тражи душа моја, али не нађох. Човека једног у тисући нађох, али жене међу свима не нађох...“

Кад Боривоје изусту ове речи, погледа нехоти-

це на Милеву. Очи му сусретоше поглед њезин и она му дође застиђена — готово поплашена. Но највише су Боривојеве речи задрле за госпођу Љубу.

Она се окрете своме мужу и рече доста гласно: „Unverschämtheit. Ја не знам, како се то трпи? Та те су речи polizeiwidrig, ту би требала да се уметша власт.“

Њен муж, свештеник умириваше је. „За Бога, ћути, зар ниси чула, да то не вели он, то су речи апостола Павла“.

„Шта зар оно, како смо скитнице, језичне?“ пита госпођа Љуба.

„Не све; нисте све таке“, умиривао ју је супруг.

Госпођа Љуба није ништа рекла, али јој дође мисао, да ако тако стоји у св. писму, онда је најбоље за жену, да оде у Турке.

Преширка иде даље и даље, па никад краја. И Лазар и прота виде, е је време, да се прекине. Светозар је већ искренуо на ту страну. Каже: „Да је у нами дух јединства а не дух раздора, ми би се сложили, овако боље да се оканемо. Апостол Павле нам је добро препоручио, кад је казао: „Свађе и преширања око закона клони се, јер је то некорисно и празно“.

Но све бадава, поп-Јаша се баш мало час ухватио у коштац с Јовом Тиминим, који је био пре слуга код њега. Кад Јова нешто рече, он се осу на њега: „Шта је Јово“, пита, „зар си се и ти дао у тумачење св. писма“.

„Не стоји нигде писано, да су на то позвани само они у дугачким капутима и мантијама“, вели Јова.

„А по чему си ти позван?“

„Осећам се чист“, каже Јова.

„Аха, дакле си се пречистио. Св. дух је слетео и на тебе? И ти баш за цело мислиш, да св. дух нема друга посла, но да сиђе на Јову Тимина из Крчедина. А?“

Поп-Јаша се овде мало од више затрчао, па га је и сустигла казна. „Ја сам, господине, служио код вас, па знам какав је оно дух, који је на вама“, вели Јова.

„Шта, шта ти можеш и смеш рећи против мене?! Говори!“ вели поп-Јаша раздражено. „Мој је живот чист, чист, па не дам, да ме сумњичиш.“

„Не велим ништа друго, но то, да ви баш не марите много за светињу, с којом сте се мало час шалили. Кад сам вас возио у варош, па прођемо поред каквих госпођа, а ви сте из стражњег седишта увек подвикивали на коње: „Лила ђи! Цезар, свето ти твоје!“ А коњи онда скачу, да хоће да ме избаце из шарага. Па кад онда прођемо поред н. .ске попадије, па Лила неће да слуша, неће да скаче, ви само вичете: „Свето јој њено, одмах да је продамо.“ И чим стигосте до Гецина салаша, а ви доплатисте сто двадесет форината и изменусте је. И ја сам био рђав човек, не кажем. Али од кад се позивам на еванђеље и на духа светог, не срамотим га.“ — Сад је био крај мушкој препирци, јер је реч узела жена и то главом супруга поп-Јашина.

„Јао, Јашо“, каже, и то каже доста јасно, „боље да сам умрла, но што сам то чула о вама... Дакле баш н. .ској попадији за љубав убијате ви коње, јелте?“ За тим побледи и поче да се хлади марамом.

„Госпођи је позлило“, рече прота, „дајте, да је однесемо на свеж зрак. Воде, брзо воде!“

Назарени радосно поустајаше са својих места, јер је и њима мило, што се опростише беде, па до-неше и воде. Они се разлазе мирно са шапатам, али њихови гости су у приличној гунгули. Умирују поп-Јашину госпођу, износе једно другом разлоге против Назарена, па на послетку се разиђоше и они...

Уз пут беше Светозар врло узбуђен, Јелачић, таст његов, само се смејао. „Баш волим“, вели, „што сам отишао. Данас сам видео у истини и животу оно, што сам до сад видео толико пута из историје.

Свето писмо је у рукама даровита човека општар мач, који сече с две стране. С њиме се може бранити и Пера и Паја, ко га дограби у руке. И Лутер и Калвин и Социјус и Фрелих и како се зову сви ти реформатори били су ваљани и даровити људи и сваки од њих је из светог писма друго шта прочитао. Оне речи апостола Павла, које си данас навео, да се треба клонити зађевица о црквеном закону, врло су значајне. Апостол Павле, тај најдаровитији и најинтелигентнији међу апостолима, добро је видео, куда ће то одвести, ако се потегне цепидлачење на основу св. писма. И збиља и Лутер је рекао нешто слично. Кад га је неко запитао: „Шта је Бог радио у бесконачности пре створења света“, рече: „Секао је штапове за оне, који измишљавају тако бескорисна питања.“

Заиђоше за рогаљ и улица, у којој беше назаренска скупштина, празна је. Ето, тако се свршило оно, што је професор Здравковић назвао: Да одемо вуку у јазбину и тамо да га нападнемо.

Боривоје је био међу Назаренима јунак оног дана. Кад су се разлазили, жене назаренске трпале се око њега, да му скину перце са одела и наместе поремећену огрлицу.

„Господ га је умудрио“, шапћу једна другој. Кад се мушки опростише с њим, много му јаче стишло руку, но што је то међу Назаренима обичај.

Професор Здравковић опет није сео пре за ручак, док не посла једном великом српском листу извештај о данашњем дану.

У том новинарском извештају написао је, да су по предлогу честитог професора Здравковића ишли данас у назаренску скупштину, тамо се дохватили с мажљивим и глупим назаренским апостолима, па их изобличили. Свршетак извештаја гласио је овако: „Назарени се спремају, да јатомице напусте своје досадашње коло.“ А уредник листа додао је са своје стране: „Слава људима, који су као наш дични професор Здравковић и подобни!“

Успаљеници и успаљенице.

У недељу, која је ишла, нису Назарени из Боривојевца отишли у Лазаревац на молитву. Кад се вечерња свршила, Милева је и опет била тужна, нерасположена, па се завукла у собу. Лазар је отишао, да надгледа марву, па онда оде у башту. Ма да у његовој башти нема засађена цвећа, но само поврће, ипак је цвеће и непозвано никло. То је последње — јесење. Лазару дође мисао у главу, која му до сада још никад не дође. Како то, да изиђе из земље цвеће, незасађено и не неговано?! И после: Не бори ли се он против божје воље, кад је противан цвећу и држи за излишно оно, што је Бог створио?

Дође у крај баште, у онај, који се сучељава са Цветином баштом. Она је и данас тамо, као и увек недељом. Дође му у главу мисао: Неће ли отићи? Али не, то беше само у почетку, сад га се више не клони.

Кад јој је пре некад, а томе је доста времена, свињче разрило ограду и ушло у Лазарево двориште, онда је Лазар први пут говорио с њоме. Отерао јој је брава натраг и није јој пребацивао штету, коју учини њен брав, но ју је питао, где да га затвори. Цвета му се извинила и захвалила на помоћи. Говорила је брзо и гледала да сврши с њим. То је Лазару упало у очи, па и заболело га. И до сад су га многи предусретали у преко због тога, што је он Назарен, али га не заболи. Па за што га боли сад? Он је оне остале сажаљевао, али сад му дође мисао, не мисао, него жеља, да ову овде преобрати, придобије. Он је тражио згоду и приближио јој се једаред, дваред, триред, десет пута, али све у залуд. По речима апостола Павла било је давно време, да је се мане, али ово није обична женска. У селу је сви поштују, па чак и оне језичне жене говоре, да ни грудви није тешко, по којој Цвета гази, а то је много казано. Ако таку женску придобије за „свету ствар“ и изведе је из таме у светлост, то више вреди, но

да је стотину других придобио. И Лазар се теши, да би у таком случају чак и апостол Павле мало попустио од правила. И сад јој се приближио. Наслонио се на ограду, па је пита :

„А зар ви, Цвето, нећете у коло?“

„Била сам прошле недеље“, каже она.

„Шта?“ — пита он поплашено. „Ви сте за цело играли? Не шалите се?“

Она се насмеши.

„Нисам играла, не мили ми се; само сам гледала. А зар би био грех и да сам играла?“

Он је ћутао.

„Зар ви мислите“, пита она мало после, „да не би било боље и по мене и по вас, кад би нам се милило играње? Ја кажем само толико: Благо оном, ко може и коме се мили.“

„Цвето“, каже Лазар, а глас му помало дрхће, „немојте да се шалите. Говоримо озбиљно. Ви нити се лицкате нити играте нити се успаљујете, па шта тражите у друштву, које је друкчије од вас и где вама нема места? Не би ли боље било...“

Она га прекиде.

„Да спасем душу своју, јелте?“ — рече смешећи се. „Све је бадава, не иде. Казала сам вам већ, да ја не бих могла јавно, пред свим светом у вашој скупштини плакати, па да ме одмах убију... Бог зна, плакала сам доста у мом веку, али нисам излазила на сокак, нити сам ишла у цркву да плачем. Али манимо се тога. Ви знате, да смо се погодили, да ми не говорите о том.“

„Жао ме је вас“, каже он. „Не могу, а да вам не говорим.“

„И мене је вас жао, Лазаре“, рече она чисто жалосно. „Па кад већ говоримо о тој ствари, ево кажем и ја вама озбиљно: Ви нити сте подмукли нити претваралица, сви кажу да сте паметан, а и учили сте више од осталих, па шта ви тражите у оном друштву, које је друкчије од вас и у коме вама нема места?“

Он се као расрђен окрете и оде, па се онда врати и рече:

„Остајте здрави!“

За тим и опет пође, па се и опет врати.

„Изишла вам је канда погодба за земљу? Хоћете ли мени дати ваша два ланца у закуп?“

„Нећу“, каже она.

„За што? Зар ја не бих платио као и други или бих вам упарложио земљу? Дајте ми на поле. Ја ћу је радити добро и ви ћете боље изићи на крај, но да је дајете под аренду.“

„Нећу никако“, каже она. „Само би ми још то требало, па да ме разгласе, да сам Назаренка.“

Он оде од ње и не рече збогом. Да ли, што се расрдио или због тог, да може пред вече и опет доћи на ограду и назвати јој: Лаку ноћ . . .

Хеј Лазаре, Лазаре, шта ли би на то рекао апостол Павле?

— — — Тома је после тога још једаред-дваред говорио на само Боривоју, каква опасност прети Лазару од Цвете, али нађе Боривоја и сувише уздржљива и расејана. Тада се окрете на другу страну, Мирку. И Мирко му је одобрио, да треба не само Лазара, но и сву осталу омладину женити и поудавати. Истина, то је ствар, с којом не треба журити, но треба чекати, док се младенци не пречисте и док сотона у њима не изгуби своју власт, јер наопако, ако се и сотона умеша, те он буде у браку трећи. Но кад се то пречишћавање сврши, онда нека буде шта ће бити, што пре. Не треба доводити верне у искушење, да се успаљују.

Сазваше дакле договор својих поузданих и угледних људи, одбор, а неке од њих обавестише још у напред. Но Лазару и Боривоју не рекоше ни речи о оном, што ће се расправљати у тој седници као најглавније. Кад свршише ситније ствари, узеће реч Тома. Каже: „Баба Стака нам се све већма и већма приближује. Била је ономад као што знате и у

скупштинском дворишту, а пре неки дан потражила ме је у кући. Да богме, опет због Гигине женидбе. Ја мислим, да јој се може учинити, време је, момак се пречистио. И ако сад баба Стака добије згодну снају, тешко ће проћи месец-два дана, а да и она не повери. Сви ви знате, како би то било од вредности по нас, кад би придобили такву жену, као што је баба Стака. Кућа је од првих, момак млад и ја мислим, да нећемо наћи баба-Стаки бољу снају од Милеве. Ја мислим, овоме неће нико замерити. И ако се сложите, ја ћу говорити баба-Стаки, а брат Мирко Милеви“.

Браћа Назарени згледнуше се, па онда климају главама у повлад. „Врло добро! да су живи и здрави!“

Кад чу Боривоје Милевино име, поцрвени, обли га као ватра, а осећа, да му у главу удара крв. Погледом тражи Лазара, од њега јединог ишчекује помоћи, али га не види. Сви ти људи, што седе око стола, дошли му, е се окрећу једно преко другог, као да их је сотона измешао великом варјачом. У ушима му лупа, не чује, управо звук неки допире до њега, али не разбира смисла. Кад се разабрао мало, а оно, о њему је реч. Управо не о њему, него о његовој деци, та деца требају матере. Сад се још боље прикупи и већ разабра све. Мирко говори... Каже: „Знаш, брат-Томо, не треба да се устручавамо једно од другог, али ја мислим, да би баш твоја Варвара пристала за брат-Боривоја. Она и тако воли децу“.

Боривоје хтеде да рекне нешто, да захвали, није још достојан да се ожени, но му се језик прилепио за непце.

Али Томин није: „Како знате“, каже, „ја у томе нећу ни ово ни оно. Ви ћете најбоље пресудити, а моја Варвара ће послушати.“

И већ почеше да честитају: „Е, па нека је сретно!“ У Боривоју се све већма развијава. Изгледа себи као човек, кога хоће да прободу, а он се не

миче. Дај, да се брани! Но док он тражи реч, које у овај мах не може да нађе, пређоше преко њега.

Тома се сетио нечега. Пита: „Шта ће нам сад Лазар сам, без Милеве?“

Но Лазар је као запета пушка. Не чека, да други одговара, но говори он, а говори, као да се месецима спремао на одговор. Каже: „Од кад је поверила моја тетка Макра, врло зло стоји са сином и снахом. Најбоље јој је, да се склони к мени, за време. А после, знате, да треба сад о новој години да уде-сим с брат-Мирком рачуне, па онда треба да испишем наша правила. Велики је посао то за мене, који сам тек мало научио владати пером и мастилом. Молим вас лепо, браћо, да одгодимо мало, док посвршавам; не бих рад да се закасим с оним, што ми је поверено.“

Лазарев је углед од више велики, а да наваљују на њега. Већина клима главом у повлад и вели: „Хајде, на послетку, како знаш.“ Други ћуте, а Тома нема куд. Он тек не може предлагати своју блиску својту, Рахилу. Јова, који је требао то учинити, пустио је и умуче.

Но проводацилук пређе сад на остале. То је као зевање. Чим видиш од другог, дође и на тебе. Мија Албунов, пре но што је поверио, учинио је свако могуће зло, само није никад наговарао кога од омладине, да се жени и удаје, а данас се даде у проводацилук.

„Кад смо већ код тога посла“, каже, „ја мислим, да би Влада Милин и Стана Павлова баш пристали једно за друго. Време је.“

За Тому беше то као за мачку залогај, одмах се уплете.

„Наравно да је време, крајње је време“, каже, „зар да чекамо, да се почну успаљивати?“ и испод ока погледа на Лазара.

Но Лазара ни бриге, он не хлади, где га не пече, али се умеша Боривоје.

„Полако, браћо“, каже он, „ми то удешавамо

као да се пита: Ко ће седети једно до друго за ручком при трпези? Ово није за сахат-два, ово је за век. Треба да видимо, шта ће они казати... За ту везу треба и љубави. Апостол Павле у својој посланици Ефесцима, у глави петој, стиху двадесет другом не прописује баш изречно љубави женама, јер каже: „Жене, слушајте своје мужеве као Господа!“ Али човеку прописује љубав, јер вели: „Мужеве, љубите своје жене, као што и Христос љуби цркву и себе предаде за њу. Сваки дакле да љуби своју жену као самог себе, а жена да се боји мужа својег.“ У мушком дакле мора бити љубави, а љубити се не може силом, но срцем, не по заповести, но по слободној вољи. Без љубави ништа не вреди, па ни брак, јер силу љубави најбоље показује апостол Павле у својој првој посланици Коринћанима, у глави тринаестој, стиху првом до осмог. Он каже: „Ако све језике човечје и анђелске говорим, а љубави немам, онда сам као звоно, које звони или прапорац, који звечи, и ако имам пророштва и знам све тајне и сва знања и ако имам сву веру, да и горе премештам, а љубави немам, ништа нисам. И ако раздам све имање своје и ако предам тело своје, да се сажеже, а љубави немам, ништа ми не помаже. Љубав дуго трпи, милокрвна је, љубав не завиди, љубав се не велича, не надима се. Не чини, што не ваља, не тражи свога, не срди се, не мисли о злу. Не радује се неправди, а радује се истини. Све сноси, све верује, свему се нада, све трпи. Љубав никад не престаје, па ако ће и пророштво престати, језици ако ће умукнути, разума ако ће нестати“.

Љубав је била, која је подсетила и Боривоја на ове еванђелске речи и он их је под утиском љубави изговорио таким жаром и ватром, да је занео чак и оне охладнеле старце.

Лазар у један мах хтеде да скочи и да га загрли, али се уздржа. Но ако је Боривоју шапутала љубав, Томи је шапутала себичност. Па и себичност

нађе одговора. „У кога има љубави“, каже он, „еванђеоске љубави, тај ће део те љубави пренети и на жену. Та, ми смо дужни љубити сваки божји створ, и рибу у води и птицу у ваздуху, чак и оног црвка, што пузи по прабини. Па како не би љубили друга свога, жену? Друго је љубав, а друго успаљивање. Ми не силимо никог нити га смемо силити, ми само саветујемо и предлажемо. Благо оном, ко послуша старије, јер *млађи не знају, кога треба волети*. Како се треба женити и удавати, о томе нам је забележено у старом завету у Мојсејевој I. књизи, глава 28. Кад је Јакову дошло време да се ожени, његов отац Исак није му казао: Узми коју хоћеш, но му је прописао, из које ће куће узети жену“.

Уплео се и брат Мија. Каже: „Да, да, успаљивање само на зло наводи човека. Ето, ја сам се у мојим младим годинама успалио, па онда кад девојка пође за другог, ја већ брз на покор. Кад су сватови седели за вечером, напунио сам рукаве и шпагове каменицама, те удри у прозоре. Пршти стакло и дрво на све четир стране, а свекар само виче: „Под сто куме, под сто попо, под сто!“ Ух, ух, да грешан ли сам човек био — ух“!

Мирко устаде, захвали у кратко Богу, што је одбор свршио посао и разиђоше се.

И опет прођоше три недеље. Прођоше као три сата, тако се бар Боривоју чинило. А опет колико бола, колико потреса друштвених поднесе за то време. Па онда оне ужасне мисли! Боривоје је мислио, да је пречишћен, умирен и обезбеђен од искушења сатонина. И где већ на првом кораку, како се љуто превари! Сад види, да се сотона у њему само притајио, а не смирио. У њему — кува и ври. Као што вихор здере паучину са зида, те је носи Бог те пита куда, тако вихор у његовој души дочепа његове мисли, те јури с њима сад горе доле. Некада их сроза у такав понор, да мислиш, сад је крај и никад из те очајне таме на поље. Мало по-

сле их, хвала Богу, опет изнесе на зрак, да их доцније и опет стрмоглави. Боже мој, како ли ће се свршити?

Кад Гиги споменуше о Милеви, он се зажари радосним руменилом. Та, да обиђеш Назарене целог света, не можеш наћи таке девојке као што је Милева. Давно је њему око запело за њу, али се слабо надао. Сад му је тако рећи нуде. Браћа су пронашла, да је он ње најдостојнији.

И Милева се зажарила, кад јој споменуше о Гиги, заболи је нешто, али не знађаше управо шта. Саслушала је мирно, да је и женидба њена брата на прагу, а кад јој споменуше, да ће и Варвара отићи Боривоју, онда се савила као оно танко дрво, кад удари по њему секира. У оном тренутку познаде тајну своје душе, поста јој оно јасно, што је до сад само назирала и што не хтеде признати у себи. Познала је тек сад, каквом дивљом страшћу воли Боривоја, кад га је изгубила.

Отишла је у собу, па се затворила. Те ноћи се два-триред будио Лазар. До ушију му долазаше неки шум, као кад оно ветар зајауче по тихој ноћи. Али он увек и увек заспа, јер мишљаше доиста — ветар је. Тек кад је други дан сагледао сестрино лице, онда и њему поста оно јасно, што је слутио, и — од срца зажали сестру. Зажали је, али јој не поможе. Пољубио ју је у чело, уздахну, а она се отрже од њега и побеже у своју собу; за тим му и опет допре до ушију шум, као кад оно ветар зајауче; и опет уздахну, али слеже раменима. „Боривоје се предао,“ помисли он у себи, „како ћу ту ја онда помоћи?“

А Варвара? Она кад чу свршену ствар, три ноћи није спавала — од радости.

* * *

Тако су прошле оне три недеље и дође вече дана, кад ће Боривоје и Варвара, Гига и Ми-

лева изјавити у скупштини, да ће се удружити и постати једно тело, муж и жена.

Већ се спустило вече, а на пољу веје снег као да не мисли скоро престати и као да хоће да употреби до краја оно право, које му даје српска пословица, која каже: Мера му стреја, рок му Бурђев дан.

Боривоје је у својој соби. Угасио је жижак, који му је запалила рођа његова, светлост му је несносна, њему да је ноћ, помрчина или најбоље, Боже ми прости — пакао. Нешто се кува у њему, али још не зна шта. Тада се подиже, изиђе у двориште, за тим на улицу, па онда у мрак. Снег је завејао путеве, али му то баш годи. Што му нога по кад-кад дубље западне у јендек, тим боље; кад се извлачи из оног глиба, напрегне се, па му је онда чисто лакше.

Он ће Милеви. Мора! Као што снага месечева вуче месечаре, тако вуче та девојка њега. Његове мисли нису са свим јасне. Али њему шапће неки потајни глас, извире нека потајна мисао: „Она сад мисли на мене, чека ме.“ И он оде . . .

Дође према риту и учини му се у један мах, да чује урлање курјака. За часак хтеде да скрене онамо. „Чак и ти тамо имају више срца, но они у одбору“ — повикну и стисну песницом. И дође му на памет реч, коју је чуо од оне испребијане жене, онда, кад је први пут ступио у назаренску скупштину. Како ли рече само она жена?! Ах да! „Еванђеље је само у вашим рукама, али у срцима вашима су — тророге виле.“ И он поче да мисли, мисли . . .

У оном тренутку није више био Назарен, јер оно, што му долазаше на памет, била је — јерес. Тада чу, где залану вапшка. Био је под селом.

Дође до куће, којој га је срце вукло и застаде да се одува. Али само за часак. Обазре се око себе као лопов, па се докраде до крајњег прозора. Тамо је Милевина собица. На прозору нису спуштене завесе ни мало, те се види у соби све са свим јасно,

па и то, за што су завесе остале незастрте. Види се, да Милева има крупнијих брига. Главу је заронила у руке и не миче се. Један крај од образа њена види јој се према светлости од жишка, тај је крај блед као да је умрла.

Али не, није умрла. Чим он закуца на прозор, тихо, једва приметно, она се трже.

„Ко је?“

„Ја, отвори . . .“

Али то Боривоје не иште као Назарен, који је на путу, те тражи конака, нити она њему отвара као Назарену, брату. Најпре застре прозор. Онда изиђе на врата и пропусти га тихо, нечујно као што пропушта драга драгана.

Кад га уведе у собу, тада по други пут залану вашка. Нити јој он назва Бога нити га она понуди да седне. Нити га она пита откуда нити јој он казује шта ће. За дуго не изговорише ни речи, али се јасно чује тешко дисање њих обадвају.

На једном он проговори, управо прошапута: „Кад се човек убије, грех је; је ли?“

„Грех“, каже она. „Ето, ја цео дан мислим о томе. Поп-Миле је придиковао о самоубиству; давно, кад сам још ишла у цркву. Каже: „Бог пита самоубицу, за што си дошао овамо, кад те ја нисам звао . . .“

И опет наста ћутање.

Од једном се Боривоје нагло исправи. „Па шта ћу онда ја?“ пита очајно и паде јој код ногу . . . Сети се оног првог састанка, кад га је она питала: „Опрашташ ли ми?“ И онда је хтео да јој падне крај ногу, али опет не овако. Сад јој љуби крајеве ципела њених, а руке му обухватају колена њена. „Ја . . . ја ћу“, каже он, „гледати, да се промени ствар.“

Она га разумеде и рече уздрхталим гласом само толико: „Гледај . . .“

Колико је тако лежао крај ногу њених, грлио

колена њена, не зна ни сам. Од једном осети, где му она додирује руком чело. „Молим те, иди!“

Он као да хтеде устати, али не мога. Лежао јој и даље код ногу, непомично. Само кад и кад шапне: „Удесићу ја то“.

„Удеси“, каже она и опет, па онда увек додаје: „Молим те, иди“.

Он или не чује или не може да устане. Тада закукурекне петао и у Боривоју се обрнуше мисли. Он ухвати сам себе на кривом путу, дође сам себи као оно Петар, кад се одрекао Христа.

Скочи као махнит и оде. Оде онако, како она није хтела. И без речи и без опроштаја, без пољупца и без загрљаја. Испрва није имао снаге да устане, али кад је устао — побеже. На пољу још једнако веје снег. Он стао на сред друма и промишља. Шта ће? Да ли су још и сад они вуци у риту? Или да буди Лазара? Срамота га. Или оне остале? Мрзи их. А да шта би му они и рекли друго, до то, да се успалио.

Пође напред. Да ли намерно, да ли случајно, не зна ни сам. доста да стоји пред кућом Гигином. Сутра у ово доба биће му тамо Милева, онај деран љубиће прах са ногу њених, као што је љубио он. Стреса се. Од чега? Од те помисли или што је осетио, да у онај мах оде од њега анђео и уз њега остаје само — сотона? Погледа на ту мрску кућу и прозоре: Све је мирно, сви спавају. Таман згода, да се он увуче у кућу и удави оног дерана. За часак као да се поплашио од те помисли. Али не, то није више мисао, то је већ нешто више, то је тврда намера... Како је поникла, како се учврстила, не питајте. Од варнице до пламена често не треба више до ли један тренутак, само ако је ветра. А у Боривојевим грудима је бура...

Кад приђе капији, осетише га пси и залајаше. Ама какви пси, подавиће он и њих. Био је можда већ изгубљен, када чу кораке. Иде неко. Он се крену

и — побеже. Куда? Не зна ни сам; изгубио се; заишао је у улице, које не познаје. И дуго мора да је ишао, дуго, јер кад се заморио, поче да свиће. Снег се стишава, ветар се променуо у топлу југовину; петли поју, с торња ударише звона на молитву.

СТИШАЛО се и у Боривоју . . . Њему је само у пола јасно, где је био и шта је све хтео оне ноћи, па се од тог згрозио.

„Ја сам се успалио . . . успалио“, говори у себи.

Не иде, но бега у своје село. „Боже, каква је то крв у мени?“ пита и по десет пута. Стигне кући, отвори комору и забрави за собом врата. Тамо је мрак. У оном мраку напипа крајњи крај одаје и паде на земљу, паде, као што мало пре лежаше пред ногама Милевиним. Сад лежи пред ногама Свевишњег. Осетио је сву ништавост човечју и дође му као гадно фарисејство оно досадашње назаренско уздање, да је пречишћен од греха, прекаљен и обезбеђен од странпутице

„Боже“, моли се уздрхталим гласом, „Боже, немој ме оставити, јер ако ме оставиш, продаћу те онако исто, као што те је продао Јуда и погазићу све заповеди твоје.“

Дуго је клечао и плакао, а кад се подиже, био је ослабљен.

Дође са свим к себи и нађе, да му се и опет променуле мисли.

„Нећу се више успаљивати“, говори у себи и поче да се облачи у свечано недељно рухо. У њему је сад енергија — она енергија, коју је познао у себи још из детињства свога, кад га истераше из школе и он виде своју мајку у оном неизмерном очајању; у њему је сад она енергија, која овлада њиме, кад се решио, да иде у Јерусалим, те је издржао онај тежак пост; у њему је сад она енергија, с којом се бацио на назаренско веровање . . . „И нећу скретати с овог пута“, мишљаше у себи, „па ма ме моја крв свега расула . . .“

Неколико сахата доцније држао је Боривој у скупштини Варвару за руку и изговорио јасним гласом: „Хоћу да узмем Варвару за жену своју и хоћу да је љубим, као што нам заповеда Господ и пропише апостол Павле, а то је: Хоћу да је љубим више од себе самога, као што је Христос љубио цркву и себе предаде за њу . . .“

Старицама назаренским дође мило, где се Боривоје овако китњасто исповеда, а старцима назаренским, онима који су у одбору, учини се, као да их тим речима моли Боривоје за опроштај, што је пре три недеље онако слободно и против-назаренски тумачио свето писмо, кад беше реч о љубави.

Кад је Боривоје изговорио своју исповест, није хтео или није смео да погледа у Милеву, која му је стојала за леђима. Тек кад чу њене речи, управо њен уздрхтали шапат, да хоће да буде жена Гигина, он је погледа. Била је бледа као мртавац. „Она је за мене доиста умрла“, помисли у себи.

Није умрла. Кад је идућих дана мислио на десето, осети неки бол, као да га је ударио нож. И он зна, са чега је тај бол Мал', мал', па га подухвата нека топлота, сваки час пије воде, а непрестано је жедан. Где кад га у сред посла или разговора облије румен. Стид га је . . . Мучи га мисао: Шта она мисли о њему? Зар се он не није одрекао? Зар је он није преварио? Да ли је дошла к себи, те разуме његов корак или је још увек успаљена? Треба ли да говори с њом, да јој протумачи? Али не, не, то би било ново успаљивање.

Кад прође четрнаест дана, те дође недеља, које му је требало ићи у Лазаревац на скупштину, где ће и Милеву видети, не смеде отићи, би му зло. Отправио је Варвару саму, а он се опет затвори у ону мрачну комору и горко плакаше. Осетио је, да је над собом изгубио власт. Он није више свој . . . До сад, кад је плануо, занео се, било је само за тренут, после се умирио и беше по ново господар над собом, сад

је скренуо с пута не само за тренутак, но је залутао далеко у пустињу, где све дубље у њу улази и не види краја. А краја мора тек бити свачему, па и овоме.

Милевина страдања.

Милевин отац, чича Срдан опет се успалио и то успалио већма но игда. Никако не може да отрпи, што му је кћи невенчана. Каже: „Не могу ја допустити, да моја кћи живи као патка, без свештеничког благослова.“ Чује се, да га Светозар свакојако умирује, али ко ће Срдана умирити. Назарени га знају, па се побојавају каква чуда. И нису се убојали.

Чича - Срдану је тешко и он оде оне недеље по подне у крчму. Ми Срби за све тражимо вина. Ако нам је што добро, дај, пиј од радости, те гради-мо од добра зло. Ако нам је што тешко, дај опет пиј, гради-мо од зла горе. Чича Срдан се нашао у крчми са својим пријатељем Гајом, чији је син такође поверио, те почеше старци да се јадају.

Кад су се добро изјадали, а још боље поднапили, почеће чича Срдан: „Нема ту ништа, мој прико. Све су то празни разговори. Слушам данас мог Светозара у цркви, оно није да није, лепо говори, али шта може реч. Све док неко не упадне у то золино гнездо и не разметне га, неће бити добро.“

„Сад си казао паметну реч“, одобрава му Гаја, „вреди десет...“

За тим је дошла још једна литра и та им је шапутала, да не чекају дуго, а она трећа литра саветовала је старце и храбрила их, да не говоре на празно, но да и учине што мисле — одмах. А баш и јесте тако; Назарени су баш сад на својој вечерњој молитви.

И таман Назарени свршавају, па да се разилазе, кад упадоше међу њих Срдан и Гаја. У рукама им батине, у очима нешто, што те подсећа на подрум.

Срдан први узео реч. Куцну батином по оном сату, што висаше на зиду и рече: „Баците га на поље! Не показује добро.“

Сестра Маца узе га умиривати. За младости њене хватао се Срдан радо до ње у коло, ваљда ће је послушати. „О, браца Срдане, баш сте нас поплашили“, каже. „Једва вас познадох оваког...“

„Ђути, квочко матора!“ продера се Срдан на њу. „Шта си узела успијати, као да је још и сад оно време, кад си ме ноћу пропуштала кроз прозор.“

Маца као да поклекну мало, побледи, па онда рече једва чујно: „Истина, била сам рђава...“

Чича Срдан не пази на њу, но се и даље размахује: „Овај сахат, кажем, баците на поље. Показује три и по сата, а то није истина, јер вам је већ дванаести час куцнуо. Ово гнездо ја ћу разорити.“ При тим речима удари батином по сату, који се разби и паде на патос. Онда се окрете својој кћери, стаде пред њу и рече: „Устани и хајде кући!“

Она устаде, али се не помиче напред.

„Кући матери, кажем ти!“

Она проговори мирно: „У светом писму пише: Жена треба да остави оца и матер, па да иде за мужем.“

„Ко ти је муж?“

„Ево га!“ и она показа на Гигу, који стојаше не далеко од ње, али одмах за тим обори очи.

„Шта? Муж!?“ виче чича Срдан. „Тога нема код нас! Ти си блудница, јер живиш невенчана. Ти немаш мужа. Знај, да ћу те пре убити, но оставити овде. Полази!...“

Сад се деси нешто, што нико не очекиваше. Милева се усправи и проговори нежним гласом, чисто улагујући се: „Не могу ићи с тобом оче, него те и ја молим, уби ме, нека ти је просто.“

Свакога прође језа, само чича-Срдана не. У њему је сотона или бар вино, а то је од прилике све једно. И он дивљом руком зграби кћер своју за главу, разреде мараму, којом беше повезана и дохвати јој дуге, лепе курјуке. Поводи се глава у кукавне жене то напред, то натраг, а из тога се потресања могло

закључити, коликом снагом чича Срдан напаствује дете своје. Но Милева је мирна. Без писка и речи трпи, али место ње вриште остале жене у један глас. Мирко, Тома и остали старији људи догурали се до Срдана, умирују га речма, моле и опомињу, а по мало се ребре око њега, те га раменима отискују. Рукама га се ни један не дохвата. Лазар стоји на своме месту као окамењен; Гига је блед, крши руке, а у лицу му неискazan бол и очајање. Но Срдан не долази к себи. Гаја опет стао батином на сред собе, те га храбри.

„Добро си је ухватио“, каже, „сад је само води кући из овог пакленог гнезда.“

Срдан трже још једном, а Милева посрну и паде на колена. У тај мах зачу се тутањ, као да се поломила таваница и подиже се дебела прашина. Жене још јаче зацикаше, мисле дошао је страшни суд, јер ломњава једнако траје. То ради Боривоје. Кад виде, где Милева поклекне од бола, удари му крв у главу и у истом тренутку прескочио је био две-три скамије, које се поломише; оборио је неколико жена и у пуном смислу речи погазио Гају, који још једнако стојаше уздигнутом батином. Онда разгрну оне, који стојаху око Срдана и шчена старца снажном руком за прса тако, да Срдан испусти све, што му беше у рукама: Штап и Милеву, те поклекне на земљу. Све то беше за неколико тренутака.

Сад се прибраше и остали, виде да нема шале, те неколико њих, који беху нај јачи, навалише на Боривоја и отргоше старца од њега. Боривоје је у лицу црвен као крв, његово тешко дисање чује се јасно и у оном метежу и он се повуче у крај. Гаја се у оном комешају подиже с патоса као испребијано псето и извуче се на поље. Срдан је клонуо на клупу. Назаренке му носе воде, људи га умирују, али њега као да је вино тек сад стигло. Говори о некој њиви и неким кукурузима.

Тако се ухватио већ и мрак. Боривоје се мало

умирио и отишао кући и за мало, па ће одвести оданде и Срдана. Водиће га Тома и још друга двојица. Кад изиђоше на улицу — пушта је. Поред пута је јендек, од прилике до колена дубок, а пун воде. Тома шчена Срдана испод руке и поче да га води оним јендеком. Други прискочи, да му помогне.

„Остави“, каже Тома, „нека га туда, да се мало расхлади“.

Срдан иде оним јендеком и све болно стење; она студена вода у сред зиме и сувише га расхлађује.

Кад је Тома дошао до Срданове куће, закуца на прозор и предаде га домаћици. Она се сирота згранила, кад га виде. Како се вукао оним јендеком, дошао сав укаљан, а по чакширама му се замрзла вода и нахватао се лед. Сместила га у постељу, из које се ни трећег дана не разабра. Мори га љута грозница, а мал' те није и врућица.

Кад се Тома враћао кући, сврне Лазару, где затече пуно браће. „Ох, ох“, рече тужним гласом, „видесте ли Боривоја? Тако је био неукроћен, као да су три сотоне у њему“.

И доиста, Боривоје се није разумевао у оном „голублијем послу“, да по „хришћанској дужности“ води шијана човека кући, а да га води јендеком, који је пун студене воде. Он, Боривоје није знао друкче да се освети човеку, до ли да га ухвати за прса.

Код Милеве се опет искупиле жене. Жале је и теше, блаже је и храбре. Но она као да не чује. Пред очима јој је и сад чича Срдан, како је вуче за курјуге, она види Гигу, како крши руке, а на лицу му неисказани бол. Осећа, зна, уверена је, да би тај човек сваког часа умр'о место ње и то радо. Али јој се показује и друга слика, па јој у ушима још и сад онај ужасни лом, када се крјаху клупе... Види Боривоја, који не уме да гледа, како она страда и бори се за њу. Кома ће се приволети царству? Затворила је очи и — мислила је. У оном тренутку није ју ништа више болело.

„Спава . . . спава . . .“, шапутале су полако Назаренке.

„Лаку ноћ!“

Овај последњи догађај врло је узнемирио Назарене. Од кад дође поп Светозар, мало се утишао свет против њих, не нападају их више на улици, а где сад шта је. Син проповеда мир, у цркви проповеда против Назарена борбу делима, речима, духом, а отац долази у назаренску скупштину буџом, да дели мегдане. Како ће се свршити то? Но опет за то нико не мисли, да тужи Срдана. Милева неће и не сме, отац јој је, а и остали не чине то већ због Лазара. Па онда, Срдан је болестан, још се не диже из постеље, а једва се четвртог дана мало разабрао.

Тако прође и опет четрнаест дана и дође опет време заједничкој скупштини. Боривоје дође тога дана мало раније у село, мора да оде Лазару, да му се извини како год за онаки насртај.

Кад уђе у собу, изненади се. Застао је Милеву. Она је дошла брату неким послом, па ће с њим заједно у скупштину. Лазар је у овај мах отишао у кошару, да обиђе марву. Боривоје је био изненађен и не сећа се, како се поздравио с Милевом. Зна тек толико, да га је понудила да седне. Ко зна, кад би проговорио и да ли би проговорио речи, да га она прва не запита: „Како ваши на дому?“

„Хвала,“ каже он, „остали су здрави.“ (Назарен неће никад казати: *Здрави су*, јер он то не зна, већ увек вели: „Остали су здрави,“ или: *Оставио сам их здраве*“).

Сад је и Боривоје осећао, да треба коју да рекне. Али и он не говори о оном, што му је на души, но потеже обична назаренска питања. „Шта сте читали из светог писма?“ пита је.

Милеви прелети за часак тужни осмех преко лица. Она и свето писмо! Не сећа се више, кад га је читала, а кад га је и узимала у руке, онда је само

гледала по њему. „Читам,“ каже она збуњено. „овај... последњи пут сам читала о створењу света.“

„Па какве вас мисли обузимају при том читању?“ пита је опет Боривоје.

„Ја мислим и мислим, да би боље било, да Бог није света ни створио“, рече она ненадно, па се онда и сама трже од тог безбожничког одговора, поцрвени и занеми.

Јасно је, што рекли Назарени, да је била у оном тренутку успаљена, а био је успаљен и Боривоје.

„Милева“, пита он мало после, „јесте ли задовољни у новој кући?“

Она подиже главу и погледа га тако тужно, као голубица кад изгуби свог голуба или кад јој секу врат. После се мало насмеши. Било је у том осмеху нечег враголастог.

„А ви? Како сте ви задовољни?“ пита она њега у место да одговара.

„Зар с Варваром?“ пита је он отворено.

„Па да!“

„Како ћу да вам кажем. У откровењу Јованову глава трећа, има нешто што приличи и на њу. Анђелу лаодикиске цркве говори дух: „Знам твоја дела, да ниси ни студен, ни врућ. О, да си студен или врућ... Но будући млак, ниси ни студен ни врућ...“

Да судимо по Милевину лицу, рекли би, да јој је годно тај одговор. „Воли децу“, рече она на послетку лагано.

„Не бије их, али не бих рекао ни то, да их воли. Да истински, по срцу воли децу, запазио бих, јер би деца онда волела и њу.“

Наста мало ћутање. „А ви Милева?“ пита он опет.

Сад пређе преко њена лица болни осећај. „Ја не могу да се тужим, не смем да се тужим, немам права да се тужим“, вели, „он је светац и то је најстрашније. Хеј, да могу да ишчупам из груди оно, што ме мучи, па да бацим у јендек. Грешна сам ја, врло сам грешна, Боривоје.“

Боривоје би тако узбуђен, да не мога остати на месту, но устаде и оде до прозора. Милева га погледа испод ока. Да је у оном тренутку казао: „Жено, хајде са мном, хајде у пустињу, где нема Назарена, ни ове муке“, она би пошла. Али њему не дође то у онај мах на памет, он само хукну и рече: „Ми ћемо пропасти обадвоје.“ И онда занеми. Милева је оборила главу, уздану и изиђе на поље.

Мало после дође Лазар. А онда, кад у скупштини забруја песма у славу Христову, погледа Боривоје на Милеву и дође му на памет оно, што му је требало пасти на памет пре по сата. Затвори песмарицу, саже главу на груди и поче у сав глас јецати.

Ни по покрету ни по жубору не би могао опазити, да су Назарени изненађени овим неочекиваним догађајем, али су изненађени, па и узнемирени, јер песма запиње, сваки вуче глас на другу страну. Шта је то, да Боривоје плаче? Крштен, пречишћен, на опет? Зар се сотона и опет појавио у њему?

Кад се свршила молитва, устадоше неки да га теше. Варвара је тумачила, да је он болестан. Други су тумачили, да је то због оне његове наглости с чича-Срданом. И Лазар му приђе и умириваше га. „Проћи ће. Велико је искушење било“, каже му.

Само је Милева знала, за што је плакао Боривоје. Није умео да дела, па сад сузи. Не знаде да буде човек, па је сад жена. Она га погледа са стране и кад виде, где га старци и бабе тапшу по раменима као жену, он јој дође сад на једаред тако мали, мали.

Кад је Боривоје дошао кући, никако да се умири. Доцније се и опет забравио у комору и молио се дуго Богу. Дуже но икад пре, али му сада више не одлану. Кад је изишао из коморе, шетао је крупним корацима по соби и говорио као себи, али опет на глас: „Ја морам од сад сести међу пријатеље у скупштини, ја нисам вредан да седим међу браћом. Треба по ново старешинама да се исповедим“.

Барвара га је преплашено слушала, па му онда пришла. Он је био сатрвен, а она, жена за часак га је искушала; он јој се повери и откри јој сву тајну срца свога . . .

Налицкана војска.

Док је овако бивало код Назарена, на другој страни нису спавали. Чинили су све, што год су знали и умели, да најпре зауставе продирање назаренско, па онда и освоје их.

Поп - Светозар је вредно придиковао у цркви и његове придике бивале су све то вештије, лепше и језгровитије. А ни стари свештеник није хтео да изостане. Био се мало запустио с придикама; што јесте, јесте, али кад сад узме крст у десницу и попне се на амвон, можеш му слободно сваку реч штампати у „Српском Сиону“.

Но то је у цркви. Али ни оно, што је закључено на збору о Великој Госпођи, није остала празна реч. Пустише, да народ мало преради послове, па онда почеше недељом по подне с народним предавањима у школи.

Здравковић први ће почети, а и право је. Његова је то мисао, а после, он је најзаузимљивији и највештији. Он је оног дана на вечери одмах казао, да неће од целог посла бити ништа, ако се сеоска интелигенција извуче и остави народ сам на тим предавањима. И поп и учитељ и трговац и доктор и гости из вароши треба да буду на тим предавањима. Они и ако неће чути ничег новог, треба да су тамо, да их види народ, па ће онда и он за њима.

„Пример, пример и опет пример“, рече он.

Сви су му одобравали и сви обрekli, да ће бити на месту.

Дође и та недеља. Свештеници су оног јутра у цркви са амвона упутили народ на та предавања и кад би по подне, школа је била дупком пуна, милина ти је гледати. Ту је мушко и женско, старо и младо.

Ту је ратарка и попадија, ту доктор и ковач, ту неколико гостију са стране, па и госпођа Здравковићка с још две другарице.

Лепа је жена та госпођа Здравковићка. Висока стаса, голубија погледа, а непрестано се врзе око свога мужа. Њена, што би рекли, елегантна појава обучена је у најелегантније одело. О врату су јој дивна три реда бисера, нека се не каже, да она овај народ презире и да се само онда свечано облачи, кад иде међу господу на бал.

Док јој муж предаје, она му је скоро увек за леђима. Њено је место до душе у првој клупи, међу другим госпођама, али час по час устаје, нуди свом мужу воде или му пружа мирисаву мараму, да утре зној с чела или му дошапне, Бог да је знаде шта, а увек му онда постоји час-два за леђима и гледа га тако мило и нежно.

Здравковић говори о моди и луксузу. Сви нађоше, да му је говор темељан, научан, згодан за наше прилике. Навео је чак и оно, што су писали Грци и Римљани од пре Христа против гиздања и раскоша, па дошао до данашњег дана. И она се најсиротија лицка као нека грофица, јер каже: „Ја ћу зарадити, заслужићу мотиком, па ћу се обући.“ А оне друге веле опет: „Не могу ваљда ни ја да будем гора и од оне најсиротије.“ Говорио је, од каквих је штетних последица по здравље и благостање то непаметно кинђурење и већ тако даље.

И све би било лепо, само да му увек не стоји за леђима његова накинђурена жена. Али као да ју је сотона наместио тамо, да својом појавом исмеје и изобличи сваку његову реч. И кад поче да говори о *белену*, навео је, шта је једном учинио покојни жабаљски прота Пашић. Баш на један од највећих светаца даде изнети на средња црквена врата, куда улазе женске, велики котао воде. И сваку, која хтеде да уђе набељена у цреву, заустави код врата и рече јој: „Уми се најпре, ћерко; овде ти белило није по-

требно; Бога не можеш преварити.“ Многи стари људи одобравају, а Здравковић се окреће свештеницима, који су тамо били и вели им: „Ето вам, господо, примера, следујте му!“

И све би се свршило које како, да се и опет не истаче Шандор ковач. Кад виде, како се госпођа Здравковићка устумарала по школи тамо амо и не уме и неће да седи мирно на свом месту, њему ускипи и већ је два-триред хтео да устане и оде. Но уздржавао се, док је могао, па онда му прекипи. Устаде и пође. То је било баш у онај мах, кад је госпођа Здравковићка стојала за леђи мужевљеви и нудила га, да пошље у крчму по чашу лимунаде, а Здравковић предлагао свештеницима, да следују примеру проте Папића. Шандор ковач застаде код врата и рече доста гласно: „Таман, свештеници ће му умити цело село, а он не уме да умије своју рођену накинђурушу“. Здравковић пребледи, госпођа седе на своје место, а остали су грискали усне. Мало за тим би крај предавању. Нико Шандору ковачу ни речи, као да су речули.

Кад су се разилазили, послушкивао је Здравковић, шта говори свет и шта суди о његову предавању. Не чу ништа друго осим оно, што је говорила гомила девојака. А те као да његова предавања нису ни чуле, оне су виделе само његову жену.

„Али баш све једнако на њој“, каже нека. „И хаљине и огртач и ципеле и шешир и кишобран, па јеси ли видела чак и марамица од једне боје“.

„Шта могу вредити они низови бисера?“ пита друга.

„Ја сам све чула још јутрос“, хвали се трећа. „Мамика“, тако су звали у селу Чивуткињу трговкињу, „видела ју је, кад је излазила из цркве“. Каже: „Одело једнаке боје зове се *егал*, онај прашак на њеном лицу „пудер“, а онај мирис „пачули“. Хај, Бого, ала то мирише! То није ружина вода, него као тамјаника, шта ли. Јао, часни је потр'о, баш лепа жена“.

Здравковићу се овог пута није допало, што му хвале жену, он би волео, да су хвалиле њега. Тога вечера били су сви гости код поп-Светозара на вечери и наздрављали су до по ноћи сретном успеху.

После четрнаест дана држао је предавање сеоски лекар о умерености. Говорио је о томе, како ми све поједемо и све попијемо. Чак и Немањино благо оде на гозбе и пијанке. То нам убија здравље, сиромашти нас и не можемо напред. „*Ми смо свој напредак и срећу* појели и попили“, каже он, „јер још трипут толико да имамо и то би појели и не би нам ништа остало на остале ствари. Нигде се у свем свету толико не поједе као код нас. Сва јела, која год познајемо, скувамо на једаред, само ако имамо. Ето“, каже, „славиће наш ратар свечарство или има у кући сватове, па одмах зову куварицу из вароши и почну износити јела у подне, па буде ноћ, а још се није све изређало. Наше новине“, каже, „не доносе шта ручају цареви и краљеви кад се састају и госте, а требало би да доносе. Не што се то нас тиче, него да види свет, да се ни при царским гозбама не износи више од четири јела; за тим долази сир и воће. Ми ни на што друго не дајемо, до ли на јело. Најбоље, најздравије собе наше, те су намештене, у које и не улазимо, а живимо у вајатима и коморама. Чак и наши богатуни, који имају по три-четири намештене и гостинске собе, немају у кући купатила, немају књижнице — ништа.“

Доктор је говорио лепо, само се на крају упустио у ситнице. Доказивао је, како је излишно много јело и како човек може с врло мало јела живети, кад се навикне. Каже: „Славни професор Хиртл, који није олако и без темеља изрекао ни једне речи, споменуо је једаред у свом предавању, да би човеку на дан доста било онолико хране, колико има од прилике у 30—40 зрна сочива.

„Тај би човек морао бити затворен у кутију и

не би смео од два сата у зору до вечери посећи две стотине снопова трске“, рече неко гласно.

„То имаш право“, прихвати доктор и насмеја се.

На послетку се ипак разиђоше задовољни. Доктор је био добар човек и сви су га волели, само би се и на њега могле применити с малом изменом оне Христове речи: „Болесници, што год вам каже да чините, учините, јер је то добро, а што год видите да он ради, не радите ни по што, јер нећете бити дуга века.“

После докторова предавања све је друштво отишло трговцу Малићу на вечеру. После се дуго и дуго по селу причало о тој вечери. Ту су биле рибе од Орида, од оне врсте, по коју је Краљевић Марко ишао, кад је славио крено име; ту је било шест врсти вина, гајдаш из Шида и да богме — угрејаних глава. Здравковић се раздрагао, те је око поноћи почео да пева песму: „За красну љубав“, „За љубав красну“, и кад би зора, он је још увек певао све то, па то: „За красну љубав“. Кад су у зору неки почели да хватају коње и да иду кућама, Малић је стао са запетом двоцевком и хтеде да пуца у коње, ако се макну, те се весеље продужило до подне. Једном речју, право — српско весеље.

Сутра дан су већ спевале врашке девојке то весеље. Али то не би било ни по јада, да се нису закачиле и о докторово предавање. А богме и то су учиниле, јер се хорило шором:

„Тврда кућа, трошан кров,
Доктор пише рецепт нов,
Човек може да ужива,
С три зрна сочива.“

Доктор се насмејао враголанкама и преписао песму, да је покаже жени. Али госпођа се није смејала. »Röbl«, каже она, „право је говорио мој отац, да паор остаје паор. Њега не можеш ни поучити ни угладити, он остаје суров и прост, а што му се већма доближујеш, тим ће те пре и ујести. Ето“, каже му-

жу, „било ти је потребно, да те узимају у подсмех. Али нећеш ти више предавати паору, док сам ја жива.“

Доктор се само смеје, а Јованка умирује своју другарицу што већма може. На послетку ју је умирила мало. Госпођа каже: „Нећу из друштва, ићи ћу на предавања, кад сам већ обећала, али мој муж неће више говорити народу. Нека сад мало друге „спевавају“. Ја ћу да се смејем.“

Оно, што је изгледало предавачима најпотребније, а то је предавање о моди, раскоши и умерености, свршено је и сад им је већ потеже било наћи згодан предмет. Али досетише се. Треће недеље предавао је неки Здравковићев друг о предрасудама у нашем народу, управо о томе: Је ли истинита она народна предрасуда, да се дивљи голуб у зиму претвара у кукавицу? Па мора му се признати, да је доказао врло темељно и научно, да није истина, да је дивљи голуб само у лето дивљи голуб, а у зиму да је кукавица, него он и зими остаје што је био лети, а то је дивљи голуб. Једном речи, дивљи голуб је увек дивљи голуб, а кукавица остаје и зими и лети кукавица. И он је био сретнији од својих претходника, јер њему нико не добаци никакве примедбе, а нису га ни девојке спевале.

Четврте недеље почело је предавање већ несретно. Није дошло ни близу онолико света, колико прошлих недеља. Трећи Здравковићев друг говорио је о нашим манама у говору. Испитивао је: Је ли боље казати „вѐдро“ како кажу у Банату или „кабао“ како то веле у Бачкој, па онда, је ли боље казати: „зарио сам се у посао“ или „заронио сам се у посао.“ Он је држао, да је боље казати „заронио сам се“, јер човек није свиња, да се „зарије“. Које је речи хтео још претресати, не зна се, јер догоди се несрећа. Звона почеше ударати на ларму и сви полетеше у порту. А из порте се са свим јасно видело, да иза села гори гомила ђубрета. „Хајдемо натраг“, дози-

вао је Здравковић народ, „није ништа“, али нико не дође натраг.

„Ех“, кажу, „мани с Богом разговора, ватра је ђаво, треба то бити на опрезу“ и разиђоше се куд који. Још је покушавао Здравковић да поврати и застави разбијену војску, али не би их довукао више натраг ни једецима, а не речима.

Петe недеље је требао и опет предавати Здравковић, али већ у четвртак дође писмо на Светозара, у коме јавља, да одустаје од предавања, те да се постарају Лазаревчани за другог на његово место. Али јест, и Здравковићеви другови се одричу свега, јер се измешаше међу собом.

Па шта је било? Још одмах после оног договора о Великој Госпођи написао је Здравковић у новинама китњаст извештај, како се сакупила војка против Назарена и како сјајно победише Назарене већ на првом кораку — у њиховој скупштини. Свуда је истицао себе, а своје предавање ковао је доцније у звезде. О предавању својих другова рече само толико, да су била, „задовољавајућа“. То се овима није допало, те га нападоше. Дође међу њима до расцепа и кошкања речма, па онда пренеше ствар и у новине. Бог те пита каквих ствари нису тад размрсивали.

Не прође неко време, а ето ти Здравковића у село, позва свештенике, доктора, учитеље и трговце, тужи им се и иште од њих потписе против својих другова.

Светозар је први одрекао, па и осталима препоручио да одрекну. „Зар то да буде крај?“ рече. „Пођосмо у војну на друге, па се међу собом побисмо. Шта ће рећи народ? И онако нам пребацују доста што шта и веле, боље да нисмо ни почињали. Кад смо говорили о моди и лукузу, китили смо се, а кад смо говорили о умерености, градили смо теревенке. Како грдно исмејасмо чича-Станка, кад оно на збору рече, да нам све зло долази из вароши. И сад

још да цепамо народ због потписа? Неће ли нам други пут рећи: А зар и из вароши може што добро доћи?”

Здравковић је увређено плануо. „Ако је“, вели „ко сто пута паор, толико мора знати и може знати, да што могу ја, не може он. Што Петар може да баци олако на улицу, то је Павлу потребно на хлебцац. Што мени не шкоди, њега убија. Нека се не угледа у свачему на мене.“

Но Светозар није попустио. Каже: „Ми смо учили школе, ми се вадимо за мудре и паметне, па смо ми први дужни да се одречемо глупости, бесмислица и свега, што је излишно и штетно. Ако не могу ја то да учиним, како смем тражити, да то учини онај, који је слабији од мене? Без примера нема ништа, то сви ми увек говоримо, а никад не творимо. Зар би апостоли умирали за Христову науку, да он сам није умр'о за њу? Зар би народ ишао за њим, да је он једно говорио, а друго творио? И ако ћемо тако, онда будимо искрени. Немојмо да се вадимо за апостоле и учитеље народне, но рецимо: Хоћу да живим и радим по своме ћефу, а даље како било; не тиче ме се...“

Здравковић је отишао љут и без потписа. А предавања престаше. Но и ако та предавања беху кратка века, имала су своје последице.

Међу сеоским девојкама опајало се, да се губи шаренило. Хтеле су да уведу — егал. Да богме, да га нису извеле са свим, јер очеви неће ни да чују о томе, да уз сваку хаљину иде и ципела исте боје. Па онда упало је апотекару у очи, да не ишту више ружине воде, него: пачули, а кад је Јоца Опанчарев славио свеца, довео је и он гајдаша из Шида. Није могао чути, где се добија риба од Орида, али је обећао својим гостима, да ће је до године изнети на сто, па ма знао изгубити главу.

Болесно стање

Болест чича-Срданова и сувише се отегла. Кад га онаква доведоше кући, домаћица Јелена сместила га је у постељу, па га још претрпавала и други дан, јер је мислила: Од пића је, проћи ће. Но не прође. А кад трећи дан посла по лекара — доктор није дошао, али му је чула песму. Девојке су певале селом у сав глас:

„Кинин, кина, прашак бео,
Наш се доктор разболео.“

И доиста доктор се разболео. Никад не зна човек, шта ће га снаћи. Дошао он по вечери мало у крчму и наиђе, где се крчмарица нешто кошка с децом. Деци се прохтело мало сувих шљива. Има их она на тавану читаву врећу.

„Не ваља у вече много јести“, каже она, „а и ко ће се сад пузати на таван? Сутра, децо.“

Но умеша се доктор. „А као за што сутра? Не ишту деца печеног вола, него две-три шљиве. А ништа није боље по вечери но то. Баш донесите и мени прегриш-две.“

И кад донеше и њему прегриш-две, он се намаио, те каже: „Нисам дошао у апотеку, да ми мерите на драмове, него дајте, донесите.“

Донесоше и он се расположио, жваће у сласт и говори: „Баш смо ти ми Срби народ, да Бог сачува. Код нас и свиње више поједу шљива но ми. Ако и спремамо што, на тавану је. А нема здравијег закуска од шљиве. Бадава, Француз је Француз, далеко је испред нас истрчао. Тамо нема ручка, нема вечере без шљива; или ће их изести суве или куване, компот уз печење. Они их доносе из бела света, ми их ногама газимо... Хо мај, та казао сам, да ми не мерите на драмове, него дајте, донесите.“

Доктор се разговорио и сви се искупише око њега, јер он врло занимљиво говори. Но то му не смета да једе.

„Господин-докторе, опростите, али мени се чини, ви не избацујете коштица?“ вели му крчмарица.

„Хм, та догоди се да баш и прогутам коју. Тре-шања не једем никад без коштица. Нису ми иначе слатке. Па и шљиве, наравски, то је наука. Него ви за цело мислите, да ћу вам остати дужан, кад ми до-носите по две по три. Ево да вам платим у напред.“

И још би два-триред: „Дајте и донесите“, па онда оде кући. Још су неки од гостију били у механи, те диванили: Како може човек да поједе толико шљива с коштицама, кад је кроз тиху ноћ јурио коњаник у варош по лекара.

Доктор се тако рећи прашта с душом. А сутра дан хорила се селом песма:

„Кинин, кинин, прашак бео,
Наш се доктор разболео,
Без рецепта шљива јео,
Ју, како је само смео?!
Шест хиљада пој'о грама,
Па још с коштицама.
Пој'о скоро пола вреће,
Никад више неће.“

Дође доктору лекар, па и чича - Срдану. Ма да се Срдану примирила грозница, опет за то не може да устане, уштапиле му се ноге. Донеше му неке каде за купање, некакве шпеције, паре га, мажу га, тару га, али нема наде, да ће се тако брзо предифи.

Он је испрва беснио и љутио се, после се пре-дао и умирио. Запаали лулу, па само гледа у плаве димове и мисли, мисли. Тек ако ће одговорити до-маћици реч - две, а често је тако задубљен у мисли, да и не чује, шта га пита.

Домаћица види то и назире, да се у души Ср-дановој нешто крупно догађа. Променуће се или на боље или на горе. И прекрсти се. „Боже помози, доста је било — зла!“

Што је домаћица слутила, није се преварила. Било баш с вечера, кад је дозва Срдан. Соба је сва

увијена у дим. „Баба“ каже, а не гледа јој у очи, „иди одма по Лазара и Милеву и доведи их овамо.“

Она се у први мах укипила, не може чисто да верује ушима, па онда полети Срдану. „Јао друже, Бог те је умудрио“.

„Иди само — иди . . . па нека дођу одмах.“

Кад су Лазар и Милева ушли у собу и пришли оцу, он се заплакао. „Децо“, каже, „уштапио сам се, нисам могао да вам дођем, а иначе бих дошао, да се измиримо или баш да кажем право, да ми опростите.“

Милева се брани: „Мани то, бабо, само кад си нас се опет зажелело.“

„Еј, еј, децо, опак сам ја човек био . . . врло опак. Куд сам застранио? Али тако је то! Кад сам радио, радио сам и није било времена да мислим, а кад нисам радио, пио сам, па од куд да се приберем као човек. Но од сад ако Бог да, поправићемо“.

За мало, па се отац и син заговорили, а мати већ извукла кћер из собе, те је одвела у вајат, да је се сита наљуби. И кад се задовољила, па сва радосна погледа кћери у очи — поплаши се. Наопако шта све лежи у оним очима. Очајање, управо нешто више од очајања. У тим очима је писано: Ја се не надам ничему!

Дуго је брижна мати запиткивала ојађену кћер, али не доби јасна одговора. Милева је дуго плакала, заронила је главу у мајчино крило и само говори: „Ништа ми сад више не фали . . . ти си ми фалила, мајко. Овако ћу долазити, да се исплачем сваки дан, лакше ће ми бити.“

Домаћица Јелена је још оног вечера хтела да пошље по Светозара и Јованку, но Срдан не даде. „Остави“, каже, „били су и у јутру и по подне, имају они и свога посла.“

Помирење је дакле постигнуто и нико се томе није више радовао, но Светозар и Јованка. Али кад би трећи дан с вечера, долети Светозару мајка Је-

лена у собу гологлава, није се повезала ни марамом, а зима је.

„Шта је, мајко?“ питају Светозар и Јованка у један глас.

„Није добро, децо“, изговара она, а једва дише. Светозар побледи, он је то схватио, као да ће чути самртну вест. Хвала Богу није. Али за то опет оно што је чуо, потресло га је скоро исто тако снажно, као што би га потресла и сама смрт очева.

Чича Срдан је данас с вечера разбио лулу и кад му понудише другу, он ману руком и рече: „На што? Зар има човек од тога какве вајде? То је упало Јелени врло у очи, јер Срдан се скоро никад не растајаше од луле. С тога је она данас, кад дође Лазар, мало као ослушкивала и оно што је начула, излазило је на оно исто, што она већ два дана слутити. Срдан је у срцу већ поверио, хоће да постане Назарен.“

Као сломљен паде Светозар на столицу, кад чу ту вест. Дуго је ћутао и он, а ћутале су и жене; на послетку проговори. „Огрни се, мајко, и иди кући. Не говори оцу ништа, не спомињи му, да слутити што. Ја данас нећу долазити до вас, не могу. Сутра, кад буде време, доћи ћу да се разговорим с оцем. Ја могу с њиме о том говорити једаред, ако не послуша, онда је све за бадава, крај је.“ Глас му је дрхтао, кад је ово говорио, а сузе му блистаху у очима, кад је испратио матер.

Старица га љубљаше и само шапуташе: „Бог те умудрио, сине!“

Светозар је још тренутак-два остао за столом, јер беше с Јованком при вечери, али ни једно од њих не окуси залогјаја. Онда се он диже, пољуби жену у чело, назва јој лаку ноћ и затвори се у своју писарницу.

Тамо је ходио дуго, дуго. Његови убрзани кораци казивали су Јованци, да му узрујаност још једнако траје. Тако око поноћи умири се, сео је.

Кад у зору закукурекаше петли, он је још увек седео за писаћим столом.

Био је у велико дан, кад је Јованка ушла у собу, да угаси преко његове главе лампу. Он је није опазио. Пред њиме је лежало св. писмо, у које се са свим занео.

Тако је то трајало мал' те не цели дан. Светозар је тражио лека, поуздана лека против назаренске заблуде, тражио га с напором све душе своје. У њему се одавна зачала нека мисао, он је видео пред собом пут, којим би требало поћи, само та мисао беше још неизрађена, тај пут беше по мало застрт маглом. Пред њиме у души стајаше чича Станко. Као сад да му звоне у ушима речи, које изговори тај човек на збору: „Овако се више не може; нешто се мора учинити. Народ тражи лека, па ако му тог лека не можете пружити ви, учени доктори, он ће тражити спаса код назаренских баба.“

Но какав је тај лек? Светозар је скроз познавао назаренско учење. Од детињства гледа он, где у њиховој кући теку сузе, догађају се читаве трагедије, а све због Назаренства. Он познаје болест из најближе близине, он зна све, што је писано о томе; он зна све, што је рађено против тога. Он се борио с Назаренима у њиховој скупштини, борио се с њима на улици; он је у цркви придиковао против њих; он је био сведок оним народним предавањима у школи, па је дошао до уверења, да је све то још увек мало и недовољно, ма се у томе правцу радило годинама. Мора се дубље захватити, озбиљније започети. Назаренства не може да убије лако ни реч са придикаонице нити да га разгони дим од тамјана; не може слово наштампано, а не може ни сила. Па баш за то, што је био на чисто с тиме, и није се обмањивао маштама, а тим му теже беше, да нађе пут.

И опет други дан по подне устаде са столице, одахну и рече: „Господе, у твоје руке полажем ову праведну ствар.“

Онда дозва свог друга, Јованку.

„Ти си ми“, каже, „најближи друг у животу, с тога хоћу да се и споразумем најпре с тобом.“

И дуго јој је говорио, а она га је радосно и усхићено слушала. Када заврши, она му паде око врата и само толико рече:

„Победићемо!“

Српски поп и назаренски владика у борби око свога оца.

Ближило се вече, кад је требала да се реши судбина чича-Срданова, па можда и нешто крупније. Јер ако старац оде куд не треба, ако њега не узмогне Светозар да придобије на своју страну, како ли ће остале? Јованка је отишла пре Светозара, а он и сад седи за својим писаћим столом, прикупља сву снагу своју и спрема се за одсудни бој. Чим Лазар буде дошао оцу, поручиће мати по њега и онда — како Бог да...

Дође и тај час. Кад је Светозар ушао у собу, старац је седео на постељи, за леђа му подметнули јастуке, а Лазар је седео на столици, чело ногу његових. Говорили су тихо, скоро шапућући. Светозар је пољубио оца у руку, поздравио се с братом, па онда рече:

„Бабо, имао бих о важној ствари да говорим с Лазаром и то баш пред тобом, јер се и тебе тиче. Ти ћеш судити и пресудити данас међу нама.“

Глас, којим је Светозар ово казао, био је толико озбиљан и свечан, да и Срдан и Лазар осетише, е ће да дође до крупних размршаја.

„Дуго ми ниси био, сине“, рече му Срдан, као да би хтео да скрене говор на другу страну.

„Хтео сам да изиђем приправан пред тебе и да чујем суд твој о некој врло важној ствари, па да онда у нашем новом колу теби, оче, понудим првом столицу.“

Старац не рече ни речи, а Светозар се окрете Лазару.

„Брате“, каже му, „ја у овом тренутку скидам мантију са себе, излазим пред тебе као човек, не као свештеник. Можда ће пасти која реч из уста мојих, коју ја као свештеник не бих требао да кажем...“

Лазар није знао, на што то излази.

„Волео бих“, вели му Светозар, „кад би и ти, као назаренски свештеник, хтео да будеш са мном овако искрен, као што ћу ја с тобом.“

Лазар и опет не рече ништа.

Светозар продужи:

„Пре свега да дођемо с једним на чисто. Сви ми, који идемо за Христовом науком, и Православни и Католици и Лутерани и Калвини и Назарени, а има на свету још стотинама других вероисповести, држимо *сваки своје* за најбоље. Сваки од нас има еванђеље у рукама и сваки га друкчије тумачи. Па који је тај од нас, који сме рећи: Ја сам божју реч схватио потпуно у свему и без погрешке? Сви ми то кажемо, али кад то кажемо, у нама је свима по мало хвалисања и фарисејства. Шта ћемо, ако од свију нас можда ни један није у свему добро схватио? А то је и највероватније. Па шта онда?“

Лазар се не миче, не одговара, а Светозар наставља:

„Да чујеш неку причу. Имао отац петоро синова и остави им на самртној постељи, да га се сећају и да га поштују. Кад је заклопио очи, сваки син му је насликао слику и наместио је ту слику — лик очев, с прочеља. Свака од тих слика била је друкчија, али сваки син је говорио, да се он отац најбоље сећа, да је његова слика најбоља, највећма налик на покојника. Отац је мртав, он неће више устати, да се покаже, па ко ће данас да пресуди, ко има право?... Ја ћу да ти кажем. Не онај, који је најбољу слику насликао, него онај, који најбоље врши завет очев, а то је, који га у срцу своје најбоље по-

штује. И ми смо донекле као тих петоро синова... Који је тај, који је речи небеснога оца најбоље разумео? Сви ми кажемо: Ја, а никог нема да пресуди међу нами. Па кад тако стоји ствар, зар ти доиста мислиш, да ћемо ми горети у вечним мукама, ако смо и погрешили где год у тумачењу светог писма, или ви или други? Зар може то бити, кад станемо једном пред лице божје, да ће он казати: Ви сте крштење у моје име чинили овако, а ви онако... ви, који нисте добро разумели речи светог писма, идите у огањ вечни?... Зар што ми палимо тамјан, као што је било за доба Христова, а ви не палите, зар ће због тог и *само због тог* једно од нас трпети вечне муке?... Хулио би Бога сваки онај, који би о њему тако ситно мислио. Ено и апостол Павле вели: „Незнабошци не имајући закона, сами су себи закон.“ То значи: Ма не знао да има Бога, ако си праведан, поштен, ваљан — оправдан си. И доиста, било је пре рођења Христова времена у Грчкој и Риму, кад су људи обожавали Богове са врх брега и са дна мора. Оци су држали, да главни Бог седи на Олимпу, те пијанчи, ратује, свети се, чини прељубе — а опет су ти људи били бољи од Богова им, били поштени и пуни врлина. Није главно до церемонија, него до ствари, дела.“

„Ми смо баш они од дела“, одговара Лазар, „а ви се за дела не бринете, него само за тамјан и — дим. Они, који проповедају код вас закон, најмање га чине.“

„Имаш у многоме право, на жалост“, вели Светозар. „Имао бих можда и ја, али сад нећу да окрећем оружје против тебе и да те питам: А како ли је тамо код вас? Је ли и тамо све злато, што блиста? Него ти велим само ово: Ако свештеник не ваља, зар одмах из цркве да одеш и да напушташ веру? Зар ако ти кров прокисава, да запалиш сву кућу, па да одеш чак и из села. Поправимо, што не ваља. Бољи људи имаће и боље свештенике. Ти се позиваш на дела. Истина је, признајем ти: Ви више гле-

дате на дела од нас. Тако је било и код нас у прво апостолско време. Но наравно, тако је било, док је било мало Хришћана. Апостол Павле познавао је сваког по имену и из виђења, те му је лако и било писати: Овоме спречите ово, а оном кажите, да не буде тврдица или лаком, да оговори друга. Но када се намножише Хришћани, није могао нико да их прегледа све. У већој гомили жита има увек више кукоља, него ли у малој, па у већој гомили је и више јереси и цепања. Ако икад буде, да и ваш број нарасте у милијуне и међу вама ће устати многи и многи да цепају и поцепаће вас и биће првака, који ће вас срамотити и биће стада кужнога и свега осталог, чега има и у осталим већим вероисповестима. Ви сте мали, али метни руку на срце, брате, и признај, према вашем малом броју доста је и код вас велики — покор. Данас вас је мало и лакше се пречишћавате. А шта би онда било, кад би вас било на милијуне? Шта ћете онда, ако дође дан, да би мали број ваљаних требао да истера из цркве онај већи број неваљалих? Може ли то бити?

„Лепо је, што гледате на дела, — само запамти, из цркве Христове не можеш ти никог истерати, не можеш онде никоме судити, то је Божје право. Ти треба да иштеш дела, да проповедаш дела, али даље не можеш да идеш, не смеш да идеш. И ви кад вам ко скриви и истерате га, немилостиви сте и не примате га натраг. А Христос је казао: „И седам пута на дан да згреши и седам пута да се покаје — опрости му.“ Ви велите, није се поправио срцем, претвара се. А ко сте ви, да му у срце загледате? Колико је ваљаних, који стоје код вас на пољу, а колико их је неваљалих, а први су међу вама?! У божје име немате права судити. И ако је ваша црква Христова, онда не смете стати на врата Христове цркве и рећи: Ти си достојан да уђеш, а ти ниси...

»*Да се свет искварио, искварио у свима вероисповестима, то признајем. И томе није само црква крива. Ис-*

кварило се све, посрнуло је све, па се задрмале и цркве, јер су и оне из људи. Ви сте умали да тражите дела, да поправљате и то је лепо; али нисте погодили пута. Направили сте још једну вероисповест више, бајаги мало их је. А не смета нами то. Било је поштења кад више кад мање и при овим црквама, било је поштења и врлина чак и онда, кад су људи обожававали кипове. Цркву треба дакле оставити на миру... Него треба ван цркве удесити од прилике оно, што сте удесили ви с вашим Назаренством...“

Лазар је зачуђено гледао у брата.

„Не разумем“, рече.

„Одма ћу ти казати, како мислим. Време је, да зауставимо пропадање, то признајем. Овако, како сад иде, не може се и то признајем, јер ће се за кратко време извући имање из руку наших, поштење из срдаца наших, здрава крв из тела нашег. Сви ми то знамо, сви осећамо, али сваки појединце немамо снаге да се одупремо.“

И сад се Светозар окрене чича-Срдану. „За што ти, оче, хоћеш да постанеш Назарен? Јер си видео, да у многоме није добро, како си до сад радио, а већ десет пута си скретао на бољи пут и увек западао натраг. Твоје друштво, у коме живиш, понесе те и одвуче у старо зло. Међу пијаницама мора човек да је пијаница, међу карташима карташ, међу кужнима кужан. Ми сви видимо зло, али нико неће да је бела врана, неће ван света. Ако се и нађе један у стотини, тај један се изгуби, њега не виде, он не рачуна, нема га. Многи почну, али сваки почне за себе, па овај овде, онај онде посрне. Гомила га погази. Ако ће што да се учини — може се само у друштву. Данашње рђаво друштво поквари и доброг, добро друштво ће да поправи и рђавог.“

„Имаш ли ти таква друштва?“ пита Срдан.

„Немам га и имам га, како хоћеш. Ми треба да га оснујемо. Оно се зове: *Друштво добрих људи*. У томе друштву треба да се скупи све, мушко и женско,

старо и младо . . . Друштво добрих људи биће оно, што му име каже. Ко је год члан тога друштва, избегаваће све, што је штетно по тело и душу, а пригрлиће и испуњаваће оно, што му налаже човечност и добро срце. — Пијанство, карта, непаметно лицкање прогнано је из друштва, а *превара* и рђав живот изобличиће се. На против чланови друштва помагаће се где год могу — увешће мобе, неговаће старо српско гостопримство, које се губи, искорењиваће даће — а ићи ће на то, да се при свечарима, свадбама гаји умереност. Ко хоће при свечари, погребу, свадби да бљешти, нека поклони друштву на добротворну цел новаца, а тужну или радосну свечаност нека проведе скромно. Не може бити, да одбијамо гладне путнике с прага, а при свечарима ранимо и суседове вашке печењем. При сватовима јуримо и по три дана коње, а уморна путника нећемо да повеземо на коли . . . Друштво добрих људи чува се парничења и тужби. Кад има спора међу члановима, онда се састави суд од старијих људи и они решавају, мире и досуђују . . . Суд добрих људи био је код нас Словена још пре Христа, постоји још и данас где-где, а постојао је увек у нашем народу. Друштво добрих људи неговаће просвету и чистити кукољ међу собом“.

„Кад сваки члан друштва схвати своју дужност у кући и ван куће, те буде ту дужност савесно испуњавао, онда ће тек доћи бољи дани. А свануће нам онда, кад једаред појмимо, да нам у заједничком добру лежи спас, те се престанемо радовати туђој несрећи“.

Светозар извади из шпага завежљај артије, на којој беше потанко исписао правила друштва добрих људи и прочита га. Срдан жудно гуташе сваку реч, а и Лазар слушаше пажљиво. Кад је Светозар прочитао, Срданове очи беху упрте у Лазара . . .

Лазар је ћутао. „Ја мислим“, каже Светозар Лазару, „да би ти брате могао постати чланом тога друштва“.

„А ја мислим, да би ти могао постати Назарен, јер ако ћеш тако, ниси далеко од нас“, одговара Лазар.

„Нисмо далеко. Само што сте се ви у свему пребацили, претерали сте, а то је зло. Место да војујете против насиља, да га осуђујете, ви сте пронашли, да човек ни у највећој невољи не сме бранити себе, матере, оца, детета. То је неприродно, а што год је неприродно, не може дуго постојати. Место да војујете само против злих људи, ви се и ту пребацисте, и ко год не мисли о црквеном обреду као ви, тога већ држите за изгубљена, за сотонину жртву и нећете да га испратите ни до гроба; борите се против њега мртва, па ма вам он био отац, био син или иначе најпоштенији. То је више него фарисејство, то је највећи грех.“

„Ви сте противни оном безбоштву, које отима маха, па се и ту пребацисте, јер осуђујете сваку светску књигу и не бринете се за напредак...“

„Претерани у свему, одбацујете радост и уживање, сузу и смеј, најневинију песму, па и саму шалу. Хоћете људе машине, живе кипове, а то је неприродно и не може се одржати.“

„Једноме се само чудим. Кад се гадите на пијанство, како се и ту не пребацисте, те не забранисте са свим вино, но га допуштате умерено. Па за што не допуштате и све остало, што шкоди само онда кад је претерано, а кад је умерено, онда је невино и без штете?“

„Видиш, дакле брате, у чему је разлика. Друштво добрих људи не пребацује се у томе, неће оно што је неприродно и оно ће победити, ојекити нас и одржати нас до бољих времена“.

„И ко ће то да почне“ пита Лазар, „да ли онај ваш православни свештеник, који је закупио регал свога села, те постао главни бирташ? Па кад га пре неколико месеци порезивали, а он пред целом порезном комисијом вели: За Бога господо, не могу то

платити, врло су рђава времена, крчме су чак и недељом празне, сваки се усолдио и нико више не пије. Или ћете почети ви учењаци, који сте били онда код Малића на вечери? Ваш доктор, који вас лечи и придикује умереност, а поједе пола вреће шљива заједно с коштицама? Оне намирисане женскиње, које смо виђали у селу? Јесу ли то те, које треба по твом наговештају да се удају само за чланове добрих људи? . . . Ја држим, да је наша вера права наука Христова и да ће она освојити . . . Ја стрепим, само од тога, да се те госпође и та господа не помешају кад год с нама, јер онда ће за цело бити оно, што си ти предсказивао, биће кукоља и цепања, јереси и зла.“

Светозарево се лице снујдило за часак. „Истина је“, каже, „много се говорило и говорило, а мало се радило . . . Али ако бар неки део тих учењака и госпођа пођу напред, а мора доћи то време, народ ће поћи за њима. Ти си ме брате питао, ко ће да почне? . . . Ја мислим да почнемо ми, који смо овде: И отац и ти и ја и мати и сестра. У нашој кући било је доста несреће, доста суза и доста цепања, па би било право да покажемо, да Ненадови нису последњи и да могу и да се сложе, па још у добру.“

Старчеве очи засузише, Лазар као да беше мало потресен, али оста привидно хладан.

Далеко је превалила поноћ, кад је ствар прекинула. А прекинуо ју је чича Срдан. Он сузним очима привуче Светозара к себи, загрли га и рече: „Сине, твој сам! . . . Тако ћемо покушати, тако морамо покушати, бар нећу бити отпадник од своје старе вере.“

Лазар је отишао кући потресен до дна душе, али није показао своје узбуђености. Било је око три сата по поноћи, кад се вратио од оца, али не оде кући, но је неколико сати, све док није свануло, лутао по улицама . . .

Кад дође до Цветине куће, он застаде. Дође му у главу мисао, да ће Цвета за извесно отићи у дру-

штво добрих људи. И онда ће се она удати по свој прилици само за онака човека, који је члан тога друштва.

Друштво добрих људи.

Сутра дан у јутру упутио се Светозар на посао. Прво је потражио учитеља, Миливоја Машића, јер му је он најпоузданији.

Учитељ Миливоје живео је и до сад управо тако, као да су она правила била са његова живота испи-сана. Имао је жену и кћер, а све троје њих беху скромни и ваљани у сваком погледу. У слободним часовима бавили су се вртарством и пчеларством, што им беше најдража забава. То је српска кућа, каква треба да је, но која се међу хиљадом осталих изгубила: Није упадала у очи, као да је није ни било.

Учитељева породица примила је свештеников предлог радосно и раширеним рукама. Кад су женске доцније изишле и људи остали сами, учитељ се сам понудио, да помогне Светозару у скупљању чланова. „Ја“, каже, „имам десетак кућа, са којима сам мало чвршће везан; људи и жене тих кућа долазе ми чешће на савет, које због вртарства, које због пчеларства, то су врло zgodни људи за наше друштво, јер сви они не маре за крчму и параде, па за то и доспевају, да се баве по мало вртарством и пчеларством.“

Светозар је радосно примио понуду, са уздахом је додао, да њему остаје најтежи део, а то је да придобије сеоску интелигенцију. Још су удесили, да у прво време не иду за тим, да само буде што више чланова, него ће се бринути, да ти чланови буду поуздани, те да могу бити пример осталима. А добар пример ће онда и оне слабије и несталније окренути.

Светозару је сад најпрече било, да придобије лекара, па је отишао к њему. Дуго се њих двоје разговараху и на послетку рече лекар: „Мој драги Светозаре, ја радосно пристајем, али се са мном не-

Ћеш моћи много подичити. Ја сам данас слаб, болешљив, мој катар у желуцу неће брзо престати. А лако је вуку одрећи се овчија меса, кад нема зуба. Ја сам као оне назаренске бабе, које чекају да наврше седемдесет пету, па тек онда да се — покају.“

Но да богме, лекар је само половина, а требало је придобити и другу половину, горду госпођу Меланију.

„Брате мој драги“, вели лекар Светозару, „код моје жене ћеш извесно пропасти, ако мислиш с неба па у ребра као код мене. Кад хоћеш да је ухватиш, њу мораш заплести у вигове као препелицу, иначе одлети. Ето је баш близу подне, за то јој ти прочитај и растумачи само мушке параграфе нашег друштва, то јест оне, које се односе на нашу мушку уздржљивост и наше мушке дужности, а женске параграфе прескочи. Онда се сети, да треба ићи да ручаш, па дођи по подне. Кад се она најпре загреје за ту ствар, лакше ћемо с њом... Дакле полако брате, само полако и смотрено, да се не поплаши.“

После ових речи лекар отвори врата и дозвола жену. Лепу жену, горду жену и накинђурену жену. Светозар је учинио, како му рече његов пријатељ. И кад би подне, он уста, да се опрости. Госпођа Меланија је киптила од радости. „Господине“, каже, „ако то спроведете, Српство ће вам подићи споменик“. (Хтела је да рекне, ми жене ћемо подићи споменик, али се угризе за језик и преврну реч.) И кад остаде с мужем сама, она рече: „Нисам знала, да и српски поп може бити овакав. Истину ти кажем, још никад нисам видела овако научног и духовитог свештеника као овога. Камо среће, да су нам сви свештеници такви.“

Госпођа Меланија ушла је дакле у вигов, али кад би по подне, те Светозар пређе на женске параграфе, она се већ узверила и тражила пута, да се извуче. Кад је изишла да нареди црну кафу, мумлала

је у себи: „Поповска посла; а могла сам одмах знати, да од рацког попа неће изићи ништа паметно.“

Али као што рекох, ушла је већ у вигов. Јер кад је почела да тражи изговоре, лекар јој рече са свим отворено: „Збиља Меланка, како си ти замишљала ту ствар? Ми мушки да се у свему држимо умерености, а ви госпође да се китите, идете по бадови и играте до зоре? Право да ти кажем, жао ме је, ако си тако мислила.“

И кад би вече, госпођа Меланија би сломљена. Њу је највише придобило то, што се бојала за мужевљево здравље, ако остане све као до сад. А мужевљево здравље ипак јој беше милије од оних крпа. Само су то биле лепе крпе, сјајне крпе, које су јој тако добро стојале.

Светозар је придобио још два друга учитеља, два три трговца, два три занатлије, а од ратара беше их до двадесет породица. Може се почети. Светозар је нашао, да је ствар ишла много лакше, но што се надао. Он је мислио, да је достигао мету и ускликну у себи: „Хвала Богу, најтеже је прекужено.“

Био је леп пролетњи дан, недеља по подне, кад се први пут састало друштво добрих људи. Било је ту мушко и женско, старо и младо. У једној омањој крчми удесише главни логор. Крчмара су придобили за себе, те ће се тамо састајати. Тамо им стоји књижица, тамо им је и читаоница. Даље од десет сати у вече није никад отворено. Он точи до душе и пића, али су чланови дужни да буду умерени, па ако би и који странац наишао, крчмар му не сме давати прекомерно пића.

Данас су се скупили на забаву. Лекар је отворио забаву с предавањем и он је тим својим предавањем потресао све присутне до дна душе. Узео је да нацрта последње часе блудника, пијанице, раскошника... Грозно је то, кад човек види на самртном часу, да је промашио цел живота. Он звера око себе, последњи му поглед тражи изгубљен живот, име част...

Око њега стоје деца, које нити је васпитао нити им је што оставио, до ли отровану крв. Они су неспремни и неспособни за борбу у животу, а већином и материјално упропашћени... Замислите, шта осећа тај човек у себи? Како се прашта с душом? Ко на то мисли, тај мора да живи паметно, поштено, да би оставио деци у наследство бар здраву крв, поштено име, спрему за борбу, која их чека у животу. „Пази-те“, рече на послетку, „да се не испуне на вами речи св. писма: „Како очеви једоше кисело грожђе, а тек синовима трну зуби.“ Ко дакле воли себе, децу своју, име своје, тај се не може искључити из друштва добрих људи.“

Оног вечера било је и страних гостију, који нису чланови друштва, те се отпоче забава. Старији су разговарали уз чашу вина и читали, омладина је играла коло и разне друштвене игре. Све је било у највећем реду и кад би најслађе — разиђоше се. Сутра дан тек сваки осети последице те забаве. Нико пијан, нико мамуран, нико уморан. Сваки се забавио и разонодио.

Па шта ли рече село на то? Не може се лако исписати све оно, што су људи међу собом шушкали, а није ни потребно. Дај, да чујемо сеоско јавно гласило. У вароши су то новине, али на селу нема новина. Тамо је јавно гласило — песма. Девојке се скупе, претресу сваку важнију ствар, узму да богме у обзир и оно, што њихови старији говоре и у вече се хори већ по рогљевима — песма. То су сеоске новине. Ту се хвали и куди, узноси и исмева. И против тих сеоских новина нема апелате, нема штампарског суда. Њих не можеш ни умолити ни потплатити.

Кад је друштво добрих људи почело да живи и приредило прву своју забаву, одмах дан по томе зачула се по рогљевима ова песма:

Три анђела жалило,
То нам само фалило,

Поп-Светозар народ зове,
У „Бугере“ нове . . .

Ова кратка песма била је доста веран тумач јавног мишљења у селу. Огромна већина одбила је то ново друштво. Највише њих сматраху друштво добрих људи за неку нову врсту Назарена. Било их је, који су отворено говорили: „Поп-Светозар ће нас под мантијом одвести у Назарене. Дакле и да будемо Назарени и да плаћамо попа. То је много. Ако ћемо да смо Назарени, не треба нам попа.“

Све ово је Светозар дочуо и ово сумњичење заболело га је до срца. Био је још млад, па је у души ипак рачунао на признање свога поштеног рада, али се љуто преварио.

Но бар да је то било све. Него месец-два дана доцније, кад оде послом у варош, укорео га је нови прота врло оштро. (Онај стари, кога ми познајемо, умр'о је). Каже: „Запамтите, свештеник не сме да подрива цркве и црквених установа. Ја чујем, да ви у неком вашем друштву умерености врло неумерено нападате на поједине црквене обичаје. Позивате свет, да се укину мала и велика звона, разне врсте одџда, разне круне при венчању, па чак и разна опела . . . Опомињем вас за сад овако пријатељски, да се оканете таквих проповеди, јер епископ зна већ, докле сте се заборавили и онда може да буде рђав крај. Можете чинити што год хоћете, али то тек онда, кад не буде на вама тог часног одела . . .“

Светозар хтеде да се брани, али га прота није слушао. И то беше нов удар по њега. Рачунао је на опште признање, сад види, да се скоро ником не допада његов рад. Он је у друштву добрих људи рекао, како ће скромност у оделу и умерености у свему учинити, да нико ни у цркви неће грамзити за нечим особитим, нико се неће отимати за златним крунама, великим звонима, дугим опелима, те Назарени ни с те стране неће моћи да нападају наше цркве . . . А

гле сад, како се његове речи тумаче. Као да хоће цркву да руши, а не да је подупире.

У самом друштву добрих људи ишло је прво време лепо. Нису се врло множили, али нису ни опадали. Чича Срдан је чинио све, да се друштво учврсти. Он је још једнако поболевао, осећао је, да неће више дуго, те хтеде бар на крају живота, да мало побрише прошлост. Дао је 50 фор. на књижницу друштвену, а 50 фор. на општу благајницу, из које ће се помагати сироти чланови, ако западну у невољу. А осим тога је увек говорио млађим људима: „Децо, пазите шта радите, узмите пример на мени, опаметите се раније, немојте чекати, да вам дође смрт пред врата.“

Друштвена благајница множила се и иначе. Кад је Сими Ваљану умро син, он га је сахранио врло скромно, а дао у благајницу 30 фор. Веља Пекаров славио је о летњем св. Николи крсно име, али не три дана, но само до 10 сати у вече и дао је у благајницу 20 фор. А и иначе је било ситнијих прилога. Но и ван тога се друштво могло похвалити. Баш Сима Ваљан парнично се с Мишом Савићем због увреде части већ скоро годину дана и старији чланови друштва толико су успели, да су и Мишу привели у друштво, те им онда по правилима пресудили спор. Пресуда је гласила: Обоје треба да признају, да су једнако криви, да моле једно друго за опроштај и да прекину парницу пред судом. Тако је и било.

Но била је ту и друга крупнија ствар. И Јова и Паја Ненини, браћа рођена, парничила су се међу собом око неке оставине стричеве. И макар да парнице оваке врсте, т. ј. грађански спорови не иду по правилима пред суд добрих људи, опет су оба брата изрекла, да хоће да се покоре том суду. И један и други изабраше по три човека у тај суд, а та три сторица изабраше седмога. Што та седморица суде и досуде, тако ће бити.

Но таман је та ствар била у току, кад се

дера врећа. У правилима друштвеним било је, да се мушки одричу дувана, а да женске не смеју носити никаква накита. А мушкима, бар некима од њих, беша најтеже одрећи се дувана, женским опет одрећи се накита. И начинише неки предлог, да се промене правила, те да буде мушкима слободно умерено пушити, а женским да буде слободно носити од свог накита оно, што им је спомен, да богме не од више.

Светозар је видео, куд то иде. Почео да се цепа комад по комад од правила, док не постане од њих велико ништа. Он је молио, али не помаже. Докторка вели: „Шта се толико жестите, Боже мој. Гласаће се и где буде већина, онако ће бити.“

„А шта ће бити, ако већина буде сутра преко сутра за то, да се у друштву добрих људи не пије више из чаша, него из шафоља?“ питао је Светозар.

„Шта имате против умереног пушења?“ пита га докторка. „То сте баш узели од Назарена. Мени је учитељ Јовић (а учитељ Јовић ја био коловођа пушача) показао оно место у св. писму, на које се позивају Назарени, кад забрањују пушење. Тамо вели неки пророк, да се не знам шта *подиже високо у дим као безбожност*. И зар сад то значи, да је безбожно пушити? Та, ви сте бар господине образован човек, ви бар знате, да су пророци живели пре Христа, а онда нису ни у Европи ни у Азији ни у Африци знали за дуван. Дуван су бели људи познали скоро на 1500 година после Христа, па од куд ће нам се још пре Христа забрањивати пушење? Пушење је невино уживање, које не шкоди никоме, као што никоме не шкоди ни то, ако би ја метнула на себе тривну, коју сам од моје покојне матере добила — спомена ради.“

Светозар је гледао да убеди госпођу Меланију, јер је она могла да буде врло опасан противник. Каже: „Код пушења је друга ствар. Ја сматрам пушење као пробу. Ко нема снаге, да се одрече тог дима, тај је слаб, тај не уме да је господар над собом,

тај неће бити господар над собом ни онда, кад се тиче крупнијих ствари. Наше највеће зло и долази отуда, што ми не умемо да владамо собом, не умемо да господаримо над својим жељама и страстима, но за чим нам год срце гракне, то мора бити. Девојци мора бити нова хаљина, чим јој дође на памет, па ма се зграница; момак мора у крчму, чим га зову тамо, па ма шта било. Нико не може да се победи, већ дај по сваку цену све, што зажели, па ма пропао. И што је код мушког пушење, то је за женску накит. Којој је тешко одрећи се златног украса, она ће тешко себе победити у крупнијим питањима.“

Госпођа Меланија је планула: „Дакле ви судите по ситницама о целом човеку? Је ли то лепо и је ли то хришћански? Ако ја хоћу спомен од моје матере да имам уза се, ви ме већ осуђујете на смрт, не ваљам ништа, нисам вредна ничему...“ Па се окрете од њега и остави га.

Дошла је и она кобна недеља, кад ће Јовић и другови предложити друштву, да се измене правила. Светозар је покушао све могуће, да то заустави, али није успео. Сад је готово у грозници. Треба да иде у цркву, хтео би са амвона да проповеда слово божје, а није могао да се прибере. Мисли му вазда скрећу на другу страну. Пред њиме је отворено св. писмо, но он не гледа у слова. Наслонио главу на руку и у неки мах тешко уздахну.

За леђима му је стојала Јованка. Метнула му руку на чело и пита: „О чему промишљаш, друже?“

„Промисљам о придици“, вели он. „Нисам се још решио, о чему да говорим.“

Наста ћутање. Он гледа у св. писмо и не чита. Јованка гледа и чита...

Од једном јој мали прстићи пређоше по редовима и зауставише се на једном месту. Он поче да чита: „И ходаше Исус у цркви по трему Соломонову...“ Па онда: „А Јевреји и опет узеше камење, да га убију. Исус им одговори: Многа вам добра дела ја-

вих од оца својега, за које од добрих дела бацате камење на ме.»*)

Светозар застаде за часак, па онда устаде са столице и топло загрли жену. „Разумем те“, каже, „то је била придика мени, кратка, али језгровита. Имаш право Јованка. Исус је проповедао божју науку, његова дела беху ненадмашна и свет је на њега дизао камење, да га убије. Па шта хоћу ја, црвак ништави? Хвала ти Јованка.“ И онда оде, да се мало прошета по врту и кад би време цркви, он је о тој теми изговорио придику, која беше најдивнија од свију његових дотадашњих придика. Он је храбрио свет, челичио га је на истрајност, а нико осим Јованке и не сањаше, да поп Светозар са амвона највећма храбри — себе самога.

По литургији ето ти доктора. Светли му лице, па још с прага довикује Светозару:

„Победили смо! Ону моју препелицу дирнуо си данас својом речју и ја сам је ухватио . . . Одустала је од накита и — тај предлог сад неће ни измазити пред друшво.“

Светозар се силно зарадова.

„Но, само кад си успео,“ рече.

„Е мој брајко, али није ни било лако. Да сам ја ма колико говорио, да се мане — не би послушала, него ме је она сама шиљала учитељу Јовићу, да не износи предлога о накиту.“

„Она сама?“ пита Светозар.

Доктор се смејао.

„Поверићу ти друже, али никоме ни речи. Кад је дошла из цркве, ја се направио необично весео, звиждућем по соби и пуцкам прстима. Тако сам чинио отпре обично онда, кад сам се спремао на теревенку. Она ме је пажљиво посматрала и ја сам то опазио. На једаред јој рекох: „Знаш шта, данас ми није нешто добро, (а ту је одма приметила, да не говорим истине) и ја нећу ићи у друштво. С тим

*) Еванђеље по Јовану гл. X. стих 23—32.

ћете ви лакше продрети с вашим предлогом.“ Она ме је зачуђено гледала. „А ако после тога прснемо и распадне се друштво?“ питаше ме. Ја сам слегао раменима, као да ме се то врло слабо тиче. „Ако се друштво распадне, онда га неће бити, па крај“, рекох, и почех по ново звиждукати. Моја ти препелица обори главу и ја јој видех по лицу, какве се мисли обрћу у њој. Она је мислила, да ја и сам хоћу, да прсне друштво, догрдило ми овако, те хоћу стари ред, старе теревенке, стару неумереност. Кад је мало после тешко и дубоко уздахнула, онда сам знао, да се у својој души опрашта с адиђарима. И нисам се преварио. На скоро ми приђе и поглади ме по челу. „Али ваљда ниси толико болестан“, каже, „да не можеш отићи до учитеља Јовића.“ „А шта ћу тамо?“ питам ја. „Не бој се ништа, запражиће он добро Светозару чорбу.“ „И ти ћеш Светозара да напустиш?“ пита ме она љутито. „Зар је то лепо? Заједно сте почели и чим дође до прве мале незгоде, ти га остављаш, бежиш као пацов из куће, која хоће да се сруши, у место да будеш човек, па да подупиреш.“ И да си само чуо, како те је бранила, а како сам те ја нападао. Звао сам те и претераним и сањалицом и занешењаком. На послетку сам омекшао. Али ме је и љубила и молила и улагивала се као мачка, док нисам обрекао, да ћу ићи по подне у друштво и бранити стара правила, а да ћу још пред ручак изјавити учитељу Јовићу, да Меланија и њене друге одустају од свог предлога. Меланија је у овом тренутку весела, што ме је придобила и отишла је Протићки, да и њу придобије. А кад оне одустану, оне остале немају смелости, да започињу што саме...“

„Па јеси ли био код Јовића?“ пита га Светозар.

„Био сам.“

„Па?“

„Та, њему није стало до накита. Он не може да се остави дувана — то ти је. А помагао је онај пред-

лог о накиту за то, да женскиње њега помажу. Сад неће имати већине ни за дуван.“

Светозар уздахну.

„Шта нам вреди већина, ако нестане међу нама споразума.“

„И ја то мислим“, вели доктор, „па мислим и то, да допустимо умерено пушење. У нашим правилима пише, да је допуштено свако уживање, само ако није штетно и ако се умерено чини. А пушење није баш штетно по здрава човека, само ако се умерено чини.“

„То је за мене нешто ново“, вели му Светозар.

„Неки лекари у новије доба мењају мишљење о дувану. Дуван после јела помаже варењу, али његова добра страна је та, што је он разбистрила; крај њега заборави човек бол и беду; крај њега човек лако прикупи мисли и лакше се умири, кад је раздражен. Многог је лула задржала од крчме; многог, кад наиђе на њега сумор, задржала је, да не тражи лека у вину и ракији. Ја дакле држим, да ми по подне изјавимо, да друштво у начелу не одобрава пушења, али и не забрањује пушења оним својим члановима, који ће га умерено уживати.“

Светозар је тешко пристао на овај докторов предлог, али је ипак пристао и по подне се свршила ствар глатко и мирно, без икакве препирке и гласања.

Не велим, да у друштву није било још и других трзавица и неприлика, али ово беху најкрупније. И мало по мало, па се стишало врење и потреси, и друштво је стало на чвршће ноге.

Промена, па ма каква била, ма била она с горег на боље, у прво време изазива у човеку незгодне осећаје. То је, док се стара навика сатре. Тако је било и овде. Тек после скоро годину дана осетише чланови друштва, како су промењеним животом очврсли телом и духом, осетише чак и материјалне користи од умереног и паметног живота и било им је, као да су се препородили.

У то доба почеше и чланови да се множе. Дошли су они, који у све сумњају, који чекају најпре утрвен пут, чекају успех, па тек онда да се придруже каквој ствари. А сад се и јавно мишљење окренуло. Јер чак и они, који не беху чланови друштва, мало су попустили од стара живота. А на место оне песме: „Три анђела жалило“, хориле су се по селу друге. Да наведемо само ове:

„Турнир има жутицу,
А туника грозницу,
Чак и карнер сузе лије,
Моде више није.“

Па онда:

„Други извор извире,
Баба мода умире.
Поп Светозар наш за цело
Спрема јој опело.
Њојзи не да нигде станка
Попина Јованка.“

Кад је лекар донео Светозару ове песме, обоје се добро осећали. „Признајем“, рече Светозар, „да сам и од више често очајавао. Но све је бадава. Сад видим, да се с првом цигљом не подиже кућа, и да семе не ниче одмах, чим га бациш у земљу. Кад посејасмо семе, ја сам хтео да му видим растење и оно се подизало и расло је, само је расло невидно у земљи, под земљом. Да онда малакрасмо и не зале-васмо га — угину.“

Лекар му одобраваше. „А знаш ли“, вели, „како си први дан, после првог састанка добрих људи усхићено рекао: „Хвала Богу, добро је! Оно најтеже је прекужено!“

„Сећам се“, вели Светозар. „Од то доба прође година. Данас велим само толико: Мало је боље но пре.“

Назарени и смрт.

За то време ишло је код Назарена по старом. И они су се множили, те је изгледало, да у свему

напредују. Јесте, изгледало је. На површини се још не виђаше ништа, али да је ко завирио дубље, промотрио жиле, видео би, да онде већ трули. Ако је Светозар дошао био до уверења, да се од прве цигле не долази до готове зграде, уверили су се доцније и Назарени, да се од првог удара не руши. Али ова истина беше код Назарена за сад још — под земљом.

У овај мах чак и Милевина свекрва, баба Стака повери. Она је опазила, да код њих није све у реду, запиње негде, али није могла да сазна где. На послетку јој дође на памет мисао, да они, који један хлебац једу, не треба две вере да верују и она — повери. Повери, да изведе у кући јединство, повери, да угоди Милеви и то баш онда, кад Милева то од ње није тражила и кад се у души својој и сама љуљала.

Па, шта је било за тим? Та старица се у друштву оних осталих старица назаренских занела до крајности. Поче да мисли на смрт, на страшни суд, који је брат Тома у скупштини тако потанко и с таквом страхотом описивао, као да је сто пута гледао то суђење својим рођеним очима. И она до сад онако трезвена жена поче да кука, плаче и јадикује. Налазила је мира само у скупштини, а и код куће по ваздан капа над св. писмом и мучи се да разуме откrojeње Јованово, којега још нико до сад није разумео, а по свој прилици и од сад неће нико разумети.

То је био узрок, што је Милева у овим данима тако често тражила мајчино крило. Њојзи је било лакше, кад се онде исплаче и то ју је увек умиривало. Она страст, која је буктила у њојзи и коју пре никако није могла угушити, полако се стишавала. Она је гледала Јованку и видела на њој, каква треба да је ваљана жена, па се згрози од себе и свог успаљивања за Боривојем. И пламен у њојзи се полако угасио. Не гори више, али је та ватра оставила нека трага за собом, остао је пепео негдашњег жара, остало

неки немили тајанствени осећај; остало је нешто, што ју је увек подсећало на ону негдашњу страст, а зебла је у души, неће ли испод тог пепела кад год засијати нов пламен. Гига ју је волео свом душом својом, мал' се не би могло рећи, да се чак и успаљивао за њом и није могло бити, а да толика његова љубав не поможе Милеви, да дође к себи.

Па тек кад је осетила, да јој заигра и чедо под појасом, онда је већ имала снаге, да гледа Боривоју у очи, па да остане хладна и да јој не јурне крв у лице и не осети нож у срцу. Но опет, опет за то га се чувала, избегавала га . . .

У оно време наиђе и опет редња на децу. Гушобоља, дифтерија, поче немилце да их тамани. То беше доба, кад у многим нашим селима читаве улице осташе пусте од деце. Не видиш малише да се играју по прабини или да се хватају мајкама за хаљине, те им тепају неразумљиве, али најслађе речи . . . Но то беше и време, кад је лекарска наука ликовала, време, кад се пронађе лек противу те редње — серум. У оно време био је, до душе, серум скуп, врло скуп лек, али опет лек. Та који је новац матери скуп, да поврати живот детету?! Никакав! Али има нешто, што је још јаче од материне љубави, а то је невоља, немаштина.

Светозар и лекар учинили су у оне дане све, што су могли. Лекар је у друштву добрих људи разјаснио важност тог лека, показао им је, да ако нам деца умиру, умире снага наша, потпора наших доцнијих дана, будућност наша. Треба учинити све, да се помогне. И друштво добрих људи даде 300 форината из своје благајнице на ту цел, а Светозар је од чланова друштва и од осталих људи покупио скоро исто толико. Он је са амвона говорио о хришћанској љубави; он је позвао оне, који хоће у част крвном имену, у помен родитељу своме, деце своје, да учине што, нека сад учине. Сад је време да децу своју спасемо. И успео је. Неко је уписао новаца, неко жита,

и искупио се леп новац. Лекар је набавио серума и лечио је не само у свом селу, но колико је стигао и у околини. Много и много дете спасено је онда у оном крају од извесне смрти.

Али на жалост, много и много невинашце пропаде, пропаде без лекарске помоћи и то баш у назаренским породицама. Они су у оној зарази видели божју казну, божју вољу, да се свет из невоље научи памети, те су стојали већином скрштених руку. „Како Бог хоће, онако ће бити“, говорили су испрва, а после кад дође смрт на праг њихов, рекоше само: „Бог дао, Бог узео.“ Тако су говорили, али све је бадава, људи су. Ако и не плачу јавно, плачу у срцу. Извлаче своју децу на гробље, извлаче их без крста и опела, без сузе и јаука, али им је у души тим теже. По њиховим уналим очима и тешкој суморности видело се јасно, да су скрушени, готово сломијени оним страшним искушењем. Заборавили су ону народну реч: „Помози себи сам, па ће ти и Бог помоћи“; заборавили је и осветила им се.

И баш у оним тако тешким данима, догоди се, да роди Милева мушко чедо. Она је у постељи, а дете јој се поболи, па и умре. Болест га је стегла с вечера, па онако слаба утаманила до зоре.

Прочула се по Лазаревцу и та смрт — прочула, ма да је не огласише звона и у јутру се већ искупиле жене, Нововерке, да се нађу болесној Милеви на помоћи. Дете су старије жене са свекрвом унеле у комору, оставиле га тамо, док не дође прегледач и забравиле врата.

Милева је у постељи, окренула је главу зиду и не миче се. Не спава, а то се види по томе, што час по час иште мало воде. Пуна је соба жена, читају св. писмо или шапућу, а ту је и Гига. Седи непомично на столици, седи као окамењен, само му кад кад прелети преко усана дрхтавица као муња, па опет нестане.

Отворише се врата и уђе Светозар с Јованком.

Жене се нешто узнемириле, неке поустајале, неке седе. Јованка је пришла Милеви, љубила је и плакала; тешила је, како је могла и знала, али тихо, шапатом.

Кад је пришао Светозар, он је метнуо обе руке сестри на чело, нагнуо се над њом и гледао јој је дуго у очи. Њено је лице увело — бдно, помодрило, очи су јој наводњене као небо, из кога хоће да пљусне киша, али још не пада. Осећа, да се тамо по очима јој гоне сузе, али не плаче.

„Сестро“, каже јој он, а глас му је пун љубави и нежности, „велики те удар задесио, Бог нека те утеша“.

Она лагано крену главом.

„Боли те?“ пита он.

Она не одговара.

„За што се мучиш, сестро? Бог је дао човеку мелема против бола и туге, за што тај мелем одбијаш? Пусте ојађеном срцу на вољу, не угушуј сузе, исплачи се, биће ти лакше“.

Она се полако мицала. Главу је још дубље заронила у јастуке, а лице јој се још мање видело по пре.

Онда се Светозар окрене столу, на ком је лежало св. писмо. Узе га у руке и изгледаше као да нехотице прелистава по њему. Онда на једном седе уз постељу болеснице.

Каже: „Видим овде је св. писмо, хоћеш да ти прочитам једну главу из њега. И он читаше из Јованова еванђеља главу XI. стих 32.—35. „А Марија како дође, где беше Исус и виде га, паде на ноге његове, говорећи му: Господе, да си ти био овде, не би умро мој брат. Онда Исус кад је видео где плаче и где плачу Јудеји, који дођоше с њом, згрози се у духу и сам постаде жалостан. И рече: Где сте га метнули? Рекоше му: Господе, хајде да видиш.“

„Ударише сузе Исусу. Онда говораху Јудејци: Гледај, како га љубљаше . . .“

„Дакле и Христос је жалио“, каже Светозар, „плакао је за својим познаником, па хоће ли бити за тебе грехота, ако зажалиш и заплачеш се за сином својим?“ Заклопи св. писмо и остави га на сто.

„Где је самртник?“ питаше Гигу лагано.

„У комори“.

Светозар пође, погледа у Јованку и она устаде да иде за њим . . .

„Забрављена је комора“, каже Гига збуњено.

„Где је кључ?“

„Онде је само тело, прах, дух је код Бога“, рече свекрва место сина. „Бог га је одазвао к себи и ми треба да се мирно покоравамо вољи његовој“.

„Нећете ли ми дати кључа?“ пита Светозар поново Гигу.

Гига је мало застао, али како нико не прозбори више, скиде кључ од коморе, што је висио о клину и даде га Светозару.

Кад је Светозар с Јованком изишао, наста тишина у соби. Милевина глава као да се покрену у јастуцима. „Не иде нико за њим“, мислила је, „он ће за цело над дететом направити знак крста“. Тако је мислила и би јој сад лакше. Но тако је мислила и свекрва њена и изиђе на поље.

Жене, које осташе у соби, вртиле су главом. Свака је у себи мислила: „Ух, да незгодна и насртљива Фарисеја“, али изустити није смела ни једна . . .

Кад је Светозар отишао с Јованком, дошла је Милеви и њена мати у походе, (чича Срдан није могао, јер му се болест повратила јаче но игда), па је опет било плача. Те посете скрхаше Милеву скоро са свим. Њезин закон јој забрањује да плаче, бајаги, ропта против божје воље, а тешко је у онаком стању угушити сузе. Соба је пуна Назаренака, које прате сваки покрет њен. Они јастуци су већ мекши, примише многу сузу из ока Милевина, а не одадоше је.

Кад дође вече, би Милеви још теже . . . Како је грозна та свећа слабоме, невољноме и болесноме. Док

је сунца на небу, лакше је, али кад и сунца једном нестане испред очију му, онда му се чини, да је са свим изгубљен и напуштен.

Милева је наговестила свекрви, да би још једном волела да види дете своје — али ју је свекрва одговарала од тога. „Болесна си, ћерко“, каже, „болесна телом, па нећеш имати снаге, да одржиш крепак дух. Моли се Богу, видећеш га за цело на оном свету.“

Милева је наговестила само, није имала снаге да иште. Кад дође Гига, те је тако тужно гледа, дође јој у неки мах, да се њему замоли, али не имаде снаге. Стојала је на раскршћу, ни тамо ни амо. Нити да каже: Не могу овамо даље с вама, нити да се преда оном у чему се затекла. Мучи је болест телесна, а мучи је и душевна борба. Кад би мркла ноћ, она је сва у грозници. Подиже се у постељи и хоће да иште воде, али сви спавају, а глас јој је слаб, не чује се. Покуша, да се послужи сама. На столу је боца, лагано се диже, придржава се уз зид и домили донде. Напије се. То јој мало утоли ону грдну ватруштину и осети, да јој је лакше.

Пође постељи, а још се увек наслања на зид. Зид! Та на том зиду је кључ од коморе, у којој је њезино дете. Боже мој, како јој дође та мисао у главу, као да ју је ко однео тамо. Шта се догађа у њеној глави, то не зна извесно; не може да похвата краја мислима својим, тек она узима кључ с склина и одлази у комору... Ноћ је хладна, а она у грозници и у кошуљи. Иде лагано напред и рукама се све једнако опире о зид. Нечујно је отворила собња врата и изишла у кујну. Сад јој је лакше... Како ли јој само те хладне цигље расхлађују босе ноге, које горе као да су усијане. Дуго се мучила, док је отворила комору, јер јој дрхћу руке као прут. Но отвори је...

У комори је мрачно, али је на пољу месечина. Њојзи се учини, као да месечеви зраци лагано, постепено, један по један, продиру у комору... Све је видније... Сад опази, где се нешто бели... Очи јој

се све боље навикавају на онај полумрак. Оно бело, то је платно, шта ли... У томе је замотано њено дете... Лежи на некаквом старом долапу — попреко. Она полети онамо... то је крв њезине крви...

Пола сата доцније пробудио се Гига и тражио ју је очима. Кад виде празну постељу, скочи и отрча право у комору. Прва мисао није га преварила, она је била тамо. Била је тамо, али није знала ништа о себи, лежала је обнезнањена на поду. Он је подиже и однесе на постељу. Онда је тек пробудио матер.

Кад ју је носио у наручју у собу, осетио је, да ће је изгубити, те јој учини последњу љубав. Не изусти ником, чак ни матери, где ју је нашао, да не рекну: „Била је слаба.“ Очувао јој је светао спомен међу — вернима.

Милева пак није преживела прексутрашњег дана, а од оне ноћи није никако више долазила к себи. Пред смрт јој се предсказивала све нека ватра, дим, крв... Пред њу излази Илија пророк, где се натиче с валовим пророцима око жртвеника. Она види, како с неба пада огањ. И спали жртву паљеницу, и дрва и камен и прах и воду у опкопу попи. Чује, како рече пророк Илија народу: „Похватајте те пророке валове, да ни један не утече“, а има их 450. И похватише их и Илија их одведе на поток Кисон и покла их онде.*)

Но та крвава сцена из св. писма продужује се у машти болесне жене. Она види пророка Илију, где се не задовољава са 450 поклатих пророка валових, но на потоку Кисону коље и српску децу... „То није гушобоља, то нам пророк Илија коље децу, јер су некрштена...“ То су биле последње речи несретне жене.

Кад је лекар дошао да прегледа умрлу жену, нашао је онде Светозара, по чијим се очима гониле сузе.

„Друже“, рече му лекар, „најбољу ћеш утеху

*) Св. писмо. Прва књига о царевима, глава 18.

наћи у раду своме. Кад и не би било других узрока, због којих нам се ваља борити против Назаренства, онда треба да се боримо с тога, што они несретни људи, који ту веру верују, убијају сами себе. Од кад сам почео да водим бригу о њима и да их боље посматрам, уверио сам се, да Назарени сразмерно више умиру, но људи ма које друге вероисповести. То није само за то, што нерадо траже лекарске помоћи. Јако умирање код њих долази понајвише из њихова болесног, грозничавог, потресеног душевног стања. Они то болесно душевно стање створе сами у себи, без икакве невоље. Муче ум свој свакојаким тамним мислима, киње душу своју, јадикују над поквареношћу својом, над поквареношћу света, плачу и очајавају годинама. У том добу свога мучења и кињења толико су ровити, да врло лако ухвате клицу болести, а кад је ухвате, онда немају довољно отпорне снаге, но подлегну. Назаренство пуни наша гробља и пуниће их увек, нарочито у добу заразних болести . . .“

Намигуша тумачи св. писмо.

И Лазара је до дна душе потресла смрт Милевина. То су опазили сви, а највише Назарени. Он се сад још мање бринуо око њихових ствари, а занемарио је и своје. Мал' да не речеш, човек се упустио.

Чича Тома га је пажљиво мотрио. Каже у себи: „Ако је Лазар допустио жалости, да га толико савлада, онда је зло, али ја се бојим, да ће бити још и што горе. Хајд, видећемо и то.“

Прође неколико месеци, а Лазар се не мења. Њему је постало све равно до Косова, равне су му чак планине и брда, а право му је и оно, што је криво. „Или ћемо га оженити с каквом нашом добром женом,“ мисли Тома, „или ће пропасти. Он се успалио за Цветом. Треба журити“.

И он то већ и по стоти пут предочи Рахили, која је од удаје Варварине становала у његовој кући.

Каже јој и по стоти пут: „Сестро, ти треба да се жртвујеш за нашу ствар, треба да се усилиш и освојиш Лазара. Ако га не одвратиш од Цвете, пропашће нам, а то би било велико зло.“

Рахила само уздахну: Па шта она већ није радила, да придобије Лазара?!

Тома каже: „До сад је било како тако, сад је крајње време“.

„Па, шта да радим?“ пита она.

Тома је погледа, као да хтеде рећи: И ти то мене питаш? „Бог ће те умудрити“, рече на послетку и изиђе.

Рахила је премишљала. Бог?! Та њојзи се чини, да за то не може ништа ни бити од тог дрвењака, што с њиме увек и увек разговара само о Богу. Хеј, само да није Назаренка! Онда би се могла мало и оправити, нагиздати, мало нашалити, та већ знала би, како треба. Али где ће да се разговара о св. писму, а да заврне момку памет. То не може ни једна жена, па ма била одмах Францускиња, а Францускиње су, кажу, баш веште у том послу. Па опет, дође јој нешто на памет. Има у св. писму једно место, неколико листи, које је она тако радо читала, зна га скоро на памет. А опет за то не чу никада у скупштини, да чита ко та места или да говори о њима. Та да и како ће. И она се задуби у мисли . . .

Кад се вратио Тома, она га дочека некако збуњено. Каже: „Мислим, да ме је умудрио Бог . . .“

„Ето ти га на“, вели он и таре руке. Држао је као у воску, да је ствар добивена, та ако се Рахила неће наћи у том послу, која ће.

„Него“, каже она, „волела би, да он овамо дође, тако вечерас . . . На дану су човеку више мисли за послом.“

„Хм, а како ћу га довести?“

„Ја мислим“, каже она, „поручи ти по њега у каквом вашем послу. Ти ћеш се после мало задоцнити и ја ћу говорити с њиме“.

„Добро је!“

Кад би у вече, дође и Лазар. На столу гори жижак, а Рахила се нагла на св. писмо и чита. Вече је, па се никоме више не нада, за то ваљда није ни обучена за стран свет.

Дуга коса пала јој расплетена по лепим раменима . . . а од одела је на њој само оно, што је најпотребније. Мислила је у себи, кад не може да се опреми љуцки, онда је најбоље — никако.

Чим уђе Лазар, хтеде да и изиђе. „Опростите“, каже, „ја тражим брат-Тому, поручио је, да му дођем у ово доба“.

Рахила скочи са столице као поплашена срна и као што се већ у таким приликама дешава; што већма хоће да се покрије, тим се већма показује. Румен као крв јури јој по лицу са ове невештине. Брзо се заогрнула марамом, па понуди Лазара, да седне.

„Нисам знала“, каже. „Но останите само. Ако вам је Тома поручио, онда ће и доћи. Чудим се само да је изостао . . .“

Седе Лазар, а седе и она. У први мах обоје ћуте. Она се као стиди, он се озбиљно збунио.

На послетку ће он први почети. „Које место читате у св. писму?“

„Скоро да вам и не кажем“, вели она и обори главу. „Али опет, за што да не?“ Поћути мало, па му се онда примаче ближе. „О, тај премудри Соломон, баш је враг. Читам његову песму над песмама. Тамо напред све говори о премудрости и целомудрију, али маните га с Богом, право кажу наши, да испод мире, сто ђавола вире. Све пише, да се чувају људи жена, а он је под старост имао око четири стотине њих.“ И код тих речи погледа на Лазара тако враголасто, као да никад није ни видела Назаренке у свом веку. „Шта? Зар ви нисте наишли у светом писму на ту песму?“ пита га мало после. „Почиње речма: „О, да ме хоће пољубити полупцем уста својих.

Јер је твоја љубав боља и од вина“, а свршава се: „Брже, брже, драги мој, буди као срна или као јеленче на горама мирисним...“ Али опет за то мени се најбоље допадају ова два места.“ И приђе му са свим близу, тако, да он већ осећаше дах њезин, те читаше из св. писма: „О, да би ми брат био, да би сисао сисе матере моје! Нашавши те на пољу, пољубила бих те, и не бих била прекорна. Повела бих те и довела бих те у кућу матере своје, ти би ме учио, а ја бих те појила вином мирисавим, соком од шипака. Лева је рука његова мени под грлом, а десном ме грли. Заклињем вас кћери јерусалимске, не будите љубави моје, не будите је, док јој не буде воља. Многа вода не може угасити љубави, нити је реке потопити. Да ко даје све имање своје за ту љубав, осрамотио би се.“ *) Има и напред места нека, која су врло дивна! Слушајте само. „Отела си ми срце, сестро моја невесто, отела си ми срце једним оком својим и једним ланчићем с грла својега. Лепа ли је љубав твоја, сестро невесто, боља је од вина љубав и мирис уља твојих од свих мирисних ствари. С усана твојих капље сат, невесто, под језиком ти је мед и млеко, и мирис је хаљина твојих као мирис ливански. Ти си врт затворен, сестро моја невесто, извор затворен, студенац запечаћен. Устани севере и ходи јуже, и дуни по врту мом, да капљу мириси његови, нека дође драги мој у врт свој и једе красно воће своје.“ **)

Читала је лепо и са нагласком, а није дизала ни једном очију са књиге. Била је сигурна, да ће успети. Кад је свршила, дисала је брзо и тако тешко, да у мало не угаси жишка на столу својим дисањем. Очекиваше ако ништа друго, а оно, да је Лазар бар по назаренском обичају запита: „Па какве вас мисли обузимају при читању?“ Она би му онда већ пала око врата. Али он ћуташе. Тек у неки час Рахила подиже очи. Лазар је миран, непомичан као

*) Св. писмо: „Песма над песмама“, глава VIII., стих 1—2.

**) Исто. Глава IV., стих 9—16.

камен. Није се успалио, него се згадио. Љубав, коју је осећао према Цвети, очувала га је. Цвета му дође тако велика, тако светла према овој поквареној намигуши, као што је велико и светло сунце према оном жишку на столу, који под оним тешким дисањем Рахилиним сваки час хоће да се угаси.

Рахила је видела, да је изгубила. Устала је са столице и прешла к прозору. Отклонила је завесе и гледала на улицу, ма да није могла ништа разабрати.

„Нема још никако Томе“, каже, „а мора доћи, кад је обећао.“ Мало после га пита: „Шта ви мислите, Лазаре, о „друштву добрих људи“?“

„Није згорег“, каже он. „А ви би, Рахила, ваљда тамо хтели да одете. Мислим, да се не би кајали.“

То рече, подиже се и оде. Није могао даље да дише исти ваздух с њоме... Човек ретко, врло ретко провиди вигове, које му подмеће женска; али кад их једном прозре, он је онда скоро тако исто паметан као и врабац; клони их се, што боље може.

Тома дуго није дошао кући. Што дуже, то боље, мислио је у себи. А Рахила је у онај мах мислила, да је читава њена комедија с Назаренима глупост. Не сме се ни обући ни провести ни запевати. Отићи ће она својој кући, доста јој је комедије. Само још једно, једно ће само да покуша. И поче да спрема своје ствари, па да се прекосутра сели из овог назаренског манастира. Једила се, што јој Лазар умаче, али се као и свака лакомислена женска, брзо утеши. И она запева:

„Зелен орах, деб'о лад,
Благо оном, ко је млад,
Благо оном, ко се воле,
Од тог нема боље.“

У тај мах дошао је Тома. У ходнику је застао на глас песме, чуо је речи и разумео је... Та он је тако добро познавао своју Рахилу и провидео ју је. Кад уђе у собу, она је још певала, а виде је где купи ствари. Не запита је за што, не рече јој да не

пева, само толико изусти: „Море лакше мало“, па оде у своју собу. Оне ноћи није могао дуго да заспи и више пута рече у себи: „Није добро.“

ШТА МОЖЕ МРТВАЦ ?

Од оног дана, када виде Лазар онолику поквареност, све га је јаче и јаче вукло Цвети. Но с њоме је сад бивао још ређе, но пре. Последњи пут је говорио с њоме на погребу Милевину, јер је Цвета дошла да испрати своју негдашњу сусетку, да је испрати, па и оплаче... Сад је не виђа доколну код куће, јер недељом по подне је у друштву добрих људи.

Па једном је ипак опази. „Нисте отишли у друштво?“ пита је преко ограда.

„Није ми добро“, каже она, „управо, нисам данас за друштво.“

„Бежите од људи“, каже он, „а ето вам ја дошао на ограду.“

„Ништа то...“

„Па како је у друштву добрих људи?“ пита је мало после.

„Врло добро. Сви су добри људи тамо. Лазаре, неће проћи дуго, па ћете и ви бити тамо.“

„А зар ви мене држите за добра човека?“ пита је он нагло.

Она обори очи. После рече: „Гле, ви би баш да вас хвалим. Назарен не сме бити сујетан.“

Тако прође још неко кратко време и дође доба, када Назарени почеше да осећају, е им се темељ баш озбиљно љуља под ногама. Што је Рахила отпала од њих, била би срећа, али изгледа, да је и Мати Вајуну читала ону Соломонову песму над песмама, јер он, човек ожењен и у година, остави кућу, жену и децу, покупи све новце и оде с њом у свет... А тај Вајун је био баш угледан њихов човек и много им је шкодило ово његово успаљивање.

Истина, долазили су други на Матино место, али боље да нису. Ови нови беху много лакши, но они

први. То се бар види по томе, што се међу њима множе зађевице, а не смеш да их опоменеш, јер су готови да отпадно, мораш да их држиш као јаје на длану, да их не разбијеш. Ту се не може држати зашт. Па онда дође и оно, чега су се многи тако љуто бојали; назаренска вероисповест би призната за равноправну. Сад није више забрањена, нико је не сме дирати, нико гонити. Али јест. С тим је баш изгубила драж, изгубила ону тајанственост, која привлачи. Из полутаме, која многима тако годи, изиђе и Назаренство на сунце и тамо већ много боље падају у очи и мане његове. И што је најгоре, баш у том часу Лазар охладнео, није ни сенка оног ватреног, занесеног Назарена као што беше пре. „Личи“ као што Тома рече, „на — неокречен гроб, гори је и од Фарисеја, који су бар — окречени гробови.“

Па и Боривоје упушта; бар да је он онај стари, бар да он оправдава наде. Из затвора је сто пута већма користио назаренској ствари, но на слободи. Чекали су га као Месију, сад видеше, да се у њему преварише. Мирко је клонуо, а и поболевао је; једини Тома је био ревностан, вредан, дурашан, али баш он није умео да задобије љубави, баш он није могао да стече поверења.

У то доба уверише се Назарени, како је истинита она народна изрека, да несрећа не долази никад сама. Врло природно. Кад се труло почне рушити, неће се зауставити лако, све док не дође до тамана. А тако је и с добрим. Кад је све уређено и на чврстим основима, онда не може лако натраг, мора напред, за то и вели народ: „Коме Бог, томе и сви свеци.“

Било баш у петак пред вече, кад дође коњаник Лазару на њиву и још му с коња довикује: „Хајде, жури, умире чича Срдан.“

Лазару није изненада дошао тај глас, јер Срдану биваше одавна све горе и горе, али га тај глас опет за то није мање заболео.

Срдан је осетио крај, распоредио је имање и послао по Лазара. Хоће да се опрости с њиме и то на само. Кад Лазар уђе, сви изиђоше из собе, али Срдан изгубио говор. Покуша, да даје знаке, не може, заиска онда знацима оловку и хартију, па учини потез-два . . . То што је написао личи по мало на гуску кад опружи врат, па му оловка испаде из руке и он издахну.

Лазар је сузним очима изишао из собе очине и питаше матер: „Шта је хтео баба да ми каже?“

„Не знам, сине“, јецала је старица. „Оно, што је хтео, хтео је да ти рекне на само.“

Лазар погледа у Светозара.

„Промисли се“, каже му Светозар, „промисли, шта је могао од тебе отац захтевати, ваљда ћеш се сетити. Ја ћу се молити Богу да се сетиш, јер ако се ти не сетиш, ја бих ти бадава говорио . . .“

Лазар је провео будан ту ноћ, сутра дан не изиђе из куће. Већ је и по подне, већ ударају звона на погреб, а Лазар се не миче.

Спровод је скроман. Срдан је одредио друштву добрих људи 200 форината, тим је искупио сјај и изјавио у последњој својој вољи, да га сахране најпростије. И нема скупоцена сандука, нема много рипида ни дуплира, али се искупио силан свет, дођоше три свештеника из околине, да замену Светозара.

Време је, да се крећу. Само Светозар нешто отеже, моли: „Још мало, још часак-два“. На послетку му паде глава на прса, као човеку коме умре каква мила нада и прошапута: „Хајдемо! . . .“

Дођоше у цркву. Читају се јектенија, па онда забруја и она дивна Дамаскинова песма о последњем „цјелованију“: „Придите ви, који сте ме волели . . . итд.“ Целивају . . . Целива породица, свршише већ и покојникови другови, носачи понеше сандук . . . већ излазе из порте . . .

Иде неко! Иде средином пута, право к спроводу, гологлав, брзим корацима, само што не трчи . . .

То је Лазар . . . Носачи га познаше, застадоше и метнуше сандук доле. Престаде песма, преста дисање ; да не ударају звона, чуо би потмуло јецање Лазарево... Паде пред сандуком на колена, паде и целива га . . .

Кад је устао, стојао је Светозар пред њим раширеним рукама. Браћа су се нашла, нашла над гробом очевим и међу оним сузама бола, помешаше се и сузе — радости . . . Чича Срдан није могао да их са свим доближи жив, он их је доближио — мртав.

Како жене истерују „сотону“ ?

Сутра дан седели су Назарени у својој скупштини скрушени као погорелци над згариштем.

Тома је био једини, који их је тешио. Он се позивао на речи апостола Павла, који рече у својој првој посланици Коринћанима, глава XI. стих 19. „Јер треба и јереси да буде међу вама, да се покаже, који су поштени међу вама.“

Врло лепа реч, али врло слаба утеха. Па бар да је ма ко други изрече, али баш Тома.

Кад се скупштина свршила и верни се разиђоше, застадоше Тома, Мирко, Боривоје и још два три човека у соби. Сви су други Назарени мислили, да хоће да се договоре о нечем. Али није било због тога. Него се лагано, чисто кријући одвукоше у предње собе, где им је стојао „црквењак“. Нађоше га у постељи; жена његова Стана обвија га хладним облозима. Она их дочека запевајући: „Јао, леле мене, браћо и пријатељи слатки, шта ћу сад!“

Тома погледа у болесника, па пита: „Је ли баш врло зло?“

„Јао, леле мене, не знам. Свуда је надувен, па помодрио, позеленио, пожутео. Јао, једини мој мужу, само се сад предигни, никад више нећу . . .“

Мирко гледа болесника и вели: „Ох, жено, жено, гле, како су му конопци засекли зглавкове. Да су га и жандари везивали, не би учинили горе.“

Жена је хукала: „Еј, Боже мој, Боже, смилуј се

на њега! Та он је праведник, ти не смеш праведника напустити.“

„Ђути“, вели јој Тома, „немој још и Бога хулити. Зар није доста твога? За што га уби, кад га сад тако жалиш? Ниси зар могла напред промислити шта чиниш?“

„Јао, слатки брате и пријатељу, не би ја и где би ја. Него је Савета Ивина свему крива, Христос јој судио, вештици проклетој.“ Каже: „Шта би ти дуго трпела, да он тебе гњечи; може ти изгњечити ропац на уста, па си онда свршила. Није сотона у теби, него је у њему. Кад легне спавати, каже, и буде у првом сну, вежи га за постељу, завежи три преслице у један сноп, прочитај оченаш и удри по њему све дотле, док сотона не изиђе из њега. Ајај и мени и њему кукавку! Волијем, да нисам ни истерала сотоне, но да га овако унаказим.“

„Шта си ти истерала?“ пита је Тома.

„Сотону... Ето га нека каже, изишао је из њега. Док сам ударала једном руком и питала: Одричеш ли се сотоне? он је само говорио: „Мани ме жено и види Бог“, али кад почех ударати обема рукама и питати: Одричеш ли се сад сотоне, орјатине проклетој? није се дуго држао у противности, но три пут узастопце рече: „Одричем се!“ Па и кад сам га одршила, каже: „Тако ми је и требало...“ Јеси ли тако казао, голубе мој, животе мој, све моје овога света...“

Болесник само преврће очима и креће нешто главом... „Тако је казао, да богме да је тако казао. Али нека он мени само оздрави, раница моја, ни голубови неће тако живети као нас двоје, видећете драга и лепа моја браћо и пријатељи... Него ето, као да сплашњавају отоци. Ох, та неговаћу ја њега и оздравиће он мени, премили друг мој...“

Мирко се ухватио за главу, а неко рече: „Ово се мора предати суду.“

Но сви су вртили главом. Наопако ако се и суд

умеша у то. Та он је први почео да истерује сотону, а они су и хтели да му то забране и нису хтели; и тражили су пута, па нису нашли. „Ох, да ће само спласнути отоци!“ мислили су у себи...

Кад изиђоше, рече Тома: „Зла жена је казна од Бога. Жене су криве свему овом злу, које је међу нама. Право нас је учио апостол Павле: „Жену не примајте млађу од шездесет година.“ Па и тај рок је кратак. Ето га, Шандор ковач само за то није дошао у наше јато нити хоће да иде у друштво добрих људи, што има и овде и тамо жена. И од пре ми је говорио: „Истерајте жене из скупштине или дајте мени, да их ја истерам, па ћу тога часа остати међу вама...“

Но баш у тај мах, кад је Тома ово говорио, те занесен неприликама стављао Шандора ковача чак и над апостолом Павлом — Шандор ковач седео је на коли поред жене. Он се оног јутра, после јутрење, у највећој тајности венчао у Новом Саду. Узео је неко сироче, девојку од седамнаест година, а њему беше четрдесет и пет.

Сад је на путу. Враћа се у село, али удешава, да не стигне пре, но што се смркне.

„Лагано!“, виче на кочијаша, „лагано!“, а за тим се окреће жени и вели: „Пиле моје, хоће душицу да ти иструцка по овим цомбама.“

Кад су сутра дан питали људи: „Шта је то, Шандоре?“ он се по мало смеје, а по мало црвени и вели: „Ето, шта је: Куд сви, туд и ја. Али кад већ узех ђавола, нисам бар узео маторог ђавола, него само — пиле од ђавола.“

То пиле од ђавола (наопако да је смео ту реч изустити пред његовом „Ленчицом“, већ је зове само: „Пиле моје“), дакле то пиле, кад му се што не допада, уме тако јогунасто да кљуцка оном ситном песничницом по наковњу и да каже: „Ја нећу друкчије“, да Шандор нема куд, но само вели: „Немој да се љутиш, молим те, пиленце моје, немој! Опет

ће да ти отекне ручица и да те глава боли, као пре, па шта ћу онда ја? . . .“

После три недеље уписало је то пиле Шандора ковача у друштво добрих људи и он је сад тако миран и кротак. Јованка се врло радо забавља с њим, јер је иначе разборит човек; обишао је и Банат и Бачку и Срем, много је видео и много искусио. Једном речи, био је диван човек, од кад је Ленчица погледом својим истерала из њега софону.

На кратко после овога вратио се и Мата Вајун из Босне. Вратио се болестан, жут, без Рахиле. Она је утукла његове новце, па је онда отишла неком бегу у харем и како се чује, потурчила се.

Жена и породица примише га и опростише му, али Назарени нису хтели да га приме, јер је он онда згрешио, кад је већ био *крштен* Назарен. Они неће да знају за оно Христово учење: „И седам пута на дан да ти згреши брат твој и покаје се, треба и седам пута да му опростиш“, но се позивају на речи апостола Павла у његовој посланици Јеврејима глава VI. стих 1.—8., где вели: „Да се дамо на савршенство“, а не да постављамо опет темеља покајања од мртвих дела. Јер који су се једном просветили и окусили добре речи божје, па *отпали, није могуће обновити* на покајање. Јер земља, која износи трње и чичак, непотребна је, која се најпосле сажеже . . .“

Развиђава се.

Но у колико су се Назарени дали на савршенство и били савршени, то је избило на јавност мало доцније и у самој њиховој скупштини.

Боривоја је гризло много што-шта и он се тако рећи јогунасто повукао од свега. По лицу му се видело, да је врло незадовољан. Лазар га је потражио једном — имали су неких својих рачуна — и Боривоје га је врло лепо примио без икакве срдње и пребацивања. А кад је запитао Боривоја: „Како си, бра-

те?“ Боривоје му само толико рече: „Тешко је то по сто пута на дан рећи: „Види Бог“.

Боривојево највеће зло беше на дому. Гушобоља свали у гроб млађе дете његово и ако икад, он онда виде срце Варварино. Према том детету испунила је најстрожије све прописе назаренске. Она је примила ту божју вољу мирно, не само без бола и жаљења, но тако рећи радосно. И кад закопаше дете, никад ни речи више о њему. А имали су краву, деца су ту краву звала: Џуца, па је у оно време некако и та крава угинула. А како ли се Варвара кидала због тог несретног случаја и читаве недеље није могла да заберави Џуцу, но ју је увек спомињала: „Сирота Џуца, шта ли јој само би, да тако напрасно сврши“.

Оно друго дете Боривојево венуло је под Варварином руком, као што вене зими цвет у лонцу. Негују га, не може се рећи, да га не негују и не залевају, али опет за то бледи и вене, недостаје му онога, што је најглавније, недостаје му врела пољупца — сунчева.

А ето, приближио се час, да и Варвара постане савршена, дође време, кад треба да је крсте. Боривоје требао је да се радује томе, али он се није радовао. Кад год је мислио на њу, њему падаше на ум друга, коју с њом успоређиваше, али та је друга већ у гробу . . .

Но ако Боривоје није био задовољан с Варваром ни с Томом нити ичим, није богме ни Варвара била задовољна с њим. Она је знала, где га боли, та, он јој се у слабом часу исповедио. Тома се жалио на Боривојеву малаксалост са свим из другог узрока. Лазар отпао, Мирко остарео, малаксао, па ако ће и Боривоје да буде само на броју, онда је Тома сам. А он не може све. Већ од дужег времена примио је од Мирка општу благајницу, а ту има много и много брига. Па зар он да се брине и о томе, о чему ће да говори у скупштини и како ће да тумачи разна

места у св. писму? То је много за њега и у томе би га могао Боривоје изменити, али Боривоје се непрестано изговара. Сад се не осећа способан, сад је слаб, увек и увек — други пут.

На послетку догрди Томи и он се реши да јавно, у скупштини укори Боривоја. Али неће га именова-ти, тако далеко није смео ићи, но ће га опоменути и изобличити онако из далека. Дуго је прелиставао по св. писму, на послетку нађе: „Умудрио ме је дух свети“, рече у себи.

У недељу, која је ишла, читао је еванђеље по Луци, глава XIX. стих 12—27. Тамо је реч о слугама, којима је господар поверио новац, да тргују с њим. Христос у тој причи изобличава оног слугу, који је своју кесу с новци „зазезао у убрус и чувао...“ Тома је надовезао на то и напао на тврдице, али не на оне, који су тврди на новцу, но оне, који су дар божји, знање своје завезали у убрус и чувају га и не распростиру га и не тргују с њим. Он је навео и оне речи из св. писма, да се свећа не меће под суд, да тамо светли, где је нико не види, но треба да светли на столу. Његове речи су право циљале на Боривоја и сви су и разумели тако.

Боривоје је за све то време био црвен као куван рак и више пута је изгледало, да ће да рекне нешто, но уздржа се.

А кад би после четрнаест дана, он уста да чита еванђеље. Многи су мислили у први мах, да су речи Томине биле од користи и да су пробудиле Боривоја из дремежа. Но на скоро се уверише, да речи нису са свим погодиле. Боривоје је устао да врати тасту жао за срамоту, али не отворено, но онако по назаренски, сакривен иза св. писма.

Боривоје је читао еванђеље по Јовану, XII. глава. Христос 6 дана пред смрт долази у Витанију, у дом Лазарев. Марта служаше за вечером, а Марија узевши литру правога нардова многоцењеног мира, помаза ноге Исусове и отре косом својом ноге њего-

ве... Онда рече један од ученика Христових, Јуда Искарјотски, који га после издаде: „За што се ово миро не продаде за три стотине гроша и не даде сиромасима? Јован евангелист надовезује на ово: *А ово не рече, што се стараше за сиромаше, него што беше лупеж и имађаше ковчежић и носаше, што се метате у њ...* „Био је дакле благајник Христов и Христових ученика, а овамо лупеж и вараше с благајницом“, рече Боривоје... И он онда нападне на Јуду Искарјотског, који се градио увек најзаузимљивији, најревностији, а овамо му беше стало до свог добра и новцу за љубав издао је и самог Бога. Боривоје је просто српски речено доказивао, да не лаје свака вашка села ради, него себе ради и његове речи ишле су право на Тому. Напад Боривојев беше много оштрији и отворенији но онај, који беше управљен против њега; многи верни су седели као окамењени, а Томи је позлило...

После четрнаест дана читао је опет Тома еванђеље или истину рећи, иза еванђеља нападе опет Боривоја, а Боривоје му и опет не оста дужан.

Верни су гледали ову борбу у скупштини — како који. Некима се у души допадала, мислили су у себи: Нека их мало, нека се прохрвају, није згорег, јер су обојица заслужили прекор. Други су сажалевали, што се таки ваљани људи толико заборавише и бацају се једно на друго блатом; а неки су отворено устајали које за Тому, које опет за Боривоја. Мирко је поболевао — није било никога да устане и да начини реда. Сваки се осећао слаб за то. Кад се овнови бију — овце се сабију у гомилу и гледају.

Ствар се нагнула са свим на ону страну, камо не треба. Кола ће се изврнути, а овде а онде. Пита се само: Где, на којој цомби? Јер је цомби на сваком путу пуно. И пита се још: Кад? Еда ли час пре или час после?

Свршило се врло брзо, јер дође време, да се крсти Варвара.

Неке недеље изјави она на завршетку скупштине, да је дух свети улио у срце њено — молбу. То је био знак, да сви оду из скупштине кућама, а она ће остати са главним старешинама, пророцима на само.

Остали су само: Мирко, Тома, Боривоје, Јова и Варвара.

„Какву је молбу улио дух свети у срце твоје?“ пита је Мирко, јер је он најстарији.

„Молим се за крштење“, каже Варвара, „осећам, да ми је потребно.“

„Како би хтела да се крстиш?“ пита Мирко даље.

„Онако“, каже Варвара, „како се крстио Господ наш Исус Христос и како је забележено у светом писму, у трећој глави Матејева и трећој глави Лукина еванђеља.“

„У каквој води?“

„У текућој.“

„Хоће ли теби текућа вода спрати грехе и очистити те са свим?“

„Неће. Апостол Петар учи нас у првој посланици, трећој глави, стих двадесетпрви, да крштење није у прању телесне нечистоте, но обећање добре савести Богу, васкрсењем Исуса Христа.“

„Је ли ти улио Господ још какву жељу?“

„Моја је душа жедна исповести.“

Мирко се окрене пророцима, а они сви климају главом, само је Боривоје хладан, шта више намргодио се.

Варвара је издржала испит сјајно, она је зрела за крштење. Но за што се намргодио Боривоје? — Одмах ћу рећи.

Како бива крштење код Назарена, то они таје не само пред странама, него и пред својим „пријатељима“. Многи „пријатељи“ годинама посећују назаренске скупштине и назаренска „браћа“ и старешине поучавају их у свему, али кад је разговор о крштењу, онда су назаренским старешинама затворена уста.

Највише кажу ово: „Кад се учврстиш у вери,

пречистиш се и дође ти време крштењу, од самог себе ћеш разумети, што ти буде потребно“. А странцу кажу: „Како бива код нас крштење, зна само онај, кога крсте. Други то не може докучити.“

Ни једна црква не таји свога учења и обреда. Па за што то чине Назарени, кад је реч о крштењу? Ево за што.

Ко год је прочитао испит Варварин и буде прочитао ток њена крштења, видеће, да у свему томе нема ничега, што би требало тајити. Па и не таје то Назарени према држави или странама, они таје све то баш према својим пријатељима, да их ти пријатељи не преваре. Јер назаренско учење гласи: Кад ко проучи св. писмо, покаје се и очисти се од греха, он осети то на себи, позна, да га не муче више зле мисли и да је дух свети над њим. Он осети уједно, шта му не достаје, а то је крштење. Он се мора сам јавити старешинама, сам искати крштење и издржати испит. На том испиту треба да одговара *сам од себе, не научен човеком, но прожман духом светим*. Ето дакле, за што Назарени таје обред крштења, јер да га не таје, свакоме би било лако да издржи испит, а старешинама тешко да пресуде, да ли је онај, који тражи крштење, научен од човека или је научен од духа светог.*)

Боривоје је знао све ово и за то се намргодио. Он познаје Варвару, зна да је над њом зао дух, а не свети дух, а зна и то, да она из светог писма заборава најдуже до вечери све оно, што преко дан чује и чита. Не може дакле бити друкчије, но је Тома научио Варвару, како да одговара... „Тома је већ узео да буде и св. дух“, мисли он у себи и дође му врло криво и врло гадно. Није му било право, што

*) О крштењу код Назарена није нигде писано, свуда се наводи само толико, да они држе тај обред у највећој тајности. Још мање је ко покушао да реши то питање: Шта може бити прави узрок томе, да Назарени таје ту ствар, кад слично не чини ни једна хришћанска вероисповест.

се тако вара, намргоди се и дође му Назаренство још црње, мање и ситније но до сад. Међутим није се нико окретао на то, што се Боривоје намргодио.

Исповедише Варвару, имала је само ситних грехова, (што целог свог века није учинила никоме каква добра, то није себи урачунала у зло) па удесише, да је крсте прве недеље што иде у Дунаву, на каквом усамљеном месту и то ноћу, јер би на дану могли да им сметају радознали људи.

Од Лазаревца је Дунав доста далеко, ићи ће дакле у Ф. као у госте и тамо ће крстити Варвару. Ићи ће Тома, Боривоје и деда Јова, јер је Мирко у последње време ослабио са путовања.

Тако је и било. Уз помоћ Ф*-ских Назарена крстили су Варвару у Дунаву с вечера, кад се већ ухватио мрак. Она је у кошуљи загазила у воду од прилике до појаса, а с њом је загазио и деда Јова. Трипут ју је загњурио руком у воду и трипут рекао: „Крстим те у име оца, сина и св. духа.“ На обали Дунава појали су неколико „браће“ и „сестара“ песме из „Харфе Сиона“. За тим одоше у скупштину и причестише Варвару комадићем хлеба и гутљајем вина, исто онако, као што је обичај код Реформата, Калвина.

Кад је све свршено, браћа и сестре опростише се и кренуше свако на своју страну. Могло је бити околу 10 сати ноћу.

Ноћ је била доста непријатна. Ветар је јако дувао; таласи на Дунаву шумили су обалом, а црни облаци су прелетали висином и врло често заклањали месец.

Боривоје је терао коње, уз њега је седела Варвара, остраг је био Тома и деда Јова. Боривоје је ћутао као заливен, он је у души био уверен, да речи апостола Петра не приличе на данашњи догађај. Ово се крштење свршило, по његову мишљењу, једино с праћем телесне нечистоте, а у осталом је ње-

гова Варвара изишла из Дунава онаква иста, каква је и ушла.

Тома је био већ разговорнији.

Он је непрестано доказивао нешто деда-Јови, али шта, то Боривоје није могао да разабере са свим јасно. Речи, које најчешће допираху до њега, биле су: „Незнабошци... успаљеници... успаљенице...“ На-чуо је и Лазарево име, те разабрао, да Тома сад њега ружи и би му криво. Стисну зубе и промрмља у себи: „Није био гори но ма који од вас, само је био — паметнији.“ Но шта је то? Чу још једно име и би му, као да га ко удари руком по образу. Милева... Упео се из све снаге да разуме, али не може, само толико схвата, да Тома оговара мртву жену и то жену, која је била њихова пријатељица — Назаренка.

И сад од једном оживе и Варвара, која је за све време мирно, непомично седела уз Боривоја. Она је чула говор. Хеј, та шта све она не чује, и — умешала се.

Каже: „И не нађе се нико, да је јавно изобличи у скупштини, њу, која је св. писмо држала у руци, као што држе успаљенице лепеце, само за то, да иза њега сакрије намигивање. Па чак и онда, кад се у скупштини обећавала Гиги, око јој је тражило другог човека...“

Но шта то би Боривоју? Ништа особито, ништа велико, само притисак крви према мозгу... Да је ко могао јасно видети његово лице, опазио би, да се у тренутку променило.

Тај што ту седи, ни налик на оног Боривоја од мало час. А да је ко могао загледати тек у душу његову! Као да је улетео вихор у њу, те врти свакојаке мисли у ковитлац. Та, то и нису праве мисли. То је нешто налик на оно, што мисли и осећа животиња, кад је надраже...

У Боривојевој руци је бич. У Назарена је обичај, да не туку коња, он сад тај бич потеже на жену. Тома то није опазио. Али је опазио где коњи скре-

нуше с пута. „Море, море“, виче, „куд вучеш те узде, зар не видиш, да ћемо право у Дунав...“

Боривоје се освестио. Али само толико, да види како коњи са стрмог насипа нагињу на ону страну, куд не треба, а то је к Дунаву... И он окрете бич и не удари њиме жене, као што је намислио, него га пусти право коњима по ушима, а уздице затеже још јаче на десно. Коњи јурнуше с насипа доле — у Дунав... Тома и Јова цикнуше, Варвара се отисну као мачка натраг у кола. Како је насип био стрм, чивија на обртњу излети, коњи, руда и предњи трап улетеше у Дунав; стражњи део кола оста на ивици насипа... У предњем делу био је Боривоје сам, Варвара се шчепала за шараге и остала натраг уз Тому и деда Јову. Све троје се стресоше.

У онај мах ни један од облака, који јурише вишином, није заклањао месеца. И видеше јасно, где се коњи боре с таласима и Боривоја где триред искаче из воде, не да се спасе, но да удари бичем по коњима, да их гони све дубље и дубље у Дунав.

Кад су се коњи већ заплели у хамове и утонули, скочи Боривоје и четврти пут из воде. Окренуо се. Тако се бар онима на бајиру учинило, али је било од више мрачно и од више далеко, а да су могли опазити црта Боривојевих на лицу у оном тренутку, кад виде, да је у колима — сам... Деда Јова је дрхтао као прут, Тома је заборавио да је Назарен, те се од чуда (Боже опрости му грехе) прекрстио. Варвара је заклопила очи.

Онда полако изиђоше из кола. Стојали су дуго и дуго без речи и покрета. На послетку ће рећи Тома: „Сиромах Боривоје! Заговорио се с Варваром и кад се коњи поплашили од оног пања, није више могао да их задржи. Ми сви много губимо у њему, али шта ћемо, била је божја воља...“

Деда Јова и Варвара разумеше га, па су тако и причали осталој браћи код куће. „Сиромах Боривоје! Поплашили се коњи и он их није могао да задржи...“

Њега су нашли негде чак око Сланкамена и Назарени из Срема укопаше га.

Од сад је код Назарена ишло све већма низбрдице. Тома је био први момак у њихову колу. Он благајник, он повереник, он све. Није дирао никога, само да нико њега не дира. Назарени беху само још сенка од онога, што беху на почетку. Тужили су се на жене, како су им оне криве, а нису увиђали, да је онај још слабији и од жене, који се даде њоме заводити. У осталом оне две-три старије жене, које су имали, биле су једине „верне“ у пуном смислу те речи. Они остали били су тамо, јер су се онде затекли и од њих један по један отпада. Има нечег, што сваки од њих у дубини душе осећа, нешто што не може да искаже, али што је највећи српски песник у својим дивним „Снохватицама“ изрекао :

„Ово је црква твојих дедова,
Овде се враћа свако давање,
Овде се прашта свако кајање...“

* * *

Кад се навршила година дана од смрти Срданове, били су сватови Лазара и Цвете. Нису градили што но кажу, велику част и маст, волели су да даду повећи прилог друштву добрих људи, али се опет зато прикупило много гостију, да им честитају и буду учесници у њихову весељу. Црква је била пуна света, а венчање је извршио прота, који је и непозват дошао.

Кад су изишли из цркве, прота је приступио Светозару и рекао му :

„Ја сам увек говорио, да ћете ви победити. То сам отворено казивао и господину епископу, кад су вас код њега оцрњивали.“

Да богме, заборавио је, да и он у прво време није ни најмање веровао у успех, него је још изобличавао Светозара.

Светозар му је захвалио.

„А зар ви, пречасни господине, доиста држите, да је успех постигнут?“

Прота га је зачуђено гледао.

„А, да шта хоћете још?“ питао је. „Зар није Назаренство у вас очигледно увенуло, а „Друштво добрих људи“ у највећем цвету?“

„То ће време показати“, вели Светозар озбиљно.

„Јер увенућемо и ми, ако нас не подрже . . . У великој битци није то још победа, ако једна чета на једном крају победи своје противнике. Ако они други изгубе, изгубљено је све. Време ће показати, хоће ли ово наше „Друштво добрих људи“ живети само у приповетци или ће га прихватити сва наша места, сав народ наш. Ко ће да загледа у будућност?!“

Очи му се по мало наводнише и он их управи у даљину, као да је хтео да прозре у напред, али не мога, па уздахну.

„Смешан сте човек!“ рече прота. „Сад, при крају хоћете да малакшете. Само кад се једаред упутило, све ће добро бити.“

„Упутило се“, каже Светозар. „Онај, који је тврдо спавао, пренуо се мало, мигољи се. Но хоће ли после овога тврдога сна устати или ће се окренути на другу страну, да даље спава, то ће се временом показати . . .“ За тим загушним гласом додаде: „Та да смо Срби, та да смо људи, та да смо браћа . . . ох, Боже мој! . . .“ И сузни му поглед луташе и опет по даљини.

ПОШТОВАНИМ ЧИТАОЦИМА.

Да кажемо неку реч и о томе, како је постала ова књига.

Има скоро 20 година, како сам још као ђак посетио први пут назаренску скупштину. Од то доба нисам никад пропустио згодне прилике, да се што ближе упознам са Назаренима, установама и обичајима њиховим.

Истина, било је времена, кад по неколико година није било те прилике, јер сам бивао на страни, а бивало је времена, кад сам од других послова заборавио на то.

Но године 1889. почео сам врло много да се бавим с питањем о Назаренству; хтео сам на домаку нашег народно-црквеног сабора да напишем расправу о том.

Испало је друкчије: На место расправе дошао је роман, који сам написао шест година касније, па и то у вацкој казнионици.

Ја овај роман нисам писао тајно, кришом, али га нисам писао ни чијим допуштењем.

Ствар је у овоме. У нашим великим казнионицама не закрађују никоме пера ни хартије. Недељом, а и иначе сахат-два на дан стотинама њих баве се књигом или пером. Неко учи писати, неко рачуна, преписује песме или пише кући писма; цепа их и ипет пише, да га прође време.

Ја сам то опште право употребио и за себе, те сам се у слободним часовима бавио књижевношћу. Нико ме није питао шта пишем, као и остале што нису питали, а ја нисам налазио потребе, да коме што тумачим.

Поред многих ситница почео сам да проучавам оно, што ми беше најближе. Истраживао сам: — Узро-

ке злочинима и с проучавањем тих узрока бавио сам се скоро четири године.

Питање је то већ по себи огромно, а што сам год даље улазио у њега, опажао сам све јасније и јасније у засенку његову *целокупан живот наш*. Питање о узроцима злочина истоветно је с питањем о манама нашим, о уредбама нашим, истоветно је с питањем: За што пропадамо морално, материјално и за што наше друштво иде у опште суноврат? Узроци су исти. Злочини, који падају под казнени закон, нису ништа друго, но највећа дрвета у шуми наше покварености; дрвета која су још из далека на видуку. У тамници видиш тако рећи при бенгалском осветљењу све оно, што у нашем друштву не ваља, али се у соби и на улици не опажа тако лако...

Радећи на овом огромном делу, које обухвата цео живот наш, наишао сам и на мог старог познаника, *на питање о Назаренству*. И баш у последњим месецима дође ми воља, да обрадим то питање и то воља, да га обрадим у облику романа.

Ето, тако су постали „*Назарени*“, ма да с овом књигом нисам још изрекао последњу реч о овом питању, јер нисам ни из близу исцрпао све оно градиво, које сам у овој ствари прикупио.

Само да кажем још ово: Кад сам писао овај роман, увек сам метао руку на срце и трудио се, да свакоме кажем истину — па ма ме постигло оно, што ме у таком случају мора постићи, т. ј. да потпуно не задовољим никога.

Не заборављам, да искрено захвалим свима, који су се заузели, да стеку овој књизи што већи број претплатника.

У Новом Саду 1. јуна 1896.

С одличним поштовањем

Л и с а ц.

Поговор другом издању.

Што је прво издање ове књиге тако брзо распродато, па и друго издање већином предбројено, показује, колико се наш свет интересује за важно питање, које се у овом роману расправља. То се интересовање најбоље засведочава тиме, што су чак неке наше црквене општине поручиле повећи број књига (Чуруг 25, Нови Сад 50 ком.) да их раздаду по народу. Хвала им!

Ја сам се трудио, да у овом другом издању мало дотерам језик.

У Новом Саду на Илијин-дан 1896.

П и с а ц.

